

ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNY

LXV. ÉVFOLYAM • 2024 • 1. SZÁM

TARTALOM

TANULMÁNY

DOMBROVSZKY BORBÁLA

Oktatásügy és esélyegyenlőség az ítélkezésben: szakmai és szakpolitikai elemek a bíróság előtt

3

PUSZTAHELYI RÉKA

Az elévülési szabályok megváltoztathatósága: a magánautonómia határai

38

SZABADOS TAMÁS

Járt utat el ne hagyj? – A lopott dolgok és a jogellenesen kivitt kulturális javak kollíziós szabályozása a nemzetközi magánjogi törvényben

62

VEREBÉLYI VIKTÓRIA

A közgyűjteményben őrzött vitatott tulajdonú kulturális javak visszaadására irányuló eljárás egyes alkotmányossági kérdései

86

RECENZÍÓ

GELLÉR BALÁZS

Németek (osztrákok), magyarok és magyarul beszélő egyének: találkozás a világ végén. Gondolatok Bárd Károly *Számonkérés a holokausztért – Tettesek, áldozatok, bírák* című könyvéről

110

TILINGER KRISZTINA

Attila Sipos: *International Aviation Law – Regulations in Three Dimensions* (Cham: Springer 2024)

127

TIMÁR BALÁZS

Chronowski Nóra: *Alkotmányosság három dimenzióban* (Budapest: ELKH TK JTI 2022)

135

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Csák Csilla, Erdő Péter, Fábrián Adrián, Földi András, Görög Márta,
Hamza Gábor, Kiss György, Komáromi László, Korinek László, Lamm Vanda,
Smuk Péter, Sonnevend Pál, Szikora Veronika, Tóth J. Zoltán, Vékás Lajos

SZERKESZTŐSÉG

Felelős kiadó: Boda Zsolt főigazgató

Főszerkesztő: Gárdos-Orosz Fruzsina

Felelős szerkesztő: Balogh Lídia

Recenziószerkesztő: Timár Balázs

Szerkesztőségi tagok: Fekete Balázs, Gajduschek György, Ganczer Mónika,
Hollán Miklós, Horváthy Balázs, Pap András László, Sulyok Gábor, Varju Márton

Honlap: <http://jog.tk.hu/ajt>

A szerkesztőség címe: 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.

1453 Budapest Pf. 25.

Telefon: +36 (1) 224-6700 /5100

E-mail: ajttan@tk.hu

A kiadvány a HUN-REN Központ támogatásával készült.

A folyóiratot a Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT) indexeli,
és az MTA Könyvtárának Repozitóriuma (REAL) archiválja.

Előfizethető és példányonként megvásárolható:

HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet

Állam- és Jogtudomány Szerkesztősége

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.

E-mail: ajttan@tk.hu

Kiadja a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet

Olasószerkesztő: Gajdó Ágnes

Tördelés és borítóterv: Pintér József

Nyomdai munkálatok: Séd Nyomda, Szekszárd

www.sednyomda.hu

HU ISSN 0002-564X

DOMBROVSZKY BORBÁLA*

OKTATÁSÜGY ÉS ESÉLYEGYENLŐSÉG AZ ÍTÉLKEZÉSBEN SZAKMAI ÉS SZAKPOLITIKAI ELEMELK A BÍRÓSÁG ELŐTT**

<https://doi.org/10.51783/ajt.2024.1.01>

A hazai közoktatási-köznevelési rendszer súlyos egyenlőtlenségek színtere, annak ellenére, hogy a rendszerváltás óta számos kisebb-nagyobb szakpolitikai reform és finomhangolás tűzte ki céljának a jó minőségű és méltányos oktatást. Jelen tanulmány azt vizsgálja empirikus szempontból és feltáró jelleggel, hogy a 2007–2022-ig tartó időszakban az oktatás-nevelési területhez kapcsolódó, egyenlő bánásmód kérdésével (is) foglalkozó bírósági döntések közül melyek azok, ahol az oktatási egyenlőség valóban központi eleme az ügynek, továbbá ezekben az ügyekben miként jelenik meg a vonatkozó szakpolitikai és társadalomtudományi ismeretanyag. A mintában szereplő 108 ügy mintegy felében, 53 ügyben vizsgálta a bíróság közoktatás-köznevelés kontextusában az egyenlő bánásmód és esélyegyenlőség kérdéseit. Ezen érdemi ügyek a probléma típusa, a felek személye alapján kategorizálhatók iskolai szegregációs ügyek, oktatásban foglalkoztatottak ügyeinek, fenntartási ügyek és speciális igényű gyermekek ügyeinek. Az ügytípusok ismeretében a tanulmány azt vizsgálja, hogy melyek azok az ügyek, ahol a bíróság vagy valamely fél oktatási-nevelési vagy esélyegyenlőségi tárgyú szakpolitikai programra vagy dokumentumra hivatkozik. Melyek azok az ügyek, ahol a bíróság a jogkérdés eldöntéséhez szakmai, szakpolitikai megállapítást tesz, és milyen tartalommal? Mely ügyekben dönt szakpolitikai szempontból releváns jogkövetkezményekről, és milyen tartalommal? Bár a mintában fellelhető ügyekből adódóan a tanulmány más ügyekhez képest nagyobb terjedelemben foglalkozik iskolai szegregációs ügyekkel, a tanulmány fókuszában a bíróság és a szakmai, szakpolitikai kérdések interakciója áll.

1. BEVEZETÉS ÉS KONTEXTUS

A humán közszolgáltatásokkal, így az oktatási rendszerrel szemben is megfogalmazható számos elvárás. Jogi szempontból elsődlegesen az oktatáshoz és művelődéshez való jog érvényesülésének biztosítása a feladat, ám a társadalmi kohézió előmozdításában, az egyenlőtlenségek csökkentésében is kulcsfontosságú a megfele-

* A szerző az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola hallgatója, témavezető: Prof. Dr. Hoffman István.

** A Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült. Köszönet illeti témavezetőmet, valamint dr. Kárász Marcell hallgatótársamat.

lő minőségű és stabil oktatási rendszer. A hazai közoktatási-köznevelési rendszer azonban maga is súlyos egyenlőtlenségek színtere,¹ annak ellenére is, hogy a rendszerváltás óta számos kisebb-nagyobb szakpolitikai reform és finomhangolás tűzte ki céljául a jó minőségű és méltányos oktatást.²

Az egyenlő bánásmóddal, esélyegyenlőséggel kapcsolatos társadalompolitikai célok megvalósulásának kontextusában a bíróságoknak különös jelentőségük van. Az ágazati szabályozásban megjelenő szakpolitikák tekintetében (is) a bíróság egyfelől részt vesz az adott szakpolitikák implementálásában kikényszeríthető döntései által, másfelől szükségszerűen egyfajta visszacsatolási pont is a döntéshozónak, legyen szó a jogszabályok alkalmazhatóságáról vagy alapjogi szttenderdek teljesüléséről. Ezen szerepből adódóan felmerül a kérdés, hogy a közoktatás-köznevelés területét érintő jogvitákban az egyenlő bánásmód követelménye és az esélyegyenlőség szempontjai – ezek közül különösen a főbb társadalompolitikai stratégiák, valamint az *egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény* (továbbiakban: Ebktv.) fogalmi és követelményei – milyen esetekben a jelennek meg az ítélezésben, illetve megjelenésük esetén a bíróság megállapításai mennyiben felelnek meg az ágazatra, illetve az egyenlő bánásmódra és esélyegyenlőségre vonatkozó szakpolitikai és társadalomtudományi ismeretanyagoknak. A fenti kérdések megválaszolása érdekében az alábbi tanulmány az oktatási-nevelési közszolgáltatásokra fókuszálva azt vizsgálja empirikus alapon és feltáró jelleggel, hogy (I.) a területhez kapcsolódó, egyenlő bánásmód kérdésével (is) foglalkozó bírósági döntések közül melyek azok, ahol az oktatási egyenlőség valóban központi eleme az ügynek, majd az I. kérdésre építve azt tekinti át, hogy (II.) ezekben az ügyekben miként van jelen a vonatkozó szakpolitikai és társadalomtudományi ismeretanyag, (III.) a szakmai-szakpolitikai elemek jelenlétéből, ügytípusonkénti eltéréseiből milyen következtetésekre juthatunk – akár a bírósági attitűd, akár a hatékony jogorvoslathoz való hozzáférés szempontjából.

2. KUTATÁSI KÉRDÉS ÉS MÓDSZERTAN

A tanulmány célja feltáró jelleggel bemutatni azt, hogy közoktatás-köznevelés esélyegyenlőségi aspektusaival foglalkozó ítéletekben miként jelennek meg szakmai-szakpolitikai szempontok. Azonos vagy hasonló tárgyú – elérhető – hazai kutatás híján a vizsgálatnak több, egymásra épülő kérdésre kell választ találnia:

I. Milyen főbb problémacsoportokat (ügytípusok) lehet beazonosítani az összegyűjtött – érdemben esélyegyenlőségű vagy oktatáspolitikai tárgyú – döntésekből?

II. Az egyes ügytípusoknál miként jelennek meg a szakmai-szakpolitikai elemek?

a) Melyek azok az ügyek, ahol a bíróság vagy valamely fél oktatási-nevelési vagy esélyegyenlőségi tárgyú szakpolitikai programra vagy dokumentumra hivatkozik?

¹ VASTAGH Zoltán: *Társadalmi struktúra és redistribúció* (Budapest: Napvilág 2017) 108.

² RADÓ Péter: *Közoktatás és politika. Magyarország 2010–2022* (Budapest: Noran Libro 2022).

b) Melyek azok az ügyek, ahol a bíróság a jogkérdés eldöntéséhez – társadalomtudományi, (gyógy)pedagógiai, oktatáspolitikai stb. – szakmai-szakpolitikai megállapítást tesz? Milyen tartalommal?

c) Mely ügyekben dönt szakpolitikai szempontból releváns jogkövetkezményekről, és milyen tartalommal?

III. Milyen következtetésekre juthatunk akár a bírósági attitűd, akár a hatékony jogorvoslathoz való hozzáférés szempontjából?

Az I. kutatási kérdés vizsgálatakor érdemi ügynek minősülnek azok az ügyek, amelyekben a bíróság érdemben vizsgálja vagy az egyenlő bánásmód követelmény megvalósulását, esélyegyenlőség érvényesülését, továbbá azok az esélyegyenlőségi dimenzióval is bíró ügyek, ahol a bíróság közoktatási-köznevelési szakpolitika megvalósulásával összefüggésben hoz döntést. Nem minősülnek érdemi ügynek azok az ügyek, ahol az egyenlő bánásmódot, az esélyegyenlőséget (vagy akár csak az „egyenlőséget”) mindössze egyszer említik az ügy érdeméhez nem tartozó módon, illetve azok az ügyek, amelyek nem kapcsolódnak szorosan a közoktatási területhez (pl. szociális jogi vagy családjogi ügyek). Ügycsoportként definiálunk minden olyan problémátípust, ami legalább három ügyben megjelenik. A II. kutatási kérdés vizsgálatakor szakpolitikai elemnek minősülnek azok az ügyben felmerülő problémára vonatkozó megállapítások, szankciók, amelyek a normaszöveg alkalmazásán (és az ehhez szükséges legtömörebb tényállás-ismertetésen) túl olyan szempontokra is kitérnek, melyek a végrehajtó hatalom, a tágran értelmezett közigazgatás cselekvésének (vagy nem cselekvésének) körébe szokás sorolni, pl. konkrét közszolgáltatásszervezési intézkedések megtételének értékelése vagy ilyen tartalmú kötelezés.³ Szakpolitikai dokumentum minden olyan állami szereplő által kiadott vagy megrendelt dokumentum – ideértve az EU, illetve nemzetközi szervezetek által kiadott vagy megrendelt dokumentumokat is – (stratégia, cselekvési program, jelentés, javaslat, vitaanyag stb.), amely célokat, elveket, módszereket, szakpolitikai szándékokat fogalmaz meg, döntést készít elő, hatásokat vizsgál, és nem általánosan kötelező magatartási szabály. A vizsgálat a II. kutatási kérdés esetén arra korlátozódik, hogy a szakmai-szakpolitikai elemek megjelennek-e, ahol igen, milyen kontextusban, továbbá – ahol ez értelmezhető – milyen minőségben vannak jelen. A szakpolitikai tárgyú ítéletek – jellemzően az USA, illetve EU vonatkozásában elemzett⁴ – dilemmáira⁵ a tanulmány csak érintőlegesen tér ki.

³ Knill és Tosun „public policy” definíciója alapján. Lásd Cristoph KNILL – Jale TOSUN: *Public Policy: A New Introduction* (London: Palgrave 2012) 4.

⁴ Lásd Donald L. HOROWITZ: *The Courts and Social Policy* (Washington D. C.: The Brookings Institution 1977); Abram CHAYES: „The role of the judge in public law litigation.” *Harvard Law Review* 1976/7. 1281–1316. <https://doi.org/10.2307/1340256>.

VARJU Márton: „Jogharmonizáció, az EUMSZ 114. cikk és az EU Bíróság: jogharmonizációs korlátok és lehetőségek az ítélkezési gyakorlatban” *Állam- és Jogtudomány* 2020/2. 5–35.

Lásd Fabio WASSERFALLEN: „The judiciary as legislator? How the European Court of Justice shapes policy-making in the European Union” *Journal of European Public Policy* 2010/8. 1128–1146. <https://doi.org/10.1080/13501763.2010.513559>.

⁵ Bővebben lásd DOMBROVSZKY Borbála – HOFFMAN István: „When social policy walks into the justice system...” *Central European Journal of Public Policy*, 2023/2. 1–12. <https://doi.org/10.2478/cejpp-2023-0013>.

A jelen tanulmány a Bíróági Határozatok Gyűjteményéből (a továbbiakban: BHGY) megismerhető teljes hazai bírói gyakorlatot vizsgálja kvantitatív és kvalitatív szempontból is.⁶ A mintába került – a felsorolt kivételeket leszámítva – minden olyan ítélet, amely lekérdezhető volt a BHGY-ból, úgy, hogy *a nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXCV. törvényre* (a továbbiakban: Nkt.), vagy *a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvényre* (a továbbiakban: Közokt. tv.) való hivatkozást és az „egyenlő bánásmód” vagy „esélyegyenlőség” kifejezést – a téma jogi, illetve szakmai-szakpolitikai kulcsfogalmának valamelyikét – is tartalmazza.⁷ Az „esélyegyenlőség” kifejezés a választási jog által is – bár más jelentéstartalommal – használt kifejezés, ami miatt a választással érintett években számos olyan ügy⁸ is bekerült volna a vizsgálatba, amelyek nem kapcsolódnak a közoktatás-köznevelés esélyegyenlőségi kérdéseihöz, így a választási ügyek automatikusan kizártusra kerültek, illetve kizárásra került két népszavazási kérdés hitelesítésével kapcsolatos ügy is.⁹

Az ügytípusok jellemzőinek jobb megismerése érdekében az egyes döntések ténybeli alap szerint kerülnek csoportosításra,¹⁰ azonban annak érdekében, hogy a döntésekben szereplő jogalkalmazás, érvelések és megállapítások kellő teret kaphassanak, a döntések egyesével kerülnek feldolgozásra. A mintába került kétszázhuszonegy döntés alapján száznyolc ügy azonosítható be. A száznyolc ügyből ötvenötben az egyenlő bánásmód és az esélyegyenlőség csak mellékes tényezőként vagy a közoktatás-köznevelési ágazatot nem kifejezetten érintő módon jelenik meg. Minderre tekintettel érdeminek tekinthető ötvenhárom ügy, összesen százötven ítélettel – a továbbiakban ezen ügyekre fókuszál a tanulmány.¹¹

A kutatás időbeli és tartalmi terjedelmét is meghatározza, hogy a döntésekhez a BHGY adatbázison keresztül lehet hozzáférni. A kutatás így a 2007–2022 között született, 2023 februárjában a BHGY-ban már elérhető, legalább megyei bíróság, közigazgatási és munkaügyi bíróság, illetve törvényszéki szintű bíróság által hozott döntésekre korlátozódik. Az, hogy a BHGY az Ebktv. hatályba lépése után csak két és fél évvel kezdte meg működését, felveti, hogy a kutatás szempontjából releváns ügyek kimaradnak a vizsgálatból, azonban az esetleges nagyobb horderejű ügyek oktatási egyenlőséggel foglalkozó civil szervezetek anyagai, sajtóhírek alapján felkutathatók – pl. a CFCF Esélyt a Hátrányos Helyzetű Gyerekeknek Alapítvány

⁶ A kutatási koncepció nagyban támaszkodik „A gondnoksági perek empirikus vizsgálata” c. munka módszertani tanulságaira. Lásd bővebben: Kiss Valéria – MALÉTH Anett – TÖKEY Balázs – HOFFMAN István – ZSILLE Katalin – DOMBROVSZKY Borbála: „A gondnoksági perek empirikus vizsgálata” *Állam- és Jogtudomány* 2021/2. 84–114. <https://doi.org/10.51783/ajt.2021.2.04>.

⁷ Azok a döntések is részei a vizsgálatnak, ahol a döntés maga nem tartalmazza a keresési kritériumok szerinti kulcsszavakat, azonban az ügyben valamely fokon született döntés megfelelt a kritériumoknak.

⁸ Ezek az ügyek megfeleltek a keresési kritériumoknak, de jellemzően vagy a köznyelv által „politikai pedofilának” titulált esetekről, kampányhoz, illetve szavazóhelyiségekhez kapcsolódó kifogásokról szólnak.

⁹ Ezek közül az egyikben bár a kérdés kifejezetten az oktatási esélyegyenlőségre vonatkozott volna, az eljárás fókuszában azonban értelemszerűen a népszavazás jogintézménye állt.

¹⁰ Azonos ténybeli alap esetén ugyanahhoz az ügyszorhoz soroljuk be a különböző fokon születő döntéseket, a megismételt eljárásban születő döntéseket, valamint a megállapítási pert követő döntéseket is.

¹¹ Az érdemi ügyek ítéleteinek listáját lásd: Függelék.

„Kézikönyv a magyarországi iskolai szegregációs ügyek dokumentálásához és monitorozásához” c. kiadványa – alapján. Három ilyen ügy került beazonosításra, mindkettő a CFCF nyilvánosan elérhető anyagaiból, két esetben az alapügyhöz kapcsolódó későbbi perek már megjelennek a mintában,¹² egy ügy azonban az időbeli fókuszra tekintettel nem kerül vizsgálatra.

Limitációként felmerül, hogy releváns esetek maradnak ki amiatt, hogy a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 2011. évi CLXI. törvény 163–166. § alapján a BHGY-ba nem kerülnek be azok a – nem közigazgatási – ügyek, amelyek törvényszéki (megyei bírósági) szinten lettek csak elbírálva, és fellebbezés híján nem jutottak el magasabb szintű fórumra.¹³ Továbbá, a jogszabályi követelményeken gyakran túlterjeszkedő anonimizálási gyakorlat (pl. közigazgatási szervek vagy akár maga a bíróság nevének felismerhetetlenné tétele¹⁴) nehézkessé teszi azt, hogy szükség esetén a jogeset értelmezéséhez szükséges, a döntésben nem szereplő információkat fel lehessen kutatni. Ahol az ügy beazonosítható – akár szakmai anyagok segítségével, akár egyszerű internetes kereséssel –, ott a jelen kutatás a helység, intézmény stb. nevét használja. Szintén probléma, hogy egyes ügyekben nem elérhető az összes ítélet (pl. csak a Kúria döntés szerepel a BHGY-ban). Továbbá tekintve, hogy az esetek helyszínei nem mindig beazonosíthatók, ráadásul a hatásköri és illetékességi szabályok többször is változtak a vizsgált időszakban, az ügyek térbeli megoszlását jelen rész tanulmány nem vizsgálja. A közoktatás-köznevelés ágazatának problémafeltárása szempontjából pedig azt szükséges figyelembe venni, hogy a bíróságokig eljutó esetek nyilvánvalóan nem reprezentálják megfelelően az ágazati szakpolitika összes egyenlő bánásmóddal és esélyegyenlőséggel kapcsolatos problémáját.

3. EREDMÉNYEK ÁTTEKINTÉSE

3.1. ÜGYTÍPUSOK

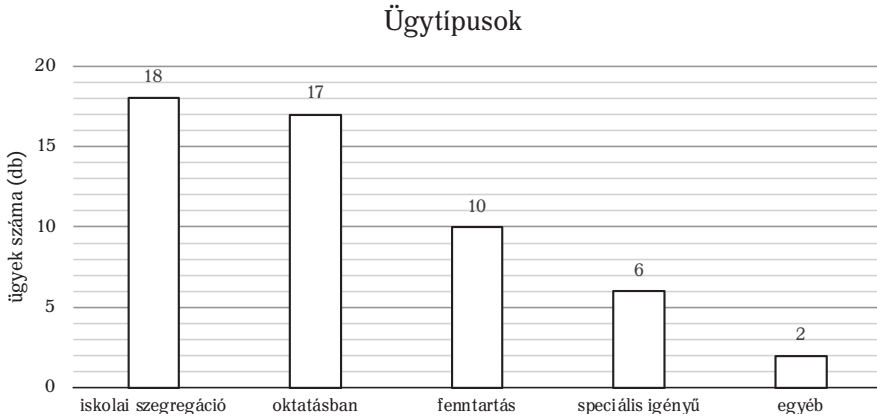
Az egyes ítéleteket áttekintve az érdemi ügyek között négy főbb problémacsoportot lehet beazonosítani: az iskolai szegregációt, az oktatásban foglalkoztatottak egyenlő bánásmód sérelmeit, fenntartási és finanszírozási ügyeket, valamint a speciális igényű gyermekek integrált oktatásának hiányosságait, két érdemi ügy pedig nem sorolható be ezekbe a kategóriákba.¹⁵

¹² A miskolci és jászladányi szegregációs ügyekhez kapcsolódik ilyen, a BHGY elindulása előtt indult per.

¹³ Akár a (rég) polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény, akár a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény szerint a személyiségi jogi ügyek tekintetében elsőfokon a megyei szintű bíróság, törvényszék jár el, az egyenlő bánásmóddal kapcsolatos polgári ügyek jellemzően Ebktv. és Ptk. (2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről) szerinti személyiségi jogi perként bírálják el.

¹⁴ Pl. a Fővárosi Törvényszék P.23675/2015/84., ahol egy minisztérium neve anonimizálva; a Miskolci Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság M.62/2009/31., ahol a bíróság neve van anonimizálva.

¹⁵ Ezen ügyek: 1.) az LMBT+ közösség képviselőjében eljáró Háttér Társaság által az AJBH-EBF előtt – egy az LMBT+ közösséget sértő helyi önkormányzati döntés miatt – indított eljárásban született döntéssel szembeni közigazgatási per; 2.) az Emberség Erejével Alapítvány által indított szemé-

1. ábra – Érdemi ügyek száma ügytípusok szerint (saját szerkesztés)

3.1.1. ISKOLAI SZEGREGÁCIÓS ÜGYEK

Számuk szerint, illetve az ítéletek komplexitása szempontjából is az iskolai szegregációs ügyek alkotják a legjelentősebb csoportot, összesen 18 ilyen ügy szerepel a mintában. Az iskolai szegregáció egy intézmény vagy osztály, csoport azon állapotát írja le, amelyben a valamilyen értelemben vett hátrányosabb helyzetben lévő, védett tulajdonsággal rendelkező tanulók aránya jóval meghaladja az adott (helyi) társadalmon belüli hányadukat.¹⁶ Iskolai szegregáció által Magyarországon elsősorban a roma, rossz vagyoni helyzetű, szegény tanulók érintettek,¹⁷ jelentős részük valószínűsíthetően *a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény* 67/A. § (1)-(2) bekezdése alapján hátrányos vagy halmozottan hátrányos helyzetűnek (a továbbiakban együtt: hátrányos helyzetű) minősülnek.¹⁸ A Covid-19 járványt megelőző években a roma tanulók nagyjából fele szeg-

lyiségi jogi per, ahol az alapítvány az öt ért, politikai vélemény miatti hátrányos megkülönböztetés megállapítását kérte, amiért Erasmus+ pályázatát arra hivatkozással utasították el, hogy nem nyilatkozott a külföldről támogatott szervezetek átláthatóságáról szóló törvény szerinti jogszerű működéséről.

¹⁶ A hazai oktatásszociológiai szakirodalom megközelítőleg egységesen szegregálnak tekinti az iskolát, ahol 50% föléti a védett tulajdonságú tanulók aránya, szegregálódnak a 30–50%-os arányt.

¹⁷ HAVAS Gábor – LISKÓ Ilona: *Szegregáció a roma tanulók általános iskolai oktatásában* (Budapest: Felsőoktatási Kutatóintézet 2005) 5.; RADÓ Péter: „Oktatási egyenlőtlenségek Magyarországon” *Esély* 2007/4. 24–36.

¹⁸ Jogszabály nem teszi lehetővé a nemzetiségi hovatartozás nyilvántartását, azonban a hátrányos helyzet rögzítését elrendeli. A szociológiai szakirodalom alapján azonban a csoportok között jelentős átfedés van, a jogszabályok és intézkedések a hátrányos helyzetre koncentrálnak. Lásd DARE-Net Projekt: *Kézikönyv a magyarországi iskolai szegregációs ügyek dokumentálásához és monitorozásához* (2014) 43., 120.

regált osztályba járt, ez az arány Észak-Magyarország régióban még magasabb.¹⁹ A szegregált oktatási környezet egyfelől már önmagában véve is hátrány, morális sérelem, másrészt a szinte kivétel nélkül rosszabb tárgyi és személyi feltételek, az egyéni hátrányok egymást felerősítően magas koncentrációja együttesen azt eredményezik, hogy a szegregált iskolában tanuló gyermekek alacsonyabb színvonalú oktatásban részesülnek, mint kortársaik.²⁰

Az iskolai szegregáció jogi szempontból a legtöbb esetben megfeleltethető az Ebktv. 10. § (2) szerinti jogellenes elkülönítésnek. Ilyen eset például a gyöngyöspatai ügy, ahol a roma tanulókat iskolán belül, osztályok szintjén különítették el jogellenesen a többi tanulótól.²¹ Az iskolai szegregációs ügyeknek egy speciális leágazását jelentik az indokolatlan fogyatékosná nyilvánítással kapcsolatos ügyek,²² ahol jellemzően hátrányos helyzetű, roma, illetve szegénységben élő gyereket szociokulturális sajátosságait figyelmen kívül hagyó (kulturáspecifikus, jellemzően többségi, középosztályi helyzetű élettapasztalatokat alapul vevő, így egy szegénységben és/vagy szegregált környezetben élő gyermek számára gyakran idegen ismereteket elváró) tesztekkel nyilvánítanak enyhe fokban értelmi fogyatékosnak, irányítanak speciális iskolába – megalapozatlanul és a többségi társadalom gyermekeinél jóval nagyobb mértékben. Ezek az esetek az Ebktv. 9. § szerinti közvetett hátrányos megkülönböztetésnek feleltethetők meg, hiszen egy közvetlen hátrányos megkülönböztetésnek nem minősülő, látszólag az egyenlő bánásmód követelményének megfelelő rendelkezés (fogyatékoság, sajátos nevelési igény, tanulási probléma teszttel való megállapítása) a roma, szegény, illetve hátrányos helyzetű tanulókat hátrányosabb helyzetbe (képességeiknek nem megfelelő oktatás és az ebből következő rosszabb életkilátások) hozza, mint amelyben más, összehasonlítható helyzetben lévő (azonos teszttel mért, nem roma, szegény vagy hátrányos helyzetű) gyermekek vannak.

A mintában összesen nyolc „klasszikus” iskolai szegregációs ügy szerepel, tartalma okán az idesorolandó az alapvető biztosának hatósági jogkörben hozott (továbbiakban: AJBH-EBF), iskolaőrök alkalmazásával kapcsolatos döntésének megtámadása is: a civil szervezet által benyújtott kérelem szerint a „2020/2021-es tanévtől kezdődően iskolaőr (túlnyomó részben) kizárólag vagy többségében roma gyerekeket oktató általános iskolákban” működik, így az ezekben az iskolában tanuló roma gyerekekkel szemben közvetett hátrányos megkülönböztetést tanúsítottak az ezt lehetővé tevő közigazgatási szervek.²³ Tartalma okán idetartozik a Nógrád megyei iskola ügy, ahol az Észak-Magyarországi Regionális Közigazgatási Hivatal indí-

¹⁹ ÓNODI-MOLNÁR Dóra: „Eleve kiszorítják a szegényeket – Nem megszüntetni, szabályozni kell a szabad iskolaválasztást” *168 Óra* 2018. június 16., www.168.hu/itthon/eleve-kiszoritjak-szegenyeket-nem-megszuntetni-szabalyozni-kell-a-szabad-iskolavalasztast-151977; KERTESI Gábor „Roma gyerekek szegregációja a közoktatásban” (előadása) 2018. május, https://168.hu/data/articles/151/1519/article-151977/Kertesi_szegregacio_eloadas_2018_majus.pdf.

²⁰ KÉZDI Gábor – KERTESI Gábor: „Általános iskolai szegregáció Magyarországon az ezredforduló után” *Közgazdasági Szemle* 2009/11. 962.

²¹ Lásd DARE-Net Projekt (18. lj.) 73.

²² LUKOVICS Adél – PÁNCZÉL Márta (szerk.): *Az Egyenlő Bánásmód Hatóság tapasztalatai az oktatás területén előforduló diszkriminációról* (Budapest: Egyenlő Bánásmód Hatóság 2017) 41.

²³ Fővárosi Törvényszék K.704241/2021/11.

tott pert törvényességi felügyelet keretében, mert a fenntartó önkormányzat képviselő-testülete egy szegregált iskolát szüntetett volna meg, anélkül, hogy a Cigány Kisebbségi Önkormányzat megadta volna ehhez a jogszabály szerinti hozzájárulást. A Nógrád megyei ügyet leszámítva ezekben az ügyekben felperesi oldalon többnyire közérdekű igényérvényesítővel találkozunk, tanuló vagy szülő felperesként csak megállapító ítéletet követő nem vagyoni kártérítés iránti perekben szerepel, alperesként jellemzően az iskola fenntartója és az intézmény szerepel, de két ügyben alperes az ágazati irányító minisztérium is. Indokolatlan fogyatékosná nyilvánítással kapcsolatban hét ügy szerepel a mintában, egy kivétellel mindegyiket tanuló vagy szülője indította, intézmény, illetve fenntartó ellen, egy kivétellel minden ügyben alperesként szerepel a diagnózist felállító szakértői bizottságot működtető pedagógiai szakszolgálat. Az összes szegregációs ügy Ebktv. alapján indított, Ptk. szerinti személyiségi jogi per,²⁴ kivéve egy iskolai felvételi eljárással kapcsolatos közigazgatási pert, az AJBH-EBF ügyet, amely közigazgatási hatósági ügyben született döntést megtámadó közigazgatási pert, valamint a Nógrád megyei iskola ügyét. Utóbbi kivételével az összes „klasszikus” szegregációs ügyben szerepelt civil szervezet (legtöbbször, de nem kizárólag a CFCF) mint az Ebktv. 20. § (1) bekezdés c) pont szerinti közérdekű igényérvényesítő vagy pedig mint a jogi képviselő ellátója, az indokolatlan fogyatékosná nyilvánítás miatti perek közül pedig három ügyben vett részt civil szervezet.

3.1.2. OKTATÁSBAN FOGLALKOZTATOTTAK ÜGYEI

A következő ügycsoportot az oktatásban foglalkoztatottak egyenlő bánásmóddal kapcsolatos periei jelentik. A közszolgáltatások biztosítása során az állam nemcsak szolgáltatásnyújtóként, hanem foglalkoztatóként is kapcsolatba kerülnek a társadalommal. A társadalmi különbségek csökkentése, a valódi esélyegyenlőség megteremtése szempontjából az is lényeges, hogy az állam – illetve a közszolgáltatások nyújtásában bekapcsolódó egyéb entitások – foglalkoztatóként mennyiben tudnak megfelelni az egyenlő bánásmód követelményének, valamint mennyiben képesek pozitív intézkedésekkel segíteni e cél megvalósulását. Fontos kiemelni, hogy a köznevelési-közoktatási szektorban jelentősen felülreprezentáltak a női foglalkoztatottak, a jelenleg csak a pedagógusként jogviszonyban álló 146 730 főből 121 923-an nők.²⁵ Az általuk végzett munka gondoskodási munka,²⁶ amelyért főszabály sze-

²⁴ Ezen ügyek között szerepelnek olyan perek is, ahol egy korábban kimondott jogsértést követően külön eljárás keretében döntöttek nem vagyoni kártérítés tárgyában, azonban a személyiségi jogi per tágabb fogalmának ezen perek is megfelelnek, ráadásul a mintában szereplő ilyen pereket megelőzte egy korábbi, személyiségi jog megsértését kimondó ítélet. Lásd bővebben: PRIBULA László: „Személyiségvédelem” in JAKAB András et al. (szerk.) *Internetes Jogtudományi Enciklopédia* (2023) in JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SÜLYÓK Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia* (Polgári eljárásjog rovat, rovatszerkesztő: HARSÁGI Viktória) 2023 [4]–[5], <https://ijoten.hu/szocikk/szemelyisegvedelem>.

²⁵ Lásd: <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/oktat/oktatas2021e/index.html>.

²⁶ Vö. Emma DOWLING: *The Care Crisis: What Caused It and How Can We End It?* (London: Verso 2021); Nancy FRASER: „Contradictions of capital and care” *New Left Review* 2016/4. 99–117.

rint törvényben meghatározott illetményért végeznek, amelynek átlaga a KSH által számított országos átlagfizetésnek nagyjából 90%-a körül mozog, azonos végzettségi szinteken belül azonban jóval nagyobb a különbség az oktatás-köznevelési dolgozói és a más szektorban foglalkoztatottak között.²⁷ Azaz a szektort foglalkoztatóként eleve áthatja az alulfizetett gondoskodási munka, illetve a nemek közötti egyenlőtlenség problémája.

Az oktatásban foglalkoztatottak ügyeiben pedagógusok, illetve az őket támogató munkatársak a foglalkoztatása során felmerült probléma – pl. jogviszony megszüntetése, elmaradt munkabér stb. – mellett az Ebktv. 8. § szerinti hátrányos megkülönböztetés miatt is fordulnak bírósághoz. A megkülönböztetés alapját jelentő védett tulajdonságok változatosak: nem, politikai vélemény, szakszervezeti tagság, életkor, egészségi állapot, szexuális irányultság, egyéb helyzetek (pl. perben állás).²⁸ Az összesen tizenhét ilyen ügyből egy kivétellel mindegyik munkaügyi perben lett elbírálva. Civil, érdekképviselői szerv vagy más közérdekű igényérvényesítő nem szerepel a perekben.

3.1.3. INTÉZMÉNYFENNTARTÁSSAL KAPCSOLATOS ÜGYEK

Az intézményfenntartással kapcsolatos ügyek (összesen tíz) is önálló csoportot alkotnak, igaz, az ügyek tartalmukat tekintve igen változatosak, azonban mind egyiket közigazgatási perben bírálták el. A legnagyobb alcsoport a nem állami intézményfenntartókkal kapcsolatos, hat a működésükhöz, egyes képzésekhez, illetve a tanulók étkeztetéséhez nyújtott állami támogatásról szól, egy pedig egy magániskola bejegyzésének megtagadása miatt indult per.²⁹ Összesen két esetben törvényességi felügyelet keretében indított pert az illetékes megyei kormányhivatal a helyi önkormányzat fenntartásában működő iskolát érintő döntés miatt – ezek az ügyek abból a rövidebb időszakból származnak, amikor már működtek a fővárosi-megyei kormányhivatalok, ám még a helyi önkormányzatok voltak az intézményfenntartók. Nemzetiségi oktatással összefüggő perből egy ügy szerepel a mintában. Ezek a perek mind közigazgatási perek, civil érdekképviselői szerv vagy más közérdekű igényérvényesítő nem szerepelt az eljárásokban.

3.1.4. SPECIÁLIS IGÉNYŰ GYERMEKEK ÜGYEI

Azonosítható ügytípus továbbá a speciális igényű gyermekek oktatásával kapcsolatos perek. Itt az általános motívum az, hogy a szakértői vélemény alapján (eset-

²⁷ KSH Tájékoztatási adatbázis.

²⁸ Egyenlő Bánásmód Tanácsadó Testület 288/2/2010. (IV.9.) TT számú állásfoglalása szerint a diszkriminációval szembeni védelem lényege az egyén nem egyéni magatartás, hanem csoporthoz tartozása, lényegi vonása miatt szenved el hátrányt. Ez alapján a perben állás nem minősülhet az „egyéb helyzet” kategóriájába eső védett tulajdonságnak. Ahol a bíróság elbírálta az egyenlő bánásmód megsértésével kapcsolatos állítást ott ezek az ügyek is érdeminek minősülnek a jelen rész tanulmány céljaira, ugyanis ezek a jogviták, egyenlő bánásmód hivatkozások visszajelzést adhatnak a szakterület potenciális belső konfliktusairól.

²⁹ Fővárosi Törvényszék K.706815/2020/18.

leg a szülő álláspontja szerint) kortársaikkal együtt, integráltan oktatható, az Nkt. 4. § 25. pontja szerint sajátos nevelési igényű (SNI), vagy 3. pontja szerinti beilleszkedési, magatartási, tanulási nehézséggel küzdő (BTMN) gyermek vagy valamilyen egyéb speciális szükséglettel rendelkező gyermek (a továbbiakban együtt: speciális igényű gyermek) integrált oktatását nem tudja megoldani a fenntartó, így a gyermeket vagy nem veszi fel az intézmény, vagy pedig a megfelelő fejlesztéseket, mentességeket nem biztosítja a tanuló számára. Bár a szakértői vélemény szerint együtt nevelhető gyermekeket normál tantervű iskolában, a többi gyermekkel együtt kell oktatni, valamint számukra a megfelelő fejlesztést biztosítani kell, a gyakorlatban ez sokszor nem vagy csak család jelentős ráfordításai árán valósul meg. A gyógypedagógusok, pedagógiai asszisztensek hiánya, az intézmények, pedagógusok vonakodása miatt a speciális igényű tanulók – legyen szó autista, mozgásszervi fogyatékossgal élő, diszlexiás vagy akár cukorbeteg gyermekről – sikeres taníttatása számos akadályba ütközhet.³⁰ Ezekben a perekben jellemzően az érintett tanuló, illetve szülő a felperes, egy esetben szerepel civil szervezet mint közérdekű igényérvényesítő. Személyiségi jogi per két esetben indult, négy ügyet közigazgatási perben bírálták el.

3.2. SZAKMAI-SZAKPOLITIKAI ELEMEL JELENLÉTE ÁLTALÁNOSÁGBAN

Az ügytípusok ismeretében már vizsgálható a szakmai szakpolitikai elemek jelenléte. Általánosságban – a nem besorolható két ügyet is figyelembe véve – az alábbiak jellemzők a mintára: az érdemi ügyek ítéletei közül hetvenkilenc tartalmaz valamilyen szakmai szakpolitikai jellegű megnyilvánulást (72%), a polgári peres ügyekben szerepel leggyakrabban szakmai-szakpolitikai elem, ötvennégy ítélet 89%-ában. Ezzel szemben a munkaügyi pereknél 72%-os, a közigazgatási perekben 48%-os arány tapasztalható. A szakpolitikai programokra, dokumentumokra utalás is a polgári ügyekben a leggyakoribb, az ítéletek 33%-ában szerepel (szemben a munkaügyi, illetve közigazgatási pereknél tapasztalható 12%-os, illetve 6%-os aránnyal).

Bár az ítéletek megszövegezéséből gyakran nem derül ki, hogy egyes szempontokat melyik szereplő hozta be a perbe így a szakmai-szakpolitikai elemek „beszívárgásának” mikéntje sem mindig követhető, a közérdekű igényérvényesítésre jogosult szereplők részvétele – felperesként, jogi képviselőként vagy egyéb minőségben – közelítheti a bíróságokat a szakmai-szakpolitikai szempontokhoz. Erre utal, hogy amennyiben jelen van a perben a felperesi oldalon közérdekű igényérvényesítésre jogosult szereplő, szakmai-szakpolitikai tartalmú elemek is jóval nagyobb gyakorisággal fordulnak elő, mint ahol nincsen (90% és 64%). Ezzel összhangban közér-

³⁰ FÖDI Kitti: „Viselkedjen már normálisan az a fogyatékos gyerek!” *Abcúg.hu* 2018. április 18., <https://abcug.hu/viselkedjen-mar-normalisan-az-a-fogyatekos-gyerek/>; PRÓKAI Eszter: „A cukorbeteg gyerekek se kellenek az iskoláknak” *Abcúg.hu* 2018. október 2., <https://abcug.hu/a-cukorbeteg-gyerekek-se-kellenek-az-iskolaknak/>; GULYÁS Erika: „Egyre több SNI-s gyerek marad ellátatlan, több megyében is csak 8-9 gyógypedagógus jut száz iskolásra” *Népszava.hu* 2022. október 12., https://nepszava.hu/3172114_oktatas-gyogypedagogus-tanarhiany-sni-belugyminiszterium.

dekü igényérvényesítésre jogosult szereplő részvétele esetén nagyobb valószínűséggel szerepel szakpolitikai dokumentumra, programra hivatkozás (36% és 10%), illetve szakértő alkalmazása is gyakoribb (60% és 25%). A mintában szereplő érdemi ügyekben – egy beavatkozási fellépést leszámítva – mindig civil szervezet volt a közérdekű igényérvényesítésre jogosult szereplő.

Az egyes ügycsoportok szintjén a szakmai-szakpolitikai dimenzió szempontjából az iskolai szegregációs ügyek emelkednek ki, a tizenhét ügyben az ítéletek 91%-ában (53-ból 48) szerepel ilyen elem. A szakpolitikai programok, dokumentumok említése is itt a leggyakoribb, 30% (tizenhat). Szintén ezen csoportba tartoztak azok az ügyek, ahol a szakpolitikai tartalmú szankciót alkalmazták, valamint azok is, ahol a bíróság az adott szakpolitikai kérdéssel kapcsolatban a szakmai-szakpolitikai kérdés vizsgálatában az állam felelősségéig is eljutott, ezzel kijelölve az esetleges későbbi szakpolitika alkotás kereteit is. Az iskolai szegregációs perek és a polgári peres ügyek csoportja között azonban jelentős az átfedés: az iskolai szegregációs ügyek három kivételtől eltekintve mind polgári peres ügyek voltak, és a polgári ügyek közül pedig csak négy ügy nem iskolai szegregációval kapcsolatos. A közérdekű igényérvényesítésre jogosult civil szervezet részvételével zajló és az iskolai szegregációs ügyek között hasonló mértékű az átfedés, a közérdekű igényérvényesítésre jogosult entitás részvételével zajló ügyek közül csak egy nem iskolai szegregációs eset, az iskolai szegregációs ügyekből pedig tizennégy zajlott civil szervezet részvételével.

	Polgári ügyek				Közigazgatási ügyek				Munkaügyi ügyek			
	Civil részvétel		Nincs civil részvétel		Civil részvétel		Nincs civil részvétel		Civil részvétel		Nincs civil részvétel	
	SZ-SZ elemek az ítéletben	ügyek száma	SZ-SZ elemek az ítéletben	ügyek száma	SZ-SZ elemek az ítéletben	ügyek száma	SZ-SZ elemek az ítéletben	ügyek száma	SZ-SZ elemek az ítéletben	ügyek száma	SZ-SZ elemek az ítéletben	ügyek száma
iskolai szegregáció	91%	11	100%	4	100%	2	0%	1	-	0	-	0
oktatásban foglalkoztatottak	-	0	0%	1	-	0	0%	2	-	0	41%	14
fenntartás	-	0	-	-	-	0	40%	10	-	0	-	0
speciális igényű gyermek	-	0	100%	2	0%	1	60%	3	-	0	-	0
nem besorolható	-	0	0%	1	0%	1	-	0	-	0	-	0

2. ábra – Ügytípusok ügyszakok és civil szervezeti részétel szerint csoportosítva (saját szerkesztés)

Az „SZ-SZ elemek az ítéletben” oszlopokban szerepel annak az aránya, hogy az adott alcsoportba tartozó ügyekben az ítéletek hány %-ában szerepel szakmai-szakpolitikai elem. Az „ügyek száma” oszlopokban látható, hogy az adott alcsoportba hány érdemi ügy tartozik.

Bár jelen tanulmánynak nem célja, hogy valamely ügytípust előtérbe helyezze az elemzés során, látható, hogy – ugyan egyes kisebb elemszámú alcsoportokban 100%-ban jelen voltak szakmai elemek – az érdemi ügyek száma, illetve a 72%-os átlagot jóval meghaladó mértékű szakmai-szakpolitikai tartalom okán az iskolai szegregációs ügyek, illetve azon belül a civil szervezet (közérdekű igényérvényesítőként vagy jogi képviselőként) részvételével zajló polgári (személyiségi jogi) ügyek

alcsoportja kiemelkedik a mintából. Az utóbbi alcsoportba tartozó harminchat ítélet 91%-ában szerepel szakmai elem, 41%-ában szerepel szakpolitikai programra, dokumentumra utalás, 66%-ában pedig szakértő. Továbbá ezekben az ügyekben születtek – a felperes jogi képviselője szerint is – rendkívül alapos,³¹ szakmailag többnyire helytálló tényállás leírások is. Szintén idetartozik az a négy ítélet, ahol a bíróság szakmai-szakpolitikai tartalmú kötelezést alkalmazott a régi (1959. évi IV. törvény a Polgári Törvénykönyvről), illetve az új Ptk. felróhatóságtól független szankciói keretében. Végezetül, időbeli trenddel, fejlődési pályával is csak az iskolai szegregációs ügyek csoportja esetén találkozunk. Az ügyek számából, illetve a szakmai-szakpolitikai tartalmukból adódóan a továbbiakban az iskolai szegregációs ügyeket nagyobb terjedelemben tárgyaljuk – ám a fókusz továbbra is a szakmai-szakpolitikai elemek jelenlétén van.

3.3. SZAKPOLITIKAI PROGRAMOK, DOKUMENTUMOK FELHASZNÁLÁSA

Az érdemi ügyben született száztíz ítélet 20%-ban (huszonkét ítélet) hivatkozott szakmai programra, dokumentumra a bíróság. A szakpolitikai programok, dokumentumok leginkább a tanulók élethelyzetével összefüggő ügytípusoknál (iskolai szegregáció, speciális igényű tanulók ügyei) kaptak szerepet, szemben az oktatási rendszerre és annak szereplőire fókuszáló ügytípusokkal (fenntartási, oktatásban foglalkoztatottak ügyei). A kontextus – különösen az iskolai szegregációs ügyeknél – vegyes képet mutat: míg az iskolai szegregációs ügyekben szereplő NTFS és az EU Roma Stratégia mint a felperes által hivatkozott anyag merült fel, addig a többi említett anyag a tényállás megállapításánál kapott szerepet, akár mint információforrás (helyi etnikai, vagyoni stb. viszonyok, a szegregáció jellemzői), vagy csak rögzítették, hogy a szegregációval érintett település, intézmény rendelkezett az adott szakpolitikai dokumentummal. Az indokolások jellemzően nem mélyednek el ezen programok, dokumentumok ismertetésében, feldolgozásában. Kivételt képez azonban az EMMI útmutatója, itt ugyanis a felperes CFCF mint közérdekű igényérvényesítő kifejezetten azt kérte keresetében, hogy az alperes EMMI által használt útmutató legyen módosítva a keresetben foglalt szakmai módszertannal. Szintén kivétel az időben utolsó,³² egyben legnagyobb volumenű ügy, ahol a Heves Megyei Önkormányzat megrendelésére készült tanulmányra nagyban támaszkodtak az eljáró bíróságok. A tanulmány egy már lezajlott TÁMOP projekt eredményeinek értékelésével együtt írja le a megyében tapasztalható helyzetet, a szakemberhiánytól kezdve a bürokratikus problémákig számos hiányosságot állapított meg, illetve kilencszáztizennégy 1–3. osztályos speciális iskolai tanuló felülvizsgálatáról is beszámol, akinek 7%-a esetén (66 fő) módosult az első diagnózis. A tanulmány megállapításait a bíróság elsősorban tényállás feltárása körében emelte be.

³¹ HERNÁDI Eleonóra et al.: „A gyöngyöspatai szegregációs per jogi krónikája” *Magyar Jog* 2020/7–8. 385–396.

³² Egri Törvényszék P.20166/2014/92.

Előfordulás	Összes Iskolai szegregáció ügy		Oktatásban foglalkoztatottak	Fenntartás	Speciális igényű gyermek
	20%	30%			
Programok, dokumentumok	NTFS (2 ügy), ³³ EU Roma Stratégia (1 ügy), OKÉV jelentések, ³⁴ Havas–Liskó jelentés (1 ügy), ³⁵ Cigány Tanulók Felzárkóztatásának Programja (1 ügy), ³⁶ Szempontok az egyenlő bánásmód követelménye kapcsán folytatott hatósági ellenőrzéshez útmutató (1 ügy), ³⁷ helyi esélyegyenlőségi programok és intézményi esélyegyenlőségi tervek (6 ügy), ³⁸ ESB-alapok (1 ügy), Utolsó Padból Program (3 ügy), ³⁹ TÁMOP projekt jelentés (1 ügy), ⁴⁰ „Legyen jobb a gyermekeknek!” Nemzeti Stratégia (1 ügy) ⁴¹	A bölcsődei nevelés-gondozás szakmai szabályai c. módszertani levél (2 ügy), ⁴² Intézményi esélyegyenlőségi szabályzat (1 ügy) ⁴³	Békés Megyei Köznevelési Feladatellátási Intézményhálozat Működési és Fejlesztési Terv (1 ügy) ⁴⁴	Arany János Program, ⁴⁵ OKÉV jelentés, ⁴⁶ Sajátos nevelési igényű tanulók iskolai oktatásai iránti elveit ⁴⁷ (1-1-1 ügy)	

³³ Debreceni Ítéltábla Pf.20123/2019/16. és Egri Törvényszék P.20166/2014/92.

A Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégiáról, valamint végrehajtásának a 2012–2014. évekre szóló kormányzati intézkedési tervéről szóló 1430/2011. (XII. 13.) Korm. határozattal elfogadott Nemzeti Társadalmi Felzárkóztatási Stratégia.

³⁴ Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Bíróság P.20812/2007/70.

³⁵ Lásd HAVAS–LISKÓ (17. l.).

³⁶ HARSÁNYI Eszter – RADÓ Péter: „Cigány tanulók a magyar iskolákban” *Educatio* 1997/1. 1–10.

³⁷ Fővárosi Törvényszék P.20351/2011/47.

³⁸ Az Ebktv. 32. § (1) bekezdése szerint „a község, a város és a főváros kerületeinek önkormányzata (a továbbiakban: települési önkormányzat) öt évente öt évre szóló helyi esélyegyenlőségi programot fogad el”, továbbá a 63. § (4) bekezdése szerint „az ötven főnél több személyt foglalkoztató költségvetési szervek és többségi állami tulajdonban álló jogi személyek kötelesek esélyegyenlőségi tervet elfogadni”. Azaz különösen a kutatás szempontjából érdemi ügyek jelentős részében rendelkezésre kell álljon helyi vagy intézményi szintű esélyegyenlőségi tárgyú szakpolitikai dokumentum. Ennek ellenére csak az érdemi ügyek töredékében szerepel helyi esélyegyenlőségi programra vagy intézményi esélyegyenlőségi tervre történő utalás bármely fokú ítéletben.

³⁹ Egri Törvényszék P.20166/2014/92., Somogy Megyei Bíróság P.21920/2006/41., Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Bíróság P.20035/2008/20. Az Utolsó Padból Program az Oktatásügyi Minisztérium, a Belügyminisztérium, Egészségügyi- Szociális- és Családügyi Minisztérium, Esélyegyenlőségért felelős Tárcanélküli Minisztérium együttműködésében létrehozott program volt, amely céljail tűzte ki, hogy „*visszaszorítsa a hátrányos helyzetű nem értelmi fogyatékos gyermekek fogyatékosnak nyilvánítását*”. Lásd: <http://www.nefmi.gov.hu/kozoktatasi/eselyegyenloseg/utolso-padbol-program>. A program számos elem mellett módszertani fejlesztések bevezetését, illetve a 2003/2004-es tanévben 2. évfolyamra járó speciális iskolában tanuló diákok felülvizsgálatát, és indokolt esetben normál tantervű intézménybe történő integrációját is tartalmazta. Lásd KEMÉNY Péter: „Utolsó Padból Program és az integráció kapcsolata” *Gyógypedagógiai Szemle* 2004/4. 257–266.

⁴⁰ POLYÁK Teréz (szerk.): *Az indokolatlan fogyatékoskossá minősítés kockázatát konzerváló tényezők – jelentés egy programról* (Budapest: Educatio Nonprofit Kft. 2010).

⁴¹ 47/2007. (V. 31.) OGY határozat.

⁴² Fővárosi Törvényszék M.71582/2020/20. és M.71494/2020/33.

⁴³ Fővárosi Munkaügyi Bíróság M.3298/2007/14.

⁴⁴ Gyulai Törvényszék K.23508/2011/12.

⁴⁵ Baranya Megyei Bíróság P.21194/2009/22.

⁴⁶ Budapest Környéki Törvényszék P.20720/2016/6.

⁴⁷ Kúria Kfv.37139/2022/9.

3.4. SZAKMAI-SZAKPOLITIKAI MEGÁLLAPÍTÁSOK SZEREPLÉSE

A szakmai-szakpolitikai megállapítások jelenléte értelemszerűen nemcsak mértékében, hanem témák mentén is eltér az egyes ügycsoportokban. A két alacsonyabb elemszámú ügycsoportban (fenntartás, speciális igényű gyermekek ügyei) jogi szempontból nem találkozunk meglepetéssel. A fenntartási ügyekben hozott ítéletek 25%-ában szerepelt szakmai-szakpolitikai elem (tizenhatból négy). Itt a bíróság nem állami fenntartók által működtetett iskolák közoktatási-köznevelési rendszerbe való bekapcsolódásával, és ennek finanszírozási vonzataival foglalkozott, az ítéletek és az indokolások pedig nem mélyedtek el ezekben a kérdésekben. A speciális igényű gyermekek ügyeiben bár az ítéletek 63%-ában (nyolcból öt) szerepel valamilyen szakmai-szakpolitikai érvelés. Ez jellemzően a gyermek szükségleteinek kontextusában történik, az indokolások nem térnek ki a társadalmi vagy szakpolitikai kontextusra, annak jogi értelmezésére. Az iskolai szegregációs ügyeknél és az oktatásban foglalkoztatottak ügyeinél azonban rendre találkozhatunk olyan ítéletekkel, ahol a bíróság valóban elmélyedt az ügy szakmai-szakpolitikai vonzataiban, és azokkal kapcsolatban lényeges értelmező megállapításokat tesz.

3.4.1. ISKOLAI SZEGREGÁCIÓS ÜGYEK

Az iskolai szegregációs ügyekben szakmai-szakpolitikai megállapítások két kérdés körül összpontosultak: milyen gyakorlat minősül jogellenes elkülönítésnek (vagy közvetett hátrányos megkülönböztetésnek), illetve milyen kimentés lehetséges? Mi az állami szereplő – jellemzően az alperesi oldal – pozitív kötelezettsége? Itt a szakmai-szakpolitikai, jogvédői állásponthez egyre közelítő, szakmai-szakpolitikai megállapításokat egyre inkább tartalmazó ítélkezési gyakorlat fejlődése megtört ívet mutat.

A jogellenes elkülönítés megállapítása kapcsán több ítélet is használja a védett tulajdonsággal rendelkező csoport beazonosításakor vagy a szegregáció leírásakor a szociológusok, esélyegyenlőségi szakemberek által használt kifejezéseket (pl. „a külvilág által romának/cigánynak tartott népesség”, előítélet fogalma), illetve figyelembe vesz olyan jogon kívüli társadalmi tényezőket is, mint például az érintett családok vagyoni helyzete, erőforrásai. A nyíregyházi Huszártelenen korábban éppen szegregáció miatt bezárt, majd az épületében egyházi fenntartásban, önkormányzati támogatással újra nyitó szegregált iskola esetében például a bíróság így elemezte a tanulói létszám csökkenését és összetétel alakulását:

„Ez szintén szükségszerű kísérő jelensége a szegregálódási folyamatnak, mert a szegregáció részben abból is keletkezik, hogy aki teheti, aki tudatosabban vagy társadalmi helyzeténél fogva átgondoltabban viszonyul a gyermeke iskoláztatásához a romló feltételeket érzékelve, ezekből az iskolákból a gyereket belvárosi iskolákba viszi tanulni.”⁴⁸

⁴⁸ Nyíregyházi Törvényszék G.40099/2013/22.

Igaz, más ítéletek nem vagy csak korlátozottan veszi figyelembe ezeket az összefüggéseket, illetve a bíróságok nem egyformán nyitottak a társadalomtudományi kerekezésre, pl. ugyanebben az ügyben a Kúria már így fogalmaz az ügy jogon kívüli vetületeiről: „A Kúria mindenekelőtt hangsúlyozza, hogy a per tárgyává tett kérdést nem szociológiai szempontból, hanem a jogi szabályozás alapján kellett megítélnie. Nem a jogvita kialakulásához vezető társadalmi helyzetet kellett értékelnie, hanem a konkrét jogvitát kellett elbírálnia az arra irányadó jogszabályi rendelkezések alapján.”⁴⁹ Egy Nógrád megyei iskola ügyében, ahol az Észak-Magyarországi Regionális Közigazgatási Hivatal indított pert törvényességi felügyelet keretében, mert a fenntartó önkormányzat képviselő-testülete egy szegregált iskolát szüntett volna meg, anélkül, hogy a Cigány Kisebbségi Önkormányzat megadta volna ehhez a jogszabály szerinti hozzájárulást, a bíróság mind elsőfokon, mind a perorvoslat során mellőzte a szakmai elemek elbírálását, és kizárólag a kisebbségi önkormányzat hozzájárulásának meglétére fókuszált.⁵⁰

A jogellenes elkülönítés mibenléte, illetve annak kimentethetősége tekintetében a bíróságok jellemzően jogellenes elkülönítésnek tekintenek minden olyan intézkedést, amely tevőlegesen vagy mulasztással a roma, illetve hátrányos helyzetű tanulókat elkülöníti, vagy elkülönítésüket fenntartja.⁵¹

Az egyenlő bánásmód – és azon belül a jogellenes elkülönítés – viszonylatában nem pusztán az aktív magatartás, de egy, a már kialakult helyzet fenntartásával járó passzív magatartás is alkalmas a jogsértés megállapítására. A jogsértés megállapítása ebből adódóan nem kötődik felróhatósághoz, és nem feltételez szándékos és tudatos magatartást vagy passzivitást. Az etnikai származáshoz kötődő egyenlőtlen és bármely hátrányban manifesztálódó bánásmód, illetve már kialakult állapot felszámolása alapvető törvényi cél, melyre tekintettel a kimentésre vonatkozó szabályok szigorú értelmezést kívánnak.⁵²

A kaposvári ügyben ennek megfelelően a köznevelés fenntartói és hatósági szereplői esetén is megállapította, hogy azáltal, hogy „nem szüntette meg a perbeli iskolában folytatólagosan fennálló jogellenes állapotot, jogellenesen elkülönítette a perbeli iskola tanulóit etnikai és vagyoni helyzetük, továbbá faji hovatartozásuk és bőrszínük alapján a székhelyiskolában, illetve az egyéb tagiskolákban tanuló gyermekektől”, mulasztásukkal jogellenes elkülönítést valósítottak meg.⁵³

Egy kifejezetten komplex ügyben a jászladányi önkormányzat a támogatásával megnyíló új magániskolának adta ki állami iskola épületének helyiségeit. A magániskola által kért 3000-4000 forintos tandíj a nem roma, alsóközép- és középosztálybeli családok számára megfizethető volt, de a többnyire mélyszegénységben

⁴⁹ Kúria Pfv.20241/2015/4.

⁵⁰ Nógrád Megyei Bíróság K.21341/2007/26. és Legfelsőbb Bíróság Kfv.37174/2011/5.

⁵¹ Ahol alsóbb fokon a bíróság nem így vélekedett, ott jellemzően a másodfokon eljáró bíróságok vagy a Legfelsőbb Bíróság-Kúria korrigálta ezt.

⁵² Hajdú-Bihar Megyei Bíróság P.20341/2006/50.

⁵³ Pécsi Ítéletábra Pf.20004/2016/4.

első helyi roma közösség nagy részének túl magas lett volna. Ennek megfelelően a magániskola tanulói jellemzően nem roma gyermekek voltak, míg az állami iskolában felülreprezentáltak voltak a roma, illetve hátrányos helyzetű tanulók. A felperes CFCF azzal érvelése szerint a helyi önkormányzat mint oktatási szolgáltató és a magániskola közvetve, de hatékonyan elkülöníti a roma, illetve hátrányos helyzetű tanulókat azáltal, hogy egy fizetős magániskola számára helyiségeket ad bérbe, illetve működtet a közoktatási intézmény falain belül. Bár az első-, illetve másodfokú ítéletek ezt a situációt nem feleltették meg a jogellenes elkülönítés tényállásának, a Legfelsőbb Bíróság az alábbi megállapítást tette:

[...] az I. r. alperes a II. r. alperessel kötött szerződés által létrehozott azon állapot fenntartásával, amelynek eredményeként a fenntartásában működő önkormányzati iskolában tanuló diákokat az ugyanabban az épületben, a II. r. alperes által működtetett alapítványi iskolában tanuló diákoktól fizikailag elkülöníti, a saját iskolájában tanuló diákokat etnikai kisebbséghez való tartozásuk és vagyoni helyzetük alapján jogellenesen elkülöníti. Ezzel a Ptk. 76. §-a alapján megsérti az egyenlő bánásmód követelményét.⁵⁴

A kimentethőséggel kapcsolatban a fent említett hajdúhadházi ügyben így nyilatkozott a bíróság:

[...] az egyes iskolaépületek beosztása és tárgyi feltételrendszere (szaktantermek, csoportbontásra való lehetőség, osztálytermek mérete) nem minősíthető olyan tárgyilagos mérlegelés szerinti ésszerű indoknak, mely az egyenlő bánásmód megsértése (...) alól mentesülést eredményezne. Úgyszintén nem vonható a mentesülést eredményező tárgyilagos mérlegelés szerinti ésszerű indok körébe az, hogy valamely helyzet évtizedes hagyomány alapján fennáll. És úgyszintén nem vonható az adott mentesülési körbe semmilyen gazdasági megfontolás, vagy a változtatáshoz szükséges finansziális hiány.⁵⁵

A fenti esetekből kirajzolódik, hogy a bíróságok a ténylegesen szegregált iskolai situációk egyre szélesebb körében ismerték fel a jogellenes elkülönítést és a személyiségi jog sérelmét, és azt, hogy az adott intézmények vagy fenntartók akár tevékenységükkel, akár mulasztásukkal részesei voltak negatív társadalmi folyamatok alakulásának. Ezzel a joggyakorlat elkezdett közelíteni ahhoz a mainstream esélyegyenlőségi, oktatásszociológiai szakmai állásponthoz, amely szerint a szegregáció nemcsak sajnálatos természetes állapot, hanem olyan kezelendő helyzet, amely kialakulása és/vagy fennmaradása esetén az intézményes aktorokat felelősség terheli, függetlenül attól, hogy az elkülönítést eredményező magatartás nyíltan az elkülönítésre irányult, vagy burkoltan próbálta elérni azt, szándékos tevékenység volt-e,

⁵⁴ Legfelsőbb Bíróság Pfv.20037/2011/7.

⁵⁵ Hajdú-Bihar Megyei Bíróság P.20341/2006/50.

vagy egyszerű „megszokásból” eredő mulasztás, vagy hogy milyen – kimentés körében nem értékelhető – egyéb szempont vezette őket.

Ezt a tendenciát szakította meg az egyházi fenntartású iskolák vonatkozásában a Kúria. A nyíregyházi Huszártelepen korábban bezárt, majd egyházi intézményként újranyitott iskola ügyében az első- és másodfokú ítélet még úgy találta, hogy az adott helyzetben az intézmény újranyitása sérti az egyenlő bánásmód követelményét, ugyanis „*az iskolaépület ingyenes használatba adásával, az iskolabusz megszüntetésével és a II. rendű alperes [nem állami fenntartású iskola] számára további pénzeszközök juttatásával*”⁵⁶ is meg lehet valósítani a jogellenes elkülönítést. A Kúria ezzel szembefordulva azonban inkább a vallásszabadság aspektusára koncentrált, így a felülvizsgálat során arra jutott, hogy:

[...] az I. r. alperes terhére rótt fenti magatartások nem valósítanak meg jogellenes elkülönítést. A korábban önkormányzati iskolaként működő épület átadása az egyház részére iskola alapítása céljából valójában a vallásgyakorlás igényét elégíti ki, az egyház nevelési és oktatási tevékenységének ellátásához szükséges, ezért az I. r. alperes [önkormányzat] ezzel nem követett el jogellenes elkülönítést.⁵⁷

Oktatásszociológusok, oktatáspolitikai és esélyegyenlőségi szakemberek figyelemztetnek, hogy a hazai közoktatási-köznevelési konstrukcióban az – egyébként a 2010-es évek eleje óta szaporodó – egyházi fenntartású iskolák a lelkiismereti és vallásszabadság kérdéséről függetlenül szerepet játszanak a szegregációs folyamatok alakulásában. Az egyházi intézmények vonzó „menekülőutat” jelentenek azon középosztálybeli, jobb helyzetű családok számára, amelyek nem kívánják gyermekeiket a „nehezebben taníthatónak” vélt roma és/vagy szegénységben élő tanulókkal együtt taníttatni. Az egyházi iskolák pedig általában kedvezőbb helyzetben vannak, mint egy átlagos állami intézmény, így nagyobb eséllyel tudnak szelektálni a tanulók között: finanszírozásuk kedvezőbb, és nagyobb szabadságot élveznek a pedagógiai munkájuk alakításában, így könnyebben felelnek meg a vonzó, „jó iskola” ideáljának.⁵⁸ A Kúria ebben az ügyben többet tett annál, mint hogy deklarálta a jogi szempontokat részesítette előnyben a szociológiai szempontokhoz képest – a számos szakértői vélemény és tanúvallomás ellenére kifejezetten ignorálta az eset társadalomtudományi vetületét. Az ítélet lényegében megteremtette a receptet mindazon politikusok, helyi elítelt számára, akik a szegregáció fenntartásában vagy létreho-

⁵⁶ Nyíregyházi Törvényszék G.40099/2013/22.

⁵⁷ Kúria Pfv.20241/2015/4.

⁵⁸ KÉZDI Gábor – KERTESI Gábor: „Iskolai szegregáció, szabad iskolaválasztás és helyi oktatáspolitikai 100 magyar városban” *Budapest Munkagazdaságtani Füzetek* 2014/6. 9–11.; ERCSE Kriszta: „Az állam által ösztönözött, egyház-asszisztált szegregáció mechanizmusa” in FEJES József Balázs – Szűcs Norbert (szerk.): *Én vétkem. Helyzetkép az oktatási szegregációról* (Szeged: Motiváció Oktatási Egyesület 2018) 177–199.; ERCSE Kriszta: „Az egyházi fenntartású iskolák és a szelekció, szegregáció kapcsolata” *Iskolakultúra* 2019/7. 50–72. <https://doi.org/10.14232/iskult.2019.7.50>; ROMHÁNYI Balázs: „Valami nagyon eltorzult: négyezer több pénzt ad az állam az egyházi iskoláknak, mint a sajátjainak” *168 Óra*, 2017. június 27., <https://168.hu/itthon/valami-nagyon-eltorzult-negyezer-tobb-penz-t-ad-az-allam-az-egyhazi-iskolaknak-mint-a-sajatjainak-5029>.

zásában érdekeltek: az önkormányzatok jogszerűen adhatnak épületet vagy hasonló támogatást valamely egyházi entitásnak, amely ezután szabadon válhat akár a helyi (magyar nemzetiségű) elit elkülönülésének intézményévé, akár a hátrányos helyzetű, illetve roma gyermekek szegregált iskolájává.⁵⁹

A másik jellemző kérdésben, az állam szerepével kapcsolatban az – e kérdést felvető – ítéletek az állam pozitív kötelezettségét firtatták. A kaposvári ügyben a Pécsi Ítéltábla így fogalmaz a pozitív kötelezettséggel kapcsolatban: „*a közzethatárok meghatározásakor nem pusztán a felhívott jogszabályokra, hanem az egyenlő bánásmód követelményére is figyelemmel kellett volna lennie az I. rendű alperesnek*”. Az ítélet az igazságszolgáltatás szerepére is kitért:

Azzal azonban, hogy az elsőfokú bíróság továbbra sem kötelezte az alpereseket a jogsértés megszüntetésére, a [...] szegregált gyermekek ezúttal sem kaptak hatékony jogorvoslatot, a szegregáció ismételt deklarációján túl a bíróság érdemben nem segítette hozzá a jogsértés jelenlegi és potenciális áldozatait ahhoz, hogy oktatásuk során érvényesülhessen az egyenlő bánásmód követelménye. Az elsőfokú ítélet így sérti a hatékony jogorvoslatához való alkotmányos jogot, egyúttal ellentétes a perben irányadó uniós normával.⁶⁰

Az indokolatlan fogyatékos nyilváníással kapcsolatos perekben kivétel nélkül szerepel szakmai elem. Mivel itt a jogkérdés megítéléséhez – azaz, hogy az egyenlő bánásmód követelményét megsértették-e – elengedhetetlenül szükséges annak megállapítása, hogy a gyermek elkülönített oktatását megalapozó hatósági döntés, illetve szakvélemény helyes volt-e, a bíróság jellemzően kitér olyan pedagógiai gyógypedagógiai kérdésekre, mint például a gyermek vizsgálatának eredménye és értelmezése, vagy az alkalmazott teszt kultúraspecifikus mivolta, vagy valamely részképesség vizsgálatára való alkalmassága.

A kulcsprobléma – a kultúraspecifikus tesztelés – felismerése, megfelelő értékelése kapcsán azonban vegyes a kép: egyes esetekben a szakemberek által kultúraspecifikusnak tartott tesztek eredményeit gyakran kész tényként kezelte a bíróság, máskor bár érzékelték a problémát, helytelenül ítélték meg az adott pedagógiai szakvizsgálati vagy szakértői eljárásban alkalmazott tesztet. Például:

Az I. r. felperes vizsgálatánál alkalmazott vegyes profilú Budapesti Binet-teszt esetében a kultúrafüggőség kevésbé érvényesül, mivel elsősorban elemi praktikus ismereteket kér számon. A II. r. felperesnél alkalmazott, széles körben elterjedt Cattell-féle intelligenciateszt kultúra semleges, amely az iskolai tudásanyagtól, valamint a szociális környezet hatásaitól függetlenül méri az értelmi funkciók működését, a III. r. felperes esetében alkalmazott Színes Raven-teszt nonverbális, kultúrához megfelelő eljárás.⁶¹

⁵⁹ KEGYE Adél: „Áldott szegregáció” *Fundamentum* 2015/1. 75–85.

⁶⁰ Pécsi Ítéltábla Pf.20004/2013/4.

⁶¹ Bács-Kiskun Megyei Bíróság P.20392/2008/21.

Itt a Budapesti Binet-tesztet „kevésbé” kultúraspecifikusnak titulálja, annak ellenére, hogy a szakmai szervezetek épp emiatt tartják problematikusnak,⁶² ráadásul „*alkalmazhatóságát és validitását sokkal inkább elterjedt szakmai hiedelmek támasztják alá, semmint megfelelő vizsgálati adatok*”.⁶³ A „kultúrához megfelelőnek” nevezett Raven-teszt (és a más ítéletekben megjelenő Cattell-teszt) szintén rendelkezik kulturális torzításokkal,⁶⁴ ennek ellenére akár a bírósági eljárás során esetileg kirendelt szakértő, szakértői bizottság véleményében ezen teszteredményeket a bíróságok fenntartás nélkül elfogadták. Ezzel szemben a bíróságok bizalmatlanok a roma gyermekek szociokulturális háttérét figyelembe vevő módszertan alkalmazásával (MAGYWI-R) – igaz, nem hivatalos körülmények között, hanem 2005 nyarán egy Felsőtárkányban tartott táborban⁶⁵ – kapott eredményekkel szemben.

Több ítéleti indokolásban is szerepel az a – felek által jellemzően osztott – szakmai álláspont, amely szerint az 1970-es évek óta jelen van az indokolatlan fogyatékos nyilváníás problémája. A roma és/vagy szegénységben élő gyermekek képességeinek vizsgálata enyhe értelmi fogyatékos, illetve integrált oktathatóság megállapítása tekintetében az 1990-es, 2000-es évek óta pedig egyfajta káosz uralkodik, gyakoriak (voltak) a jogszabályváltozások, és hiányoznak a szakemberek és a megfelelő szakmai protokollok. A hét ügy közül csak az elsőként indult, később az EJEB előtt folytatódó Horváth és Kiss v. Magyarország⁶⁶ ügyben bár a felperes javára döntött a bíróság, a közvetett hátrányos megkülönböztetést itt sem mondták ki a bíróságok ugyanis:

[...] a téves felülvizsgálati állásponttal szemben a tanulási képesség mérése során a perbeli időszakban általánosan alkalmazott vizsgálati módszerek nem megfelelő volta, illetve a félrediagnosticsztizáláshoz vezető rendszerhiba, attól függetlenül, hogy a felperesekre közvetlenül is hatással volt, az alperesek terhére nem róható. A felperesek által hiányolt, a cigány etnikumhoz tartozó gyermekek sajátos helyzetét és igényeit figyelembe vevő, a szakmai elvárásoknak megfelelő és az ismert rendszerhibát kiküszöbölő vizsgálati módszerek (protokoll) alkalmazásának előírása, mindezek jogszabályi háttérének megalkotása az állam feladata.⁶⁷

Végül maga a Legfelsőbb Bíróság irányította a felpereseket az EJEB-hez, hogy „*a rendszerszintű mulasztással kapcsolatos emberi jogaitak ért sérelmük miatt*” jogorvoslatot jussanak.

Ezt követően a fentebb részletezett szakmai értékelések mellett a bíróságok kivétel nélkül az alpereseknek adnak igazat egészen 2013-ig. Csak az utolsó, közérdekű

⁶² ERRC–CFCF–NEKI: Hungary – Submission to the UN Universal Periodic Review, September 2015, www.errc.org/uploads/upload_en/file/hungary-submission-un-upr-september-2015.pdf.

⁶³ Szűgyi János: „Labirintuspróba” *Beszélő* 2009/3. www.beszelo.c3.hu/cikkek/labirintusproba.

⁶⁴ Corentin GONTHIER: „Cross cultural differences in visuo spatial processing and the culture fairness of visuo spatial intelligence tests: an integrative review and a model for matrices tasks” *Cognitive Research: Principles and Implications* 2022/11. 2. <https://doi.org/10.1186/s41235-021-00350-w>.

⁶⁵ Debreceni Ítéletőltábla Pf.II.20.509/2009/10.

⁶⁶ *Horváth and Kiss v. Hungary*, Judgement of 29 January 2013, no. 11146/11.

⁶⁷ Legfelsőbb Bíróság Pfv.20215/2010/3.

igényérvényesítő civil szervezetek által indított perben – már az említett Horváth és Kiss v. Hungary döntés után – született első- és másodfokon is olyan ítélet, amely kimondja, hogy közvetett hátrányos megkülönböztetés történt. Ezek az ítéletek nagyban támaszkodnak a „Az indokolatlan fogyatékosná minősítés kockázatát konzerváló tényezők – jelentés egy programról” c. tanulmány megállapításaira. Utóbbi ügyben – „klasszikus” iskolai szegregációs ügyekhez hasonlóan – szintén felmerült az állam kötelezettségének kérdése. Az Egri Törvényszék elsősorban az EJEB gyakorlatára vezette vissza a pozitív kötelezettséget:

Az egyenlő bánásmód követelménye ugyan alapvetően negatív kötelezettséget jelent, (...) azonban az Emberi Jogok Európai Bírósága a Horváth és Kiss kontra Magyarország ügyben meghozott ítéletének 116. pontjában kimondta, hogy akként tekinti, hogy az államnak vannak konkrét pozitív kötelességei a múltbeli diszkrimináció továbbélése és az állítólag semleges tesztekben rejlő diszkriminatív gyakorlat elkerülése érdekében.⁶⁸

3.4.2. OKTATÁSBAN FOGLALKOZTATOTTAK ÜGYEI

Az oktatásban foglalkoztatottak ügyeiben egyfelől foglalkoztatásra irányuló (tipikusan Kjt. szerinti közalkalmazotti) jogviszony megszüntetése kapcsán merültek fel olyan, munkaszervezési és gazdaságossági kérdések, mint a tantárgyak, tanórák felosztásának elvei, vagy annak mérlegelése, hogy „*a magasabb jövedelmű, de egyéb iránt szociálisan valamelyest biztonságban lévő, nyugdíjjal rendelkező munkavállaló*”⁶⁹ jogviszonyának megszüntetése az egyenlő bánásmód követelményét sérti-e (a bíróságok álláspontja szerint nem). Két – párhuzamosan futó – gyógypedagógiai pótlék megállapítása iránti perben pedig a felperes pedagógusok csoportjába tartozó előírt szakvéleménnyel (még) nem rendelkező speciális igényű, illetve SNI gyermekek igényeivel kapcsolatos állításokat kellett mérlegelnie a bíróságnak: míg az elsőfokon eljáró bíróság álláspontja szerint: „*nem érné el a bíróság álláspontja szerint az a jogszabály a célját, amely csak a szakvéleménnyel deklaráltan speciális nevelési igényű gyermek neveléséért, gondozásáért biztosítaná a gyógypedagógiai pótlékot, a születésénél fogva fogyatékos, ezért korai fejlesztésre, gondozásra jogosult gyermek neveléséért, gondozásáért pedig nem*”.⁷⁰ Azonban a másodfokú ítélet szerint „*más szerv, [...] vizsgálati véleménye, illetőleg a törvényes képviselő tudomásszerzése irreleváns a pótlékra jogosultság szempontjából*”.⁷¹

Ide tartozik négy, illetmény megállapításával kapcsolatos per is, amelyek hátterét egyértelműen egy jelentős szakpolitikai esemény, a 2012-es tanügyi reform adja. A Kúria EBH. 2016. M.19. számú elvi határozatában úgy fogalmaz, hogy:

⁶⁸ Egri Törvényszék P.20166/2014/92.

⁶⁹ Fővárosi Munkaügyi Bíróság M.3298/2007/14.

⁷⁰ Fővárosi Törvényszék M.71494/2020/33.

⁷¹ Fővárosi Ítéletábrla Mf.31110/2022/9.

[...] ha a pedagógus munkakörű felperesek besorolása a nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXCV. törvény kötelezően alkalmazandó rendelkezései alapján történt, a felperesek jogszerű besorolása nem változtatható meg azon a jogalapon, hogy az irányadó jogszabály végrehajtása az ország egyéb tankerületeiben eltérő értelmezés szerint történt. Kizárólag jogszabály értelmezési bizonytalanságon, tévedésen alapuló különbségtétel az egyenlő bánásmód követelménye megsértésének megállapítására nem ad alapot [...]

Az elvi döntés előzménye az az elsőfokú a Nyíregyházi Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság által tárgyalt ügy, ahol a felperes általános iskolai pedagógusok a keresetükben annak megállapítását kérték, hogy az alperes Klebelsberg Intézményfenntartó Központ téves jogszabály-értelmezés alapján sorolta be őket fizetési osztályba, azáltal, hogy mesterképzésben szerzett diplomájukat nem vette figyelembe. A felperesek az egyenlő bánásmóddhoz való joguk megsértésére is hivatkoztak, mivel Klebelsberg Intézményfenntartó Központ által foglalkoztatott pedagógusok között van olyan, – az ország más iskoláiban – akinek az övékkel egyező pedagógiai mesterképzettséget a besorolásnál figyelembe vették. Az elsőfokú ítélet felsorol több tankerületet, ahol hasonló módon történt a besorolás, illetve olyan tankerületeket is, ahol ugyan figyelembe vették a mesterszintű diplomát, azonban „a tankerületi igazgató nyilatkozata szerint ez adminisztratív hibán alapult, az ő alapfokozatba történő átsorolásuk a per alatt folyamatban volt”.⁷² A keresetet elutasította a bíróság, a Kúria – bár az vitatta az elsőfokú ítélet indokolásának egyes megállapításait – végül hatályában fenntartotta a korábbi ítéleteket, és kimondta, a fentebb idézett EBH. 2016. M.19. sz. döntésben megerősített értelmezést.⁷³

Szintén 2016-ban további négy párhuzamos ügyben született hasonló kúriai döntés, azonban ezek tartalmazznak egy további szakpolitikai jelentőségű értelmező megállapítást is. Pl. a Kúria Mfv.10150/2016/4. sz. ítélete esetén a felperes – nem szakja szerinti, hanem inkluzív nevelés szakos mesterdiplomával rendelkező – pedagógus sérelmezte, hogy bár mesterfokú diplomával rendelkezik, azt nem vették figyelembe a fizetési osztályba soroláskor, holott intézményben más pedagógusok esetén figyelembe vették. A Kúria értelmezése szerint azonban „*minthogy a felperes által ellátott tanári munkakörhöz a jogszabály kizárólag a tantárgynak megfelelő szakos tanári végzettséget írta elő, az általa megszerzett mesterképzettség nem szolgálhatott a magasabb osztályba történő besorolásához*”. A felperes egyenlő bánásmóddal kapcsolatos kérelmére pedig a következő megállapítást tette:

[...] a felperes megalapozatlanul hivatkozott az Mt. 12. §-ának, továbbá az Ebkvt. 8. § t) pontjának megsértésére is. Azon álláspontja, mely szerint nem meghatározott szaktól van mesterképzettsége, nem jelentett egyéb helyzetet vagy tulajdonságot, hanem azt eredményezte, hogy nem volt összehasonlítható helyzetben azon pedagógusokkal, akik saját tanított szakjuk alapján szereztek mesterfokozatú diplomát.

⁷² Nyíregyházi Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság M.790/2013/23.

⁷³ Kúria Mfv.10593/2015/4.

Azaz egyfelől pontosította, hogy mit tekint a bíróság összehasonlítható helyzetnek az oktatásban foglalkoztatottak kontextusában, másfelől egyenlő bánásmód szempontból is rögzítette azt az értelmezést, miszerint a magasabb végzettségért járó magasabb illetmény csak azokra az esetekre vonatkozik, ha a konkrét pozícióhoz vagy végzett feladathoz előírt a magasabb végzettség. A további három ügyben is megegyező tartalmú döntéseket hozott a Kúria.

3.5. SZAKPOLITIKAI SZEMPONTBÓL RELEVÁNS JOGKÖVETKEZMÉNYEK

Szemben az ítéletek indokolásaival, ahol nem voltak ritkák a szakmai-szakpolitikai elemek, a bíróságok által alkalmazott jogkövetkezmények közül alig akad olyan ítélet, ahol a bíróság ilyen tartalmú szankciót alkalmazott volna. Csak „klasszikus” iskolai szegregációs ügyek között találunk ilyen, ám ezen ügycsoportban is kisebbségben vannak az ilyen ítéletek.

A mintában szereplő iskolai szegregációs ügyek többsége polgári, személyiségi jogi per, az alkalmazható jogkövetkezmények ennek megfelelően a régi és az új Ptk.-ban egyaránt szereplő felróhatóságtól független szankciók, illetve a korábbi nem vagyoni kártérítés és a jelenlegi sérelemdíj voltak. A felróhatóságtól független szankciók közül ezekben az ügyekben a jogsértés megállapítására a huszártelapi ügyet kivéve minden ügyben sor került – még akkor is, ha több ügyben a felperes jogállításainak csak egy részével értett egyet a bíróság. A jogsértés megállapítása mellett jogsértés abbahagyására kötelezés szintén megjelent, illetve több ügyben el lett tiltva az alperes a további jogsértő magatartásoktól, illetve a jogsértő állapot megszüntetésére is kötelezték. A kereseti kérelmek azonban jellemzően ennél többre vonatkoztak: a felróhatóságtól független szankciók – különösen a jogsértő állapot megszüntetése – körében konkrét szakmai-szakpolitikai tartalmú intézkedésekre irányultak: egyebek mellett deszegregációs terv elkészítésére és végrehajtására, szegregált osztályok elindításának tiltására is. Ezen kereseti kérelmeknek azonban a bíróságok jellemzően nem adtak helyt. A szakmai-szakpolitikai jellegű jogkövetkezményekkel szemben a bíróságoknak két fő ellenérvük volt: a kért szankció *a bírósági végrehajtásról szóló 1994. évi LIII. törvény*, szerinti végrehajthatósága, illetve a polgári per funkciója. Kaposváron egy szegregált városrész szélén működő szegregált általános iskola esetén a bíróság ugyan kimondta, hogy jogellenes elkülönítést zajlik az intézményben, illetve a jogsértés megszüntetésére kötelezte a fenntartót, ennek módját azonban nem határozta meg:

[...] a perbeli iskolában ugyanis a szegregáció nem polgári jogi, hanem közjogi viszonyban alakult ki, ezért a polgári jog a maga szabályozási rendjével nem alkalmas a szegregáció felszámolásának, megszüntetésének módjáról rendelkezni. Ezeknek az intézkedéseknek a meghatározása a közjog szférájába tartozik, azaz a kialakult jog-sérelem kizárólag közjogi eszközökkel szüntethető meg.⁷⁴

⁷⁴ Legfelsőbb Bíróság Pfv.IV.21.568/2010/5.

Az idézett Pécsi Ítéltábla által hozott, a Legfelsőbb Bíróság által hatályában fenntartott BDT. 2010. 2309. számon megjelent ítélet álláspontja pedig visszatérő hivatkozási ponttá vált.

Győrben egy hosszú évek folyamán szegregálttá váló iskola esetén alkalmazható jogkövetkezményekkel kapcsolatban a Kúria az alábbi érvelés mentén vonakodott a jogsértő állapot megszüntetésére kötelezni:

[...] nem teljesíthető. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ha az alperes a helyi körülmények ismeretében a jogsértő állapotot a perbeli iskola körzethatárainak megváltoztatásával nem tudta megszüntetni, az évente indítandó osztályok tanulóinak összetétele a jövőben sem változik. [...] az integrált oktatás jogszabályi feltételeinek nem megfelelő összetételű osztályok indításának megtiltása szükségképpen eredményezi a gyermekeknek a város más iskoláiba való „szétszórását”, a kereset (burkoltan) tartalma szerint is ilyen kötelezésre irányul. A Legfelsőbb Bíróság ...már rámutatott arra, hogy a jogsértő helyzet megszüntetésére a gyermekek más iskolákba való »szétszórására«, vagy – végső soron ennek lehetséges következményeként – az iskola bezárására vonatkozó rendelkezés a polgári jogi jogvitában nyilvánvalóan nem hozható.⁷⁵

Ezen nézettel fordult szembe nem sokkal később a Pécsi Ítéltábla a kaposvári ügy „második felvonásában”. A második perben a másodfokon eljáró bíróság ugyanis a jogsértő helyzet megszüntetése, illetve a további jogsértéstől való eltiltás keretében elrendelte a szegregált iskola felmenő rendszerű bezárását, illetve deszegregációs intézkedések megtételét.⁷⁶ A perben szereplő iskola vonatkozásában korábban jogerősen kimondta a bíróság, hogy jogellenes elkülönítés történt, azonban a jogsértés megszüntetésére kötelezés ellenére a jogellenes állapot továbbra is fennmaradt, a felperes CFCF ezért fordult másodjára is bírósághoz. A CFCF itt már kifejezetten az iskola bezárását kérte, mivel álláspontjuk szerint az iskola elhelyezkedése és a helyi oktatási struktúra jellegzetességei miatt lehetetlen lenne az iskola további működtetése és integrációja. A másodfokú ítélet elfogadta ezt az érvelést, és elrendelte az iskola felmenő rendszerű bezárását:

A perbeli tagiskola kapcsán jogerősen megállapított szegregáció tehát kizárólag az intézmény bezárásán alapuló deszegregációs program megvalósításával számolható fel. A csatolt deszegregációs terv szerint az iskola bezárása történhet egyetlen aktussal, amely azt eredményezi, hogy viszonylag rövid időn belül kell az iskolába járó valamennyi tanuló más iskolában történő elhelyezését biztosítani, vagy pedig felmenő rendszerben, az első osztály indításának megtiltásával fokozatosan számolható fel a szegregáció.⁷⁷

A döntésben a bíróság az alábbi módon érvelt a jogkövetkezmények mellett:

⁷⁵ Kúria Pfv.IV.20.068/2012/3.

⁷⁶ Pécsi Ítéltábla Pf.20004/2013/4.

⁷⁷ Pécsi Ítéltábla Pf.20004/2013/4.

Az, hogy milyen jogkövetkezmények elrendelésére van az adott ügyben szükség, elsősorban a sérelem jellegétől és a megszüntetés komplexitásából fakad, így egy viszonylag terjedelmesebb rendelkező rész a jogsértés megszüntetésének akadálya nem lehet. A végrehajtással kapcsolatos aggályok sem vezethetők le a hatályos jogszabályokból, mert a kereset meghatározta, hogy mikor, kinek, mit kell tennie. A marasztalás a jogsértés megszüntetésére való kötelezés, amelynek egyes elemei világosan és érthetően szerepelnek a vagylagos kereseti kérelmekben. Az pedig nyilvánvalóan ellentétes a jogállamiság követelményével, ha a bíróság az alperesek politikai akarától teszi függővé, hogy elrendelhető-e a deszegregáció. Irreleváns, hogy milyen politikai álláspontot képviselnek az alperesek a per tárgyát illetően, hiszen a bíróságnak jogkérdésben kell döntenie, annak esetleges politikai következményeire nem lehet figyelemmel.

A döntést a Kúria a Pfv.20085/2017/9. sz. ítéletével hatályában fenntartotta.

Az Fővárosi Törvényszék sem látta akadályát a szakmai-szakpolitikai tartalmú marasztalásnak az időben utolsó „klasszikus” iskolai szegregációs perben. Itt a CFCF közérdekű igényérvényesítőként indított személyiségi jogi pert az EMMI ellen, amiért a 2003/2004-es tanévtől kezdődően huszonnyolc iskolában fenntartotta a roma tanulók elkülönítését a nem roma tanulóktól. Ez az ügy is – hasonlóan a Heves megyei indokolatlan fogyatékosná nyilvánítás miatti perhez – abból a szempontból egyedi, hogy itt a kérelem nem egy iskolára, egy településre koncentrált, hanem abból a szempontból közelíti meg az ügyet, hogy az iskolai szegregáció egy olyan rendszerszintű probléma, amelynek megoldásáért az ágazat legfelsőbb szintű szakmai irányítója (is) lenne felelős. Elsőfokú ítéletében a Fővárosi Törvényszék egy, a mintán belül kivételes hosszúságú és részletességű rendelkező részben ír elő konkrét szakmai intézkedéseket, amelyeket a pervesztes EMMI-nek végre kell hajtania a jogsértő állapot megszüntetése céljából: az ítéletben meghatározott módon pontosítsa az iskolai szegregációval kapcsolatos szakmai útmutatóját, illetve szakmai irányítás keretében kötelezze a fővárosi és megyei kormányhivatalokat a módosított szempontrendszer szerinti vizsgálatok lefolytatására, illetve nyilatkozzon a felderített helyzet okairól, és határozzon a felderített szegregáció megszüntetésének lépéseiről, továbbá mindezeket hozza nyilvánosságra. Továbbá elrendelte, hogy az EMMI tizenhárom iskola tekintetében utasítsa a fenntartót, hogy továbbiakban ne indítsanak első osztályt, utasítsa a hatóságot, hogy egyes településeken módosítsa a körzethatárt, valamint fizessen meg ötven millió forint közérdekű bírságot, amelyet „a deszegregációs programok végrehajtásának civil szervezetek által történő monitoringjára fordítsa a programok elindítását követő öt éven keresztül”. A rendelkező rész még a vizsgálat során alkalmazandó összesítő táblázatot is tartalmazza. Az indokolásban a bíróság kitér arra, hogy a felperes által a keresetben kérelmezett intézkedéseket szerepelteti a rendelkező részben, mint a jogsértő állapot megszüntetése jogkövetkezményét.

A szakmai-szakpolitikai tartalmú jogkövetkezmények alkalmazása azonban a kaposvári ügyben érte el a csúcspontját. Az EMMI-perben hozott a másodfokú döntés ugyanis az elsőfokú ítéletben megszabott igen részletes szankciókból lényegében

csak egy csontvázat hagyott: a jogellenes elkülönítés megállapítását, a deszegregációs tervek elkészítésére vonatkozó utasításra kötelezést és a közérdekű bírságot; ezt a „visszavonulást” a BDT. 2010. 2309. álláspontjának megfelelően azzal magyarázta a Fővárosi Ítéltábla, hogy az egyes kereseti kérelmek teljesítésére az EMMI vonatkozásában nincs jogszerű lehetőség, ugyanis a „*kialakult és fenntartott szegregáció felszámolására közjogi viszony keretei között van lehetőség*”, illetve „*csak a deszegregációs intézkedési tervek kidolgozását követően, a jelen személyiségi per kereteit meghaladó szempontokon alapuló, a szakmai feltételeket feltáró vizsgálat eredményeként kialakított komplex program megvalósítása útján lehetséges a sérelmes helyzet eredményes megszüntetése*”.⁷⁸ Fontos megjegyezni, hogy az alperes fellebbezésében felmerültek a hatalommegosztással kapcsolatos aggályok is:

Az elsőfokú ítélet a hatalommegosztás alaptörvényi követelményét – az Alaptörvény C. cikk (1) bekezdésében és 25. cikkében foglaltakra tekintettel – azáltal sértette meg, hogy nem a közvetlen feladat- és hatáskörrel rendelkező államigazgatási szerveket kötelezte a jogszabályban meghatározott jogkörük gyakorlására a jogsértő helyzet megszüntetése érdekében, hanem arra irányuló kötelezést (marasztalást) tartalmaz, hogy az irányítási jogköre alapján milyen tartalmú utasításokat adjon. Ezáltal a végrehajtó hatalom részét képező államigazgatási szervek egymás közötti viszonyában írja elő meghatározott cselekmények végrehajtását.⁷⁹

Az indokolás megfogalmazásából arra lehet következtetni, hogy míg a deszegregációs tervekkel kapcsolatban nem osztotta az alperes álláspontját, a Fővárosi Ítéltábla a mellőzött szankciók vonatkozásában nagy vonalakban egyetértett a hatalommegosztással kapcsolatos aggályokkal.

Bár nem expliciten szakmai-szakpolitikai jellegű, mégis fontos megemlíteni a gyöngyöspatai ügyben született döntést, ugyanis ez volt az első eset, ahol nem vagyoni kártérítést ítélték meg a jogellenes elkülönítést elszenvedő korábbi tanulóknak. A korábban már említett ügyben az általános iskolában a roma tanulókat más osztályteremben tanították, mint nem roma társaikat, nem kaptak évfolyamnak megfelelő képzést, és egyes iskolai kirándulásokról, valamint az egyébként kötelező úszásoktatásból is kizárták őket. Néhányan közülük szóbeli bántalmazást, fenyegetést tapasztaltak a tanárok és az igazgató részéről. A Kúria-döntéssel jóváhagyott,⁸⁰ jogellenes elkülönítést és hátrányos megkülönböztetést megállapító ítéletre⁸¹ alapozva a bíróság nem vagyoni kártérítés keretében összesen nyolcvankilenc millió forint megfizetésére kötelezte az iskolát és az egymást követő fenntartókat. Ezzel a bíróság tanévenként ötszázezer forintra árazta be az egy tanévnyi, együttesen megje-

⁷⁸ Fővárosi Ítéltábla Pf.21145/2018/6.

⁷⁹ Fővárosi Ítéltábla Pf.21145/2018/6.

⁸⁰ Kúria Pfv.20097/2015/3.

⁸¹ A megállapító ítélet csak a normál tantervű osztályok vonatkozásában mondta ki, hogy jogellenesen különítették el külön osztályokban a védett tulajdonsággal rendelkező tanulókat, illetve csak ezen osztályok vonatkozásában állapították meg, hogy hátrányos megkülönböztetés történt.

lenő szegregációt, és a hátrányos megkülönböztetést, a „csak” jogellenes elkülönítéssel érintett éveket pedig háromszázezer forintra, amely kétségtelenül ösztönzője lehet, hogy a jövőben hatékonyabb deszegregációs szakpolitikák szülessenek.

4. KÖVETKEZTETÉSEK

A mintában szereplő vagy éppenséggel hiányzó ügytípusok szakmai-szakpolitikai tartalma többféle – jelen tanulmány keretein részben túlmutató, ám önmagában is vizsgálatra érdemes – sajátos jelenségre, dilemmára is rávilágít: először is, arra az elméleti dilemmára, hogy a bíróság milyen források alapján, milyen tartalmú kötelezést hozhat és hoz, másodsor, a közoktatás-köznevelés esélyegyenlőségi aspektusai szempontjából lényeges hiányzó ügycsoportokra, valamint a szakmai-szakpolitikai elemekben gazdag ítéleteket eredményező ügyben való felperessé válás potenciális jogszociológiai problémáira.

4.1. DILEMMÁK A SZAKMAI-SZAKPOLITIKAI ELEMekkel VALÓ INTERAKCIÓBAN⁸²

Érzékelhető egyfajta tartózkodás a bíróságok részéről a szakmai-szakpolitikai elemek alkalmazásával kapcsolatban, amely különösen az iskolai szegregációs ügytípusba tartozó, civil szervezet részvételével zajló polgári, személyiségi jogi peres ügyeknél válik kézzelfoghatóvá, ahol az jogvita társadalompolitikai jelentősége egyértelmű, miközben szakmai-szakpolitikai szempontok is megjelennek.⁸³ A személyiségi jogi per itt ugyanis kétélű fegyvernek bizonyul. Egyfelől a polgári per a kézenfekvő eszköz az egyenlő bánásmód sérelme esetén: az Ebktv. megadja a fogalomrendszert, az egyenlő bánásmód megtartására kötelezettek körét, az egyenlő bánásmód követelmény megsértésének típusait, az oktatásra vonatkozó különös szabályokat, és az osztott bizonyítás szabályát, a mindenkori Ptk.-ban pedig nevesített személyiségi jogként szerepel az egyenlő bánásmódhoz való jog, amely megsértésének esetére mind objektív, mind szubjektív szankciók alkalmazását lehetővé tette a jogalkotó. A felperesi oldal keresetében, indítványában gondoskodhat arról, hogy a releváns szakpolitikai programok, dokumentumok meg legyenek jelölve, hogy a szakmai-szakpolitikai szempontok vagy legalább ezen szempontok behozatalának igénye megjelenjen a bíróság látóterében. A személyiségi jog felróhatóságtól független szankciók pedig elméletben tág teret biztosítanak a szegregációs helyzetek tényleges orvoslására.

A polgári peres úton történő igényérvényesítés azonban magával hozza a polgári jog klasszikus individualista – konkrét felek konkrét viszonyára fókuszáló – felfogását, még akkor is, ha a közérdekű igényérvényesítés lehetősége már önmagában

⁸² Lásd DOMBROVSZKY–HOFFMAN (5. lj.).

⁸³ DOMBROVSZKY–HOFFMAN (5. lj.).

oldja ezt,⁸⁴ valamint egyes ítéletekben érzékelhető a bíróság részéről egyfajta nyitottság az ügy szélesebb szociológiai, oktatáspolitikai realitásai és társadalmi relevanciája iránt. Nagyobb akadály azonban, hogy az iskolai szegregációs ügyekben az alperesként nemcsak átlagos magánfelek vagy kisebb közintézetek szerepelnek, hanem helyi önkormányzat, fenntartást végző központi hivatal (és annak területi egysége), kormányhivatal vagy akár maga a közoktatási-köznevelési ágazat irányítását bonyolító minisztérium jelenik meg – ezek pedig közjogi szabályok által meghatározott, közjog által szabályozott feladat- és hatáskörökkel rendelkező entitások. Ilyen szereplőkkel szemben pedig csak a kaposvári ügyben és az EMMI-per elsőfokú (illetve igen kis részben a másodfokú) ítéletében jutott el oda a bíróság, hogy az ügy sajátosságait értékelve szembefordul a BDT. 2010. 2309. szám alatt publikált állásponttal, és a személyiségi jogi jogsérelem hatékony orvoslásának érdekében közjogi szereplőkkel szemben, közjogi tevékenységükkel összefüggésben polgári jogi szankciót alkalmaz.

Minden ügytípusnál jellemző azonban, hogy szakpolitikai programokra és dokumentumokra szinte kizárólag a felperesek hivatkoznak. Alperes által hivatkozott⁸⁵ vagy bíróság által hivatalból vizsgált programmal, dokumentummal szinte nem is találkozhatunk, még akkor sem, ha létezik olyan dokumentum (pl. stratégia, irányelv, fejlesztési terv stb.), amelyet a jogalkotó, például az Országgyűlés vagy egy helyi önkormányzat képviselő-testülete fogadott el vagy adott ki. Továbbá ezeket az anyagokat többnyire csak a tényállás rekonstrukciójához, nem pedig mint jogértelmezésbe bevont forrást használják. Másfelől, annak ellenére, hogy a legtöbb esetben olyan esetben, ahol kimondják az egyenlő bánásmód követelményének megsértését, a bíróságok (két kivételtől eltekintve)⁸⁶ a jogágak közötti elválasztásra (és a hatalmi ágak megosztásának elvére) hivatkozva a felperesek által kért konkrét szakpolitikai jellegű rendelkezés kibocsátása helyett csak a Ptk. felróhatóságtól független szankcióit alkalmazzák, a Ptk. általános fogalmait felhasználva a rendelkező rész megfogalmazásában.⁸⁷

4.2. NEVEZETES HIÁNYZÓK

Szintén szükséges kiemelni a mintában szereplő ítéletekből hiányzó jelenségeket. Egy olyan ügy sem volt, ahol ügyészség, hatóság vagy az alapvető jogok biztosa kezdeményezte volna a pert, holott az Ebktv. 20. § (1) bekezdése alapján erre lett volna lehetőségük, ha a sérelem valamely olyan védett tulajdonságon alapult, „*amely az egyes ember személyiségének lényegi vonása, és a jogsértés vagy annak közvet-*

⁸⁴ JAGUSZTIN Tamás: „A joghoz jutás fejlődése a modern közérdekű igényérvényesítésig Európában” *Acta Humana*, 2017/5. 23–40.; GÁRDOS-OROSZ Fruzsina: „Az új polgári jogi gyűlöletbeszéd-szabályozásról” *Fundamentum*, 2013/4. 25.; VÉKÁS Lajos: „Új irányok a magánjogtudományban” *Magyar Tudomány* 2007/12. 1563.

⁸⁵ Csak két, oktatásban foglalkoztatottakkal kapcsolatos ügyben hivatkozik ilyen anyagra az alperes.

⁸⁶ Lásd 3.5. fejezet.

⁸⁷ Lásd DOMBROVSZKY–HOFFMAN (5. lj.).

len veszélye személyek pontosan meg nem határozható, nagyobb csoportját érinti”. Mindössze három olyan ügy szerepelt a mintában, ahol az állam valamely aktora az egyenlő bánásmód vagy más alapjog érvényesülése érdekében beavatkozott: a jászladányi ügy előzményeként a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Közigazgatási Hivatal indított törvényességi felügyelet keretében pert az iskolaépület bérbeadásáról szóló képviselő-testületi határozat felülvizsgálata iránt,⁸⁸ a gyöngyöspatai pereket pedig Nemzeti Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosának jelentése,⁸⁹ valamint a Heves Megyei Kormányhivatal mint köznevelési hatóság ellenőrzése előzte meg, Mezőgyán település esetén pedig a Békés Megyei Kormányhivatal indított pert törvényességi felügyelet körében, mert a képviselő-testület a helyi, nemzetiségi oktatást is végző iskola bezárásáról szóló határozatához nem megfelelően folytatta le a nemzetiségi oktatással kapcsolatos véleményezési eljárást.⁹⁰ A jászladányi iskolai szegregációs ügyben továbbá beavatkozóként támogatta a keresetet az Egyenlő Bánásmód Hatóság. Közérdekű igényérvényesítőként vagy az oktatási egyenlőség területén jártas jogi képviselőként csak a civil szféra szereplői jelentek meg, egyebekben jellemzően magánszemélyekkel találkozunk a felperesi oldalon, ami az ítéletek szakmai-szakpolitikai tartalmára is kihatással lehetett. A polgári perek fő alapelvei közé tartozik a kérelemhez kötöttség és a rendelkezési elv, így amennyiben a felek nem gondoskodnak arról eredményesen, hogy keresetükben (ellenkérelmükben), indítványaikban beemeljék a szakmai-szakpolitikai elemet a jogvita elbírálásába, ezen szempontok érvényesítésére a bíróságnak főszabály szerint nincs lehetősége.

Szintén hiányoztak a mintából *a közigazgatási perrendtartásról szóló 2017. évi I. törvény* (továbbiakban: Kp.) szerinti mulasztási perek, holott ez az eljárás a Kp. hatályba lépése óta akár önmagában, akár a személyiségi jogi perrel együtt (pontosabban az ítéletben foglaltak teljesítésének elmaradása esetén) megindítva feloldhatná a közjogi szereplők intézkedésre kötelezésének problémáját. A mulasztási per alapvető gondolata, hogy jogállamiság elve, a közigazgatás legalitásának kívánalma megköveteli azt, hogy a közigazgatási szervek a hatáskörükbe tartozó ügyekben eljárjanak, akkor is, ha az adott tevékenységi kör esetén nincs vagy nem értelmezhető szabályozott eljárásrend.⁹¹ Ahhoz, hogy mulasztási pert lehessen indítani, az alábbi feltételeknek kell egyszerre fennállniuk a Kp. 4. § (3) bekezdése, 127. § és 128. § a) pontja alapján: az alperes legyen közigazgatási szerv, a közigazgatási szervnek jogszabályban rögzített kötelezettsége valamilyen közigazgatási cselekmény (egyedi döntés, egyedi ügyben alkalmazandó általános hatályú rendelkezés) megtétele, a cselekmény megtételét elmulasztja az alperes közigazgatási szerv, valamint a mulasztás a felperes jogát közvetlenül érinti. Az egyenlő bánásmód az Nkt. egyik alapelve, illetve mind az Nkt., mind *a nemzeti köznevelésről szóló törvény végrehajtásáról szóló 229/2012. (VIII. 28.) Korm. rendelet* állapít meg az

⁸⁸ Lásd Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Bíróság P.20812/2007/70. sz. ítéletének tényállása.

⁸⁹ Lásd Heves Megyei Bíróság P.20351/2011/47.

⁹⁰ Gyulai Törvénytörvény K.23508/2011/12.

⁹¹ ROZSNYAI Krisztina: „Az eljárási kötelezettség aktuális kérdései” *Közigazgatás Tudomány*, 2022/1. 125–139. <https://doi.org/10.54200/kt.v2i1.32>.

egyenlő bánásmód követelmény érvényesítések kapcsolatos feladatokat, intézkedési kötelezettségeket⁹² közigazgatási szerveknek, elsősorban a köznevelési hatóságként eljáró kormányhivatalnak.⁹³ Ezek, illetve a mulasztási per alapján kijelenthető, hogy amennyiben a köznevelési rendszer szereplői mulasztással jogellenes elkülönítést valósítanak meg, az alapot teremt a Kp. szerinti mulasztási per megindítására (legalább a kormányhivatallal szemben). Amennyiben rendelkezésre áll olyan személyiségi jogi perből származó ítélet, ahol a bíróság megállapította a jogellenes elkülönítést, ám konkrét intézkedések megtételére nem kötelezték az alperest, ott a mulasztási per alkalmas lehet arra, hogy feloldja a polgári bíróság közjogi viszonyokba beavatkozástól való vonakodásának problémáját is. Ha egy közjogi viszonyokba beavatkozástól tartózkodást hirdető és/vagy a jogsértés abbahagyására, jogsértő helyzet megszüntetésére, további jogsértéstől aló tartózkodásra csak általánosságban kötelező polgári peres ítélet nyomán a jogellenes elkülönítést a felelősök nem szüntették meg, a konkrét intézkedésre vonatkozó vákuumot betöltheti a közigazgatási bíróság. A közjogi viszonyokba való beavatkozásra (is) rendelt közigazgatási jogi bíróság a közigazgatási rendszer megfelelő mélységű ismeretének birtokában, a közoktatás-köznevelés ágazati jogszabályainak alapelvei és tételre vonatkozó rendelkezései alapján megnevezheti, hogy pontosan milyen deszegregációs célú közigazgatási intézkedés elmulasztására került sor, amely intézkedést már kötelező végrehajtania a megjelölt alperesnek.

4.3. SZAKMAI-SZAKPOLITIKAI SZEMPONTBÓL HATÉKONY JOGORVOSLATHOZ VALÓ HOZZÁFÉRÉS

Az ügyek közül kirajzolódó speciális klaszter – iskolai szegregációval kapcsolatos, civil szervezet részvételével zajló polgári jogi per – léte világít rá a mintából elősejtlő jogszociológiai jellegű problematikára. Ezen klaszter ügyeiben a civil szféra szakmailag felkészült aktorai stratégiai pereskedés formájában beszálltak egy társadalompolitikai szempontból jelentős, fajsúlyos oktatási egyenlőtlenségi probléma elleni küzdelembé, ahol a személyiségi jogi perekben részben sikeresen fogadtattak el szakmai-szakpolitikai szempontokat a bíróságokkal. Ez egyfelől betudható annak, hogy az iskolai szegregációs ügyek (különösen a „klasszikus” iskolai szegregációs ügyek) szociológiai, oktatáspolitikai aspektusai szükségképpen szakmai elemek irányába terelik az eljárást. Másfelől ezekben az ügyekben volt olyan szakmailag felkészült civil aktor, amelyik képes volt az egyenlő bánásmód mint személyiségi jog érvényesüléséről szóló polgári peres eljárás keretei közé beemelni a szakmai szempontokat. Ez pedig több kérdést is felvet: más ügycsoportok esetén vajon nagyobb mértékben kerülhettek-e volna szakmai-szakpolitikai elemek az ítéletben,

⁹² Pl. iskolai szegregáció esetén ebbe a körbe bizonyos esetekben a szegregálódott iskola megszüntetésére vonatkozó kötelezettség is beletartozik.

⁹³ 229/2012. (VIII. 28.) Korm. rend. 38. § (1) bekezdés a) pont és 38/A. § (1) bekezdés; DOMBROVSZKY Borbála: „Az általános iskolai szegregáció közigazgatási jogi kérdései.: Az állami kötelezettség teljesítésének szervezeti, szabályozási eszközei Magyarországon” *Közjogi Szemle* 2019/2. 46.

ha lett volna olyan civil aktor, amelyik az adott ügytípus esetén (különösen a speciális igényű gyermekek, illetve az oktatásban foglalkoztatottak esetén) el tudja látni – a szakmai-szakpolitikai probléma jelzésére is kiterjedően – a felperesi oldal támogatását? A többi Ebktv. szerinti közérdekű igényérvényesítésre jogosult tudta volna ezt biztosítani?

5. ÖSSZEFOGLALÁS

A mintában szereplő száznyolc ügynek mintegy felében, ötvenhárom ügyben vizsgálta a közoktatás-köznevelés kontextusában az egyenlő bánásmód és esélyegyenlőség kérdéseit. Ezen érdemi ügyek a probléma típusa, a felek személye alapján kategorizálhatók iskolai szegregációs ügynek, oktatásban foglalkoztatottak ügyeinek, fenntartási ügynek, és speciális igényű gyermekek ügyeinek, két ügy pedig nem volt besorolható. Az ügyek ítéleteinek többségében megjelent valamilyen szakmai-szakpolitikai szempont, azonban ügytípusonként eltérő mértékben találkozhatunk akár szakmai-szakpolitikai megállapításokkal, szakpolitikai tartalmú döntésekkel vagy a bíróságot informáló szakértőkkel, szakpolitikai programokkal és dokumentumokkal – igaz, helyenként pontatlanul, vagy csak részben eredményesen. Azonban azok az ügyek, ahol iskolai szegregációs ügyben, szakmailag felkészült civil szervezet részvételével személyiségi jogi per indult, a szakmai, szakpolitikai elemek jelentősen nagyobb mértékben voltak jelen, mint egyéb ügyeken. Önmagában ez a tény is egy további vizsgálatot érdemlő problémát sejtet: az, hogy egy kiemelt jelentőségű társadalmi probléma esetén civil szereplő stratégiai perléshez folyamodik, és szakmai-szakpolitikai elemek beemelésével szakpolitikai tartalmú jogkövetkezményeket próbál elérni (együtt az állami kötelezettséget firtató bírói megállapításokkal), alátámasztja azt a narratívát, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek vonatkozásában gyakran a civil szféra látja el azokat a feladatokat, amelyeket az államnak kellett volna.

Az eredményekből azonban arra is következtethetünk, hogy a különböző aktorok nem – még egy felkészült, magas érdekérvényesítő képességű, akár szakosodott civil szervezet felperes esetén sem – tudják mindig kimeríteni a bírói úton történő jogérvényesítésben rejlő lehetőségeket. Felperesi oldalon az oktatásban foglalkoztatottak vagy speciális igényű gyermekek esetén a problémát rendszerszinten tematizáló ügy nem is szerepelt a mintában, miközben a közérdekű igényérvényesítésre jogosultak közül állami szereplők nem, csak civil szervezetek jelennek meg. Az egyébként aktívan fellépő felperesek is tartózkodtak a mulasztási per mint új pertípus „kipróbálásától” – igaz, a korlátozott precedensrendszer⁹⁴ nyilvánvalóan nem teszi kockázatoktól mentessé az innovatív megközelítések végigvételét a bírói fórumok előtt. A bíróságok, bírók pedig érzékelhetően óvatosak, esetenként vonakodnak az oktatáspolitikai vonatkozású ügyek szakmai, szakpolitikai szempontból érzékeny

⁹⁴ POZSÁR-SZENTMIKÓSY Zoltán: „Precedents and case-based reasoning in the case law of the Hungarian Constitutional Court” in Monika FLORCZAK-WĄTOR (szerk.): *Constitutional Law and Precedent* (New York: Routledge 2022) 106–117. <https://doi.org/10.4324/9781003264262-8>.

vagy innovatív elbírálásától, különösen ha a jogágak közötti határ átlépése merülne föl. A végrehajtó hatalom egyes szociálpolitikai kérdésekhez fűződő álláspontja, a minősített többség birtokában történő a felülalkotmányozás gyakorlata, illetve a gyöngyöspatai kártérítési döntés pártpolitikai térbe kerülése⁹⁵ azonban a bírói aktivizmus kérdésétől függetlenül is kijelöli a közoktatás-köznevelési rendszer esélyegyenlőségi problémáinak bíróság általi orvoslásában rejlő lehetőségek korlátait.⁹⁶

⁹⁵ SZUROVE CZ Illés: „Egy hónap alatt elérte a kormány, hogy ne az oktatásról, hanem erőszakos roma gyerekekről beszéljünk” *444.hu*, 2020. február 5., <https://444.hu/2020/02/05/egy-honap-alatt-elerte-a-kormany-hogy-ne-az-oktatasrol-hanem-eroszakos-roma-gyerekekrrol-beszeljunk>.

⁹⁶ Lásd DOMBROVSZKY–HOFFMAN (5. lj.).

FÜGGELÉK

Elsőfok			Másodfok	
Év	Ítélet száma	Eljáró bíróság	Év	Ítélet száma
2018	P.20489/2015/402	Egeri Törvényszék	2019	Pf.20123/2019/16
2021	105.K.704.124/2021/8.	Fővárosi Törvényszék		
2017	K.27273/2017/9	Debreceni Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság		
2015	P.21553/2013/70	Kaposvári Törvényszék	2016	Pf.20004/2016/4
2021	K.700555/2022/11	Fővárosi Törvényszék		
2021	K.704241/2021/11	Fővárosi Törvényszék		
2018	P.23675/2015/84	Fővárosi Törvényszék	2019	Pf.21145/2018/6
2012	P.20351/2011/47	Egeri Törvényszék	2014	Pf.20305/2013/20
2018	K.28009/2018/3	Debreceni Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság		
2015	M.790/2013/23	Nyíregyházi Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság	2015	Mf.20432/2015/5
2014	G.40099/2013/22	Nyíregyházi Törvényszék	2014	Gf.30347/2014/10
2015	K.28487/2014/8	Budapest Környéki Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság		
2020	M.70144/2020/4	Gyulai Törvényszék	2021	Mf.40007/2021/5
2022	K.701373/2022/11	Fővárosi Törvényszék		
2015	K.33119/2015/6	Fővárosi Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság		
2021	M.70256/2021/35	Fővárosi Törvényszék	2022	Mf.31042/2022/9
2020	K.704790/2020/15	Fővárosi Törvényszék		
2021	K.706815/2020/18	Fővárosi Törvényszék		
2022	P.21421/2021/28	Fővárosi Törvényszék	2022	Pf.20626/2022/4
2022	M.71582/2020/20	Fővárosi Törvényszék	2022	Mf.31110/2022/9
2022	M.71494/2020/33	Fővárosi Törvényszék	2022	Mf.31261/2022/4
2009	P.22163/2007/26	Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bíróság	2010	Pf.20669/2009/4
2009	P.22587/2006/53	Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bíróság	2010	Pf.20620/2009/4

Eljáró bíróság	Legfelsőbb Bíróság/Kúria		Típus
	Év	Ítélet száma	
Debreceni Ítéletábla	2020	Pfv.21556/2019/22	iskolai szegregáció
	2022	Kfv.37036/2022/6	speciális igény
	2018	Kfv.35704/2017/4	fenntartás és nem állami fenntartók
Pécsi Ítéletábla	2017	Pfv.20085/2017/9	iskolai szegregáció
	2022	Kfv.37139/2022/9	speciális igény
			speciális igény iskolai szegregáció
Fővárosi Ítéletábla			iskolai szegregáció
Fővárosi Ítéletábla	2015	Pfv.20097/2015/3	iskolai szegregáció
	2020	Mfv.10044/2020/5	oktatásban foglalkoztatottak
	2019	Kfv.35189/2019/5	fenntartás és nem állami fenntartók
Nyíregyházi Törvényszék	2016	Mfv.10593/2015/4	oktatásban foglalkoztatottak
	2016	Mfv.10152/2016/4	oktatásban foglalkoztatottak
	2016	Mfv.10150/2016/4	oktatásban foglalkoztatottak
	2016	Mfv.10149/2016/4	oktatásban foglalkoztatottak
	2016	Mfv.10149/2016/4	oktatásban foglalkoztatottak
Debreceni Ítéletábla	2015	Pfv.20241/2015/4	iskolai szegregáció
	2016	Mfv.10153/2016/4	oktatásban foglalkoztatottak
	2015	Kfv.37414/2015/8	iskolai szegregáció
	2021	Kfv.35472/2020/8	fenntartás és nem állami fenntartók
Szegedi Ítéletábla			oktatásban foglalkoztatottak nem besorolható
	2016	Kfv.37037/2016/5	speciális igény
Fővárosi Ítéletábla			oktatásban foglalkoztatottak fenntartás és nem állami fenntartók fenntartás és nem állami fenntartók
			fenntartás és nem állami fenntartók
			oktatásban foglalkoztatottak
Fővárosi Ítéletábla			oktatásban foglalkoztatottak
Fővárosi Ítéletábla			oktatásban foglalkoztatottak
Debreceni Ítéletábla	2010	Pfv.21257/2010/4	indokolatlan fogyatékosnak nyilvánítás
Debreceni Ítéletábla	2010	Pfv.21100/2010/4	indokolatlan fogyatékosnak nyilvánítás

Elsőfok			Másodfok	
Év	Ítélet száma	Eljáró bíróság	Év	Ítélet száma
2009	P.20812/2007/70	Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Bíróság	2010	Pf.20095/2010/6
2008	P.21119/2006/30	Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Bíróság	2009	Pf.20250/2008/7
2007	P.20341/2006/50	Hajdú-Bihar-Megyei Bíróság	2007	Pf.20361/2007/8
2009	M.1576/2007/48	Miskolci Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság	2009	Mf.22333/2009/4
			2011	Pf.20416/2010/3
2010	K.21232/2010/4	Baranya Megyei Bíróság		
2008	M.3298/2007/14	Fővárosi Munkaügyi Bíróság	2009	Mf.642369/2008/3
2008	P.21920/2006/41	Somogy Megyei Bíróság	2009	Pf.20026/2009/4
2009	P.20580/2008/24	Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bíróság	2009	Pf.20125/2009/4
2008	K.21341/2007/26	Nógrád Megyei Bíróság		
2016	P.20166/2014/92	Egri Törvényszék	2020	Pf.20214/2020/10
2008	P.20392/2008/21	Bács-Kiskun Megyei Bíróság	2009	Pf.20627/2008/3
2008	P.21443/2008/35	Somogy Megyei Bíróság	2010	Pf.20061/2010/7
2008	P.20035/2008/20	Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Bíróság	2009	Pf.20509/2009/10
2013	P.20904/2013/5	Szolnoki Törvényszék		
2016	P.20720/2016/6	Budapest Környéki Törvényszék		
2010	K.31782/2009/21	Fővárosi Bíróság		
2010	K.20751/2010/3	Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Bíróság		
2010	K.20438/2010/8	Veszprém Megyei Bíróság		
2010	P.21194/2009/22	Baranya Megyei Bíróság		
2008	P.22386/2006/33	Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bíróság	2008	Pf.20394/2008/5
2012	K.23508/2011/12	Gyulai Törvényszék		
2011	K.30282/2011/8	Hajdú-Bihar-Megyei Bíróság		
2012	M.317/2011/16	Veszprémi Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság	2012	Mf.20720/2012/4

Eljáró bíróság	Legfelsőbb Bíróság/Kúria		Típus
	Év	Ítélet száma	
Debreceni Ítéletábla	2011	Pfv.20037/2011/7	iskolai szegregáció
	2012	Mfv.10100/2012/9	oktatásban foglalkoztatottak
Debreceni Ítéletábla	2010	Pfv.21214/2009/3	indokolatlan fogyatékosnak nyilvánítás
Debreceni Ítéletábla	2008	Pfv.20936/2008/4	iskolai szegregáció
Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bíróság	2011	Mfv.10254/2010/5	oktatásban foglalkoztatottak
	Győri Ítéletábla	2012	Pfv.20068/2012/3
2011		Kfv.35213/2011/6	fenntartás és nem állami fenntartók
Fővárosi Bíróság	2011	Mfv.10023/2010/3	oktatásban foglalkoztatottak
Pécsi Ítéletábla	2009	Pfv.21450/2009/4	indokolatlan fogyatékosnak nyilvánítás
Debreceni Ítéletábla	2010	Pfv.20510/2010/4	iskolai szegregáció
	2011	Kfv.37174/2011/5	fenntartás és nem állami fenntartók
Debreceni Ítéletábla			indokolatlan fogyatékosnak nyilvánítás
Szegedi Ítéletábla			indokolatlan fogyatékosnak nyilvánítás
Pécsi Ítéletábla	2010	Pfv.21568/2010/5	iskolai szegregáció
Debreceni Ítéletábla	2010	Pfv.20215/2010/3	indokolatlan fogyatékosnak nyilvánítás
			iskolai szegregáció
			speciális igény
	2011	Kfv.37694/2010/14	oktatásban foglalkoztatottak
	2011	Kfv.39265/2010/7	fenntartás és nem állami fenntartók
	2011	Kfv.35459/2010/6	fenntartás és nem állami fenntartók
Debreceni Ítéletábla			speciális igény
			oktatásban foglalkoztatottak
	2012	Kfv.37367/2012/6	fenntartás és nem állami fenntartók
	2012	Kfv.39004/2012/4	fenntartás és nem állami fenntartók
Veszprémi Törvényszék	2013	Mfv.10688/2012/4	oktatásban foglalkoztatottak

AZ ELÉVÜLÉSI SZABÁLYOK MEGVÁLTOZTATHATÓSÁGA: A MAGÁNAUTONÓMIA HATÁRAI

<https://doi.org/10.51783/ajt.2024.1.02>

Jelen tanulmány célja, hogy az összehasonlító jogi kutatás segítségével, az elévülési szabályok rendszerkénti elemzésére fókuszálva válaszokat keressen a Ptk. egyes elévülési rendelkezéseinek diszpozitivitása kérdésében, különös tekintettel az elévülést megszakító okok törvényi szabályozására. A bevezetésben a szerző röviden felvázolja a jogirodalomban is visszatükröződő problémát, ezt követően az elévülési szabályrendszer egyes tényezői egymásra hatását példákon keresztül kívánja érzékeltetni. Hangsúlyozza az elévülési szabályok rugalmasságának általános kívánalmát, a szerződési szabadság biztosítását, amely megjelent az egyes szerződési jogi európai modellszabályokban is, hatást gyakorolt a 2000-es évek elején az európai polgári törvénykönyvek, különösen a német és francia kódexek reformjaira, és ugyanígy utat nyitott a magyar kódex elévülési szabályainak újragondolására. Felhívja azonban a figyelmet az összehasonlító jogi kutatás segítségével az elévülési szabályrendszer azon tényezőire, amelyek befolyásolják az elemzés kiindulópontját jelentő kérdést: diszpozitív vagy kógens szabályoknak tekinthetjük-e az elévülést megszakító okok Ptk.-beli listáját.

1. BEVEZETÉS

A felek eltérő rendelkezése hiányában a jogalkalmazó szerv nem térhet el a szabály alkalmazásától, tehát a diszpozitív szabályok is kényszerítő erejűek. A felek eltérő rendelkezése esetén is felmerülhet viszont az a bizonytalanság, vajon a szabálytól való eltérés egyébként jogszerű, megengedett volt-e, mert ha nem volt az, akkor az érvénytelenség következményét vonja maga után. A szerződésből fakadó jogok érvényesítésére nézve jelentős, és időben messze ható kockázattal jár tehát, ha az adott követelés elévülése kérdésében a bíróság a Ptk. szabályától eltérő szerződési rendelkezésről utóbb megállapítja, hogy semmis.

Az eltérés lehetőségének normabeli kifejezése azonban nem minden esetben egyértelmű, ahogyan azt részletesen elemzi Jójárt Eszter is. „A szabályozás diszpozitivitásának a felismerése kifejezetten nehéz feladat, és esetről esetre is változó lehet

* PhD, egyetemi docens, ME ÁJK, 3515 Miskolc-Egyetemváros.
E-mail: reka.pusztahelyi@uni-miskolc.hu.

ugyanannak a jogi normának a megítélése” – írja. Utal tovább a térbeli és az időbeli relativitásra, a változékonyságra is,¹ amelyet a XXI. század magánjogi kodifikációs reformjai során az alábbi összehasonlító jogi vizsgálaton keresztül az elévülési szabályok kapcsán is érzékelhetünk. A gyakorlat igényeinek megfelelően a privát-autonómia, a szerződési szabadság minél fokozottabb érvényre juttatása maga után vonja az elévülési szabályok diszpozitív vagy kógens természetének a vizsgálatát is. Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül a diszpozitivitás határait és korláta- it, függetlenül attól, hogy tételes rendelkezésekben testet öltenek-e vagy sem, ahogy a magánjog általános alapelveinek érvényesülését sem, amelyek nemcsak a jogalkalmazónak, de a jogalkotónak is irányt szabnak.²

A felek önrendelkezési jogát biztosító szabályok területét a jogalkotó jelöli ki, pozitív és negatív irányban egyaránt, illetve ezt a felek önrendelkezési jogának természeté is alapvetően befolyásolhatja. Ez okból nem módosíthatók a felek megállapodása alapján a definíciós szabályok, egy szerződéses vagy azon is túlmutató jogintézmény fogalmi és joghatásbeli lényegét meghatározó szabályok, illetve ha az eltérés harmadik személyekre kiterjedő jogi hatással jár.³

A Jójárt Eszter által javasolt tesztben a diszpozitivitás normatív alapját követően vizsgálni kell a diszpozitivitás pozitív feltételeit, a norma célját, ezt követően a kizáró feltételeket és a tételezett tilalmakat, továbbá a jelzés nélküli esetekben a rendszertani és a teleológiai értelmezés segítségével határozható be a felek általi eltérés lehetősége és annak határai.⁴

Ezzel összhangban világít rá Légrádi Gergely is arra az értelmezési problémára, hogyha egy egyébként diszpozitívnek tűnő szabályrendszerben, mint amilyen a szerződési jog, a konkrét norma kapcsán a jogalkotó külön rögzíti az eltérés lehetőségét, akkor vajon ez megfordítja-e a tesztet, és ezáltal az adott szabályrendszer, azaz az adott jogintézmény többi rendelkezését alapvetően kógens természetűnek kell-e tekintenünk.⁵ Ugyanezt a megközelítést bonthatjuk ki Leszkoven László okfejtéséből is: „A 6:25. § szövegéhez képest lényegesen eltérő arcot mutat a 6:22. § (3)–(4) bekezdések szerkesztése és üzenete: ott ugyanis a jogalkotó kifejezett szabállyal megengedi az elévülési idő megváltoztatását, pusztán alakyszerűségi megkötést és az elévülést kizáró megállapodásra nézve pedig tilalmat rendel. Ehhez képest a 6:25. § már megfogalmazásában is szigorúbb, álláspontunk szerint kógens tétel.”⁶

¹ JÓJÁRT Eszter: „Diszpozitivitás a régi és az új Polgári Törvénykönyvben – elméleti alapvetés” *Magyar Jog* 2014/12. 682.

² NOVOTNI Zoltán: *Polgári jog I. Általános rész* (Budapest: Tankönyvkiadó 1992) 31.

³ JÓJÁRT (1. lj.) 677. Hasonlóképpen Leszkoven László véleménye szerint a jogintézmény természeté zárja ki az az elévülést megszakító okok diszpozitív megítélhetőségét. Vö. LESZKOVEN László: „Kötelmek közös szabályai” in LESZKOVEN László – PUSZTAHELYI Réka (szerk.): *Kötelmi jog. A kötelmek közös szabályai és a szerződés általános szabályai*. (Miskolc: Novotni 2015) 19.

⁴ JÓJÁRT (1. lj.) 682.

⁵ LÉGRÁDI Gergely: „Diszpozitivitás a kötelmi jogunkban – egy elhanyagolt témakör a gyakorlat kereszt-tüzében” *Magyar Jog* 2011/2. 116.

⁶ LESZKOVEN László: „Általános rendelkezések” in CSEHI Zoltán – BODZÁSI Balázs – TÓKEY Balázs (szerk.): *2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről kommentárja* (Budapest: Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó 2021) 1394.

Vékás Lajos akadémikus az elévülési szabályok körében is ható diszpozitivitást hangsúlyozza. „Az elévülésre vonatkozó törvényi rendelkezések diszpozitív jellege összhangban van a felek autonómiájának széles körű elismerésével.”⁷ A szerződési szabadság általános érvényesülésének igénye alapján a felek nemcsak a törvény által kifejezetten rögzített módon, az elévülési határidő megrövidítésében vagy akár meghosszabbításában is megállapodhatnak, hanem az elévülést megszakító okok körét módosíthatják, így például a teljesítésre irányuló írásbeli felszólítás ilyen jogi hatását kifejezett megállapodással a szerződésben rögzíthetik. Speciális korlátként rendelkezik a Ptk. az elévülést kizáró megállapodás semmisségéről, mindeközben érvényesülnek a felek önrendelkezési jogának általános korlátai is. Továbbá az általános szerződési feltételként alkalmazott ilyen kikötés esetében fokozott gondossággal kell eljárni a feltétel szerződési tartalomra válásának, illetve a feltétel tisztességtelenségének a vizsgálatakor. Ez különösen igaz a fogyasztóval kötött szerződésre, a kikötések tisztességtelensége vagy a fogyasztó jogait csorbitó jellege okán.

Vékás professzor megállapítása szerint az elévülést megszakító okok zárt, taxatív felsorolása nem akadályozza azt,⁸ hogy a felek más megszakító okot is megjelölhessenek. Jelzi viszont mindezek mellett, hogy a szakirodalmi álláspontok eltérnek, ahogyan az valóban észlelhető.⁹

A Kúria mellett működő Új Ptk. Tanácsadó Testület véleményében a tagok két, egyenértékű, zárt logikai rendszerbe foglalható érvelést azonosítottak abban a kérdésben, vajon az elévülést megszakító okok felsorolása és tartalma a Ptk. diszpozitív vagy kógens rendelkezésének minősül-e. Az egyik szerint diszpozitív, viszont a másik álláspont szerint kógens.¹⁰

Mindezek tükrében a Ptk. kötelmi jogi közös és a szerződési jogi szabályokat átható diszpozitivitásnak az elévülési szabályok körében való érvényesülését az európai kötelmi jogi, szerződési jogi modernizációs törekvések tükrében kívánjuk megvizsgálni az alábbiakban. Hasonló, de eltérő módszerű és fókuszú összehasonlító munkát végzett a közelmúltban Szalma József professzor, aki az elévülési határidők vonatkozásában állapította meg tanulmányában, hogy az általa kiemelt (német, osztrák, szerb) elévülési rendszerekhez képest a magyar a legmegengedőbb.¹¹ Csehi Zoltán az elévülési szabályokat szintén összefüggéseiben vizsgálja, amikor a jogosult és kötelezett közötti érdekiegyenlítés törvényi megteremtését látja az alábbi elemek

⁷ VÉKÁS Lajos: *Szerződési jog. Általános rész* (Budapest: ELTE 2016) 308.

⁸ VÉKÁS (7. lj.) 322.

⁹ KEMENES István: „Jogértelmezési bizonytalanságok az elévülés körül” *Polgári Jog* 2017/1. Fórum, 1–3.; JÓJÁRT (1. lj.); VÉKÁS Lajos: „A diszpozitív szabályozás elve és az elv kérdőjelei a gyakorlatban” *Magyar Jog* 2018/7–8. 385–391.; PUSZTAHELYI Réka – VERESS Emőd: „Elévülési szabályok a jogbiztonság szolgálatában, a román és a magyar polgári törvénykönyvekben. Összehasonlító jogi tanulmány” *Magyar Jog* 2017/6. 373–383.; PUSZTAHELYI Réka: *A magánjogi elévülés* (Miskolc: Novotni 2015) 188–190. http://real.mtak.hu/26056/1/Pusztahelyi_monog2015%20%281%29.pdf.

¹⁰ Vö. az Új Ptk. Tanácsadó Testületnek a Ptk. 6:25. §-a (1) bekezdéséhez fűzött véleménye; elérhető: <https://kuria-birosag.hu/hu/ptk>.

¹¹ SZALMA József: „Az elévülési határidő szabályainak jogi természete az európai és a magyar magánjogban” *Glossa Iuridica* 2023/1–2. 49–72. <https://doi.org/10.55194/gi.2023.1-2.3>.

kapcsolatában: 1. az elévülés kezdőidőpontjának objektív jellege, 2. az elévülési határidő egységes meghatározása 3. az elévülést a jogosult érdekében szubjektíve meghosszabbító egységes nyugvási szabály, amely körében a bizonyítás a jogosultat terheli.¹² Bíró György az elévülés alaphatását szintén adósvédelmi intézménynek tekintette, míg az elévülés nyugvását rögzítő szabály esetében annak jogosulti érdeket védő természetét hangsúlyozta.¹³

A Ptk. előtti magyar magánjog az elévülési szabályokat hagyományosan közrendi természetűnek tekintette, amelyet az elévülés megnevezésének tilalmával kapcsolt egybe. „Az elévülési szabályok közjogi (iuris publici) természetéből következik, hogy az elévülésről előre lemondani, illetve annak bekövetkezését szerződésileg előre kizárni nem lehet. Az elévülési idő megrövidítése szabályként meg van engedve; meghosszabbítása, illetőleg az elévülés beállításának egyébkénti megnevezése (pl. a felek szerződésileg megegyeznek, hogy az egyszerű felszólítás is félbeszakító hatályú legyen) ki van zárva, szabály lévén, hogy a ius publicum-nak csak oly módosítása van megengedve, mely az illető jogintézmény legislatív céljával, a legis ratio-val ellenkezésben nincsen” – fogalmazta meg Kiss Albert.¹⁴ Az 1959-es Ptk. is alapvetően ezen az úton járt. Ezzel szemben a Ptk. az elévülési időnek mind a megrövidítését, mind a meghosszabbítását tételezett időbeli korlát felállítására nélkül megengedi, pusztán a megállapodás írásba foglalását és az elévülést kizáró megállapodás semmisségét írja elő.¹⁵ A felek autonómiája sem terjedhet tehát odáig, hogy teljesen kizárhassák az elévülést.

Nem osztjuk az új Ptk. Tanácsadó Testülete fent idézett véleményébe foglalt azon gondolatot, hogy ha „a törvény maga szabadságot ad az elévülési idő megváltoztatására, akkor eredményében nem lehet különbséget tenni a hosszú elévülési idő (pl. 25-30 év) és egy további, elévülést megszakító ok kikötése között.”¹⁶ Minőségi különbség jelentkezik nemcsak abban, hogy mindkét fél egyértelműen észleli az elévülés kikötött időtartamát, amihez magatartásukat igazíthatják, hanem abban is, hogy a bármelyik fél érdekkörébe eső, vagy belátására bízott új elévülést megszakító ok már jelentős bizonytalanságot eredményez az elévülési idő effektív letelésére nézve.

Az alábbiakban az elévülést megszakító okok törvényi tételezésének eltérést engedő vagy kogens természetét kívánjuk nagyító alá venni, mégpedig az elévülés szabályainak a jogosult, a kötelezett (és tegyük hozzá, az állami szervezetrendszer) között felállított finom egyensúlyt biztosító rendszerére koncentrálva. Az elévülési szabályok a pozitív jog intézményei, ezért a jogbiztonság, az igazságosság, a szerződési fegyelem és bizalom elvein túlmenően a jogalkotóra bízott ezen szabályrend-

¹² CSEHI Zoltán: „Die Grundzüge des Verjährungsrechts des neuen ungarischen Zivilgesetzbuches von 2013” *Zeitschrift für europäisches Privatrecht* 2016/1. 194.

¹³ Bíró György: „A kötelmi jog alapintézményei – Az elévülés” in PUSZTAHELYI Réka (szerk): *Miskolci konferenciák 2006–2007. A magánjogi kodifikáció eredményei* (Miskolc: Novotni Alapítvány 2008) 242.

¹⁴ Kiss Albert: *Az elévülés a magyar anyagi magánjogban* (Budapest: Politzer 1902) 218.

¹⁵ Vö. Ptk. 6:22. § (3) – (4) bekezdések.

¹⁶ Új Ptk. Tanácsadó Testület: A Ptk. 6:25. §-a (1) bekezdéséhez fűzött véleménye.

szer kidolgozása. Rendszerként tekintve rá azonban véleményünk szerint már vizsgálhatók az egyes elemek, változók módosításának hatása: milyen mérvű eltérés az, amely alapvetően megszünteti vagy veszélyezteti az érdekegyensúly érvényesülését.

2. AZ ELÉVÜLÉSI RENDSZER ALAPVETŐ ELEMEI, PÉLDÁK AZ ELEMEEK EGYMÁSRA HATÁSÁRA

Reinhard Zimmermann összefoglaló művében az alábbi, az elévülési rendszer magvát képező alaptényezőket emeli ki: az elévülés időtartamát, a kezdő időpontját (beleértve annak szubjektív vagy objektív körülménytől függő meghatározottságát), az elévülés nyugvására, az elévülés megszakadására vonatkozó szabályokat, és végül azt a kérdést, hogy a felek megállapodásukkal megkönnyíthetik-e vagy megnehezíthetik-e az elévülés jogi következményeinek beállását.¹⁷

Jean-Sébastien Borghetti nézete szerint az elévülés törvényi rendszerét négy részhalmaz képezi: az elévülés hatása, az időtartama, az elévülési idő folyását befolyásoló körülmények és az elévülési idő maximuma.¹⁸

Az egyes tényezők egymástól való függőségét jól szemlélteti például az elévülés kezdő időpontja kijelölésének módja és a törvényi elévülési időtartam meghatározása közötti összjáték. Bár a hazai szabályainkra általában nem jellemző, mégis fel-feltűnik olyan igényérvényesítési időtartam, amelyet a jog elévülési jellegűként határoz meg, illetve a gyakorlat ekként értelmez, és nem objektív jogi tény beállásától (pl. lejárati, esedékesség napja), hanem valamely szubjektív körülménytől, jellemzően az igény érvényesítéséhez szükséges tényekről való tudomásszerzés (pontosabban elvárható tudomásszerzés) időpontjától veszi kezdetét a számítása.¹⁹ Az egyes nemzeti jogokban az elévülési idő szubjektív kezdőpontú meghatározásában benne rejlik bizonytalanság végleges lezárására azt a szabályozási megoldást alkalmazták, amely egy objektív körülménytől, mint kezdőidőponttól induló ún. hosszú elévülési határidőt (*long-stop period*, *Höchstfrist*) is megszab.²⁰ Az 1959-es Ptk.-val általánossá vált²¹ a kártérítési igényekre is kiterjedően az objektív kezdőpont, ezért a magyar jogban „hosszú elévülési határidőre” ez okból nincs szükség. Ez alól jelent kivételt a termékkárok esetében az uniós szabályokat implementáló szubjek-

¹⁷ Reinhard ZIMMERMANN: *Comparative foundations of a European Law of Set-off and Prescription* (Cambridge: Cambridge University Press 2002) 76. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511495113>.

¹⁸ Jean-Sébastien BORGHETTI: „France” in Israel GILEAD – Bjarte ASKELAND (szerk.): *Prescription in Tort Law: Analytical and Comparative Perspective* (Cambridge: Intersentia 2020). <https://doi.org/10.1017/9781839700507.008>.

¹⁹ CSEHI Zoltán: „Az elévülés kezdésének objektív és szubjektív szabályairól az új Polgári törvénykönyvben” in BARZÓ Tímea – JUHÁSZ Ágnes – LESZKOVEN László – PUSZTAHELYI Réka (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Bíró György professzor 60. születésnapjára* (Miskolc: Novotni Alapítvány 2015) 86–105.

²⁰ Hasonlóképpen mutat rá Jean-Sébastien BORGHETTI: „Prescription” *Zeitschrift für europäisches Privatrecht* 2016/1. 177.

²¹ PUSZTAHELYI 2015 (9. lj.) 109 skk.

tív kezdőidőpontú elévülési határidő. Az ehhez kapcsolt határidőt a magyar jog jogvesztő határidőként azonosította és implementálta.²²

Az elévülés szünetelésére, nyugvására irányadó szabályok is szorosan összefüggnek a hosszú elévülési határidő felállításának szükségességével. Amennyiben a kezdőidőpont objektív természetű, annak folyása megindul, de az igényérvényesítést effektíve akadályozó ok, miszerint a jogosult arról még nem szerzett tudomást (így például a szerződés megtámadhatóságáról való tudomásszerzés, a rejtett hiba²³ vagy a rejtett egészségkárosodás, utólagos rendkívüli állapotrosszabbodás esetében²⁴), mint menthető akadály, az elévülés nyugvását eredményezheti.

A kezdőidőpont objektív jellege a bizonyítási teher szempontjából is a kötelezettek kedvez, nagy általánosságban elmondható, hogy az elévülési kifogás előterjesztését követően a bíróság a periratokból jellemzően megállapíthatja a követelés esedékessé válását, majd az elévülési idő leteltét. Így ha bármely, a jogosult későbbi időpontban bekövetkező tudomásszerzésére visszavezethető nyugvási ok állna fenn, akkor a jogosultnak kell bizonyítania, hogy az elévülés nem következett be, feltéve, hogy az adott menthető akadály valóban releváns körülmény lesz.

A menthető akadály megszűnése időpontjának releváns volta (miszerint az elévülési idő akkorra eltelt vagy egy évnél, illetve három hónapnál kevesebb van hátra) maga után vonja az így pótlólagosan nyílt határidő záros sajátosságát,²⁵ és ezáltal részben kiküszöböli annak lehetőségét, hogy az újabb és újabb menthető körülmény miatt az igényérvényesítési határidő ellenőrizhetetlenül meghosszabbodhassék. Ebből is következik, hogy a magyar jogban alapvetően miért nem szükséges az igényérvényesítést véglegesen lezáró hosszú elévülési határidő szabályozása.²⁶

A magyar jogban markánsan általános határidőként érvényesülő ötéves időtartamot 'követi le' a sajátos, ún. minősített nyugvási szabályunk is, és annak keretében az igényérvényesítésre adott további egyéves időtartam, amely ehhez arányosított. Ahogyan az egyéves vagy annál rövidebb elévülési időhöz képest arányosan rögzített a három hónapos időtartam. Amennyiben tehát a felek az egyébként jellemzően irányadó ötéves elévülési időt jelentősen, egyévesre vagy egyévesnél rövidebb időre lerövidítik, akkor eltérő törvényi rendelkezés vagy eltérő megállapodás hiányában²⁷

²² A 10 éves határidő objektív és jogvesztő jellegére lásd: a termékfelelősségről szóló 1993. évi X. törvény 11. §-át: A gyártót az e törvényben meghatározott felelőssége az adott termék általa történő forgalomba hozatalától számított tíz évig terheli, kivéve, ha a károsult időközben bírósági eljárást indított a gyártó ellen. A törvény indokolása ez utóbbi határidőt jogvesztőnek nevezi. A Tanács 85/374/EGK sz. irányelve 11. cikke magyar szövege egyébként itt is az „elévül” kifejezést, az angol szövegváltozat viszont a „shall be extinguished” fordulatot használja.

²³ FARKAS Attila – WELLMANN György: „A hibás teljesítés bírói gyakorlata II.” *Gazdaság és Jog* 2012/5. 16–20.

²⁴ Vö. Pécsi Ítéletábla Polgári Kollégiuma 2/2009. (X. 9.) számú véleménye.

²⁵ Vö. Ptk. 6:24. § (3) bekezdés: A (2) bekezdésben meghatározott időtartam alatt az elévülés nyugvásának nincs helye, az elévülés megszakítására vonatkozó rendelkezéseket pedig azzal az eltéréssel kell alkalmazni, hogy a megszakítás következtében az egyéves – egyéves vagy ennél rövidebb elévülési idő esetén a három hónapos – határidő számítása kezdődik újból.

²⁶ CSEHI 2016 (12. lj.) 188–189.

²⁷ Itt ezért is szükséges a nyugvás következtében megnyíló pótlólagos határidőt előírót is diszpozitív szabálynak tekinteni.

a törvényben meghatározott három hónapos határidő lesz alkalmazandó. Az elévülési szabályrendszer egyes elemeinek egymástól való függőségéből eredően tehát fennáll az a kockázat, hogy bármely szabálytól való eltérés összhatásában átlépheti a szerződési szabadság funkcionális kereteit. Általános szerződési feltételekben való alkalmazásuk révén egyes szektorokban (pl. biztosítási jog) a törvényi tételes jog felretételét eredményezheti, amely megvalósítja a „diszpozitivitással való visszaélést”.²⁸

Itt kell megjegyeznünk, hogy amennyiben azonban az általános határidőtől jelentősen eltérő (rövidebb) elévülési határidőre kell a nyugvási szabályt alkalmaznunk (mint ahogyan az az elővásárlási jog megsértésére nyitva álló 30 napos határidő esetében felmerült, vö. BDT2018. 3863), akkor az diszkrepanciát okoz a rendszerben, mert a jogalkotó eredeti szándékában az nem állt, hogy a jogosultnak a menthető akadály miatt az eredetinel hosszabb pótlólagos határidőt adjon. Ugyanilyen megfontolásból javasolta Zoltán Ödön a nyugvás folytán az általános egyéves pótlólagos határidő mellé az egyéves vagy annál rövidebb elévülési határidők esetében a három hónapos határidő bevezetését.²⁹

Figyelemre érdemes, hogy a magyar Ptk. az elévülés nyugvására és megszakadásán kívül nem tartalmaz további speciális rendelkezést az elévülési idő folyását befolyásoló bármely esemény hatásának további cizellálására. Ugyanígy fontossá válhat az elévülés nyugvását és a megszakadását eredményező jogi tények összjátéka is. Egyetértünk Bíró György megállapításával: „Formállogikai okokból megállapítható, hogy az elévülés megszakadása és nyugvása egymást kizáró fogalmak, egyidejű alkalmazásukra nem kerülhet sor.”³⁰ Amíg az igényérvényesítés akadályát jelentő menthető ok meghatározása alapvetően a bírói mérlegelésen múlik, és teret engedhet a menthető akadály méltányos és igazságos elbírálására,³¹ addig az elévülést megszakító okok felsorolása és feltételei a bíróság számára különösebb mozgásteret a jogfejllesztő értelmezésnek nem adnak. Így problémát jelenthet a felek közötti tárgyalások folytatásának vagy akár az érdemi döntés nélkül végződő peres eljárásnak a megítélése.³²

Itt kívánjuk előre vetíteni az alábbiakban elvégzett összehasonlító jogi vizsgálat első fontos eredményeként, hogy – összevetve más európai elévülési rendszerek-

²⁸ EÖRSI Gyula: *Összehasonlító polgári jog. Jogtípusok jogcsoportok és a jogfejlődés útjai* (Budapest: Akadémiai 1975) 458. Köszönettel tartozom Leszkoven László docens úrnak, hogy felhívta a figyelmem, miként magyarázza Eörsi a diszpozitivitást: „nem az a funkciója, hogy széles körben módosítsa a jogok, kötelezettségek és kockázatok törvényben lefektetett elosztását”. Vö. uo. 235.

²⁹ Vö. Zoltán Ödön véleményét, amelyet a 1977-es Novellához fűzött. ZOLTÁN Ödön: „A Ptk. módosítása (1975 ősze)” in *Az Igazságügyi Minisztérium iratanyaga az 1959-es Polgári Törvénykönyv 1977. évi novellájának előkészítésével és hatályba léptetésével kapcsolatban* (Budapest: Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó 2018) 710–711.

³⁰ BÍRÓ (13. lj.) 244.

³¹ LESZKOVEN (6. lj.) 1392.

³² PUSZTAHELYI Réka: „A követelés bírósági eljárásban való érvényesítése – egy elévülést megszakító ok margójára” *Miskolci Jogi Szemle* 2014/2. 76–94.; VÖLCSEY Balázs: „Az elévülés szabályrendszere az anyagi jog és az eljárásjog összefüggésében” in JUHÁSZ Ágnes (szerk.): *Elmélet és gyakorlat: Hagyománytiszteltés és modernitás* (Miskolc: Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar 2022) 280–298.

kel – a magyar szabályozási megoldás rendkívül uniformizált és leegyszerűsített. Egységes szabályokat ad bármely jogcímen fennálló követelés érvényesítésére és ezenkívül, a Ptk. megfogalmazása szerint, a jogosultság gyakorlására. A lehető legegyszerűbb módon és a legmagasabb absztrakciós szinten kívánja rendezni az elévülési idő folyását érintő jogi tények hatásait.

Mindezen szabályozási jellemvonás tükrében kell megvizsgálni az elévülési szabályok, pontosabban a megszakító okok diszpozitivitásának kérdését.

3. AZ ELÉVÜLÉSI SZABÁLYOK RUGALMASSÁGÁNAK ÁLTALÁNOS KÍVÁNALMA ÉS MEGJELENÉSE A SZERZŐDÉSI JOG EURÓPAI MODELLSZABÁLYAIBAN

Kiindulópontunkat a Draft of Common Frame of References (DCFR) elévülési modellszabályai és azok széles körű összehasonlító jogi kutatáson alapuló magyarázata képezik.³³

A DCFR III.-7:601. szakasza rendelkezik az elévülést érintő megállapodásokról. Ennek (1) bekezdése értelmében az elévülés feltételeit a felek megállapodása módosíthatja, különösen az elévülési idő rövidítése vagy meghosszabbítása vonatkozásában. A (2) bekezdés szerint az elévülési idő nem csökkenthető egy év alá, és nem lehet hosszabb a szabályban rögzített elévülési kezdőidőponttól számított harminc évnél.³⁴

Ha összehasonlítani kívánjuk ezt a közös európai adásvételi jog alapjait megteremteni kívánó Common European Sales Law (CESL) szabályaival – az Európai Parlament által módosított szövegváltozatot alapul véve³⁵ –, akkor annak 186. cikke (1) bekezdése kerül a fókuszba. Ennek értelmében e fejezet szabályait a felek megállapodása módosíthatja, *különösen* az elévülési idő rövidítése vagy meghosszabbítása terén. A (2) bekezdés szerint a rövid elévülési idő nem csökkenthető egy év alá, és nem lehet hosszabb tíz évnél, míg a (3) bekezdés alapján a hosszú elévülési idő nem csökkenthető egy év alá, és nem lehet hosszabb harminc évnél. Ez a modell szabály a „különösen” kitétel alkalmazásával szintén nem szűkíti le az elévülési határidő meghatározására, megrövidítésére vagy meghosszabbítására vonatkozó megállapodásokra az eltérés lehetőségét. A szabályozásbeli hasonlóság nem véletlen, hiszen a CESL a DCFR-hoz hasonlóan a Principles of European Contract

³³ Christian VON BAR – Eric CLIVE – Hans SCHULTE-NÖLKE [et al.]: *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR) Outline Edition* (Munich: Sellier 2009) 1229. skk.

³⁴ III.-7:601: Agreements concerning prescription:

„(1) The requirements for prescription may be modified by agreement between the parties, in particular by either shortening or lengthening the periods of prescription.

(2) The period of prescription may not, however, be reduced to less than one year or extended to more than thirty years after the time of commencement set out in III.-7:203 (Commencement).”

³⁵ Vö. Az Európai Parlament 2014. február 26-i jogalkotási állásfoglalása (első olvasat) P7_TA(2014)0159.

Law (PECL) szabályaiból építkeznek.³⁶ Itt kell megjegyeznünk, hogy a „különösen” kifejezés értelmezési problémát generál, vajon kiterjeszhető-e ez a felhatalmazó rendelkezés például a nyugvási körülmények köre tágítására.³⁷

A DCFR-ben az elévülési szabályokhoz, különösen a fenti szakaszhoz kapcsolódó magyarázat³⁸ gondolatvezetése mentén az alábbi megállapításokat tartjuk különösen fontosnak: az elévülési szabályok érvényesülését befolyásoló megállapodások megnehezítik vagy megkönnyítik az adott követelés elévülését. Általában igaz, hogy az elévülést megnehezítő eltérések kevésbé támogatottak, tehát nagyobb fenntartással kezelendők, mint az elévülést megkönnyítők.³⁹ Ez egyrészt ered az elévülést klasszikusan megalapozó közérdekvédelmi szempontból.

E kérdést összekapcsolhatjuk Bíró György professzor könyvében is kifejtett jogpolitikai indokokkal, amely a jogbiztonság követelménye, az adós védelme úgy is, mint érdekérvényesítés elve és a bíróságok mentesítése.⁴⁰ Az elévülés jogpolitikai indokai az európai államokban is közel azonosak, ahogyan Reinhard Zimmermann is kifejti összefoglaló munkájában: „(i) az évek múlásával az adósnak egyre nehezebb védekeznie a hitelező követelésével szemben (ii) az idő múlása azt az észszerű feltevést kelti, hogy az a sérelem, amely a követelést megalapozta, már megszűnt és így a lehetséges adósok magatartásukat ennek megfelelően alakíthatják, és (iii) közérdek fűződik ahhoz, hogy a jogvitákat gyorsan le kell zárni, hogy ne legyenek egy bizonytalan, tisztességtelen és még költségesebb eljárás kiváltói okai.”⁴¹ Az elévülés intézménye tehát a követelések mielőbbi, indokolatlanul nem késlekedő érvényesítésére ösztönző, nevelő funkcióit is hordoz.⁴²

A DCFR kommentárja szerint a közérdek védelméből eredően számos jogrendszer alapvetően nem is enged eltérést a törvényi szabályoktól, így például ezt tükrözik a svájci kötetmi törvénykönyv, a görög, az olasz, a portugál vagy a quebeci polgári törvénykönyv rendelkezései.⁴³ Itt kívánjuk viszont hangsúlyozni azt, hogy az elévülési szabályok hátterében álló közérdek védelméből nem következik egyenesen az, hogy az elévülési szabályokat a közjog területére tartozó, tehát alapvetően kógens rendelkezésekként kellene felfognunk, és ennek megfelelően kijelölni a kógens vagy diszpozitív szabályok körét.

³⁶ Vö. PECL, Article 14:601: Agreements Concerning Prescription:

„(1) The requirements for prescription may be modified by agreement between the parties, in particular by either shortening or lengthening the periods of prescription.

(2) The period of prescription may not, however, be reduced to less than one year or extended to more than thirty years after the time of commencement set out in Article 14:203.”

³⁷ Luz M. MARTÍNEZ VELENCOSO – Andrew O’FLYNN: „The Rules on Prescription” in Javier PLAZA PENADÉS – Luz M. MARTÍNEZ VELENCOSO (szerk.): *European Perspectives on the Common European Sales Law. Studies in European Economic Law and Regulation*, Volume 4. (Cham: Springer 2015) 301. https://doi.org/10.1007/978-3-319-10497-3_15.

³⁸ VON BAR (33. lj.) 1229. skk.

³⁹ VON BAR (33. lj.) 1229. skk.

⁴⁰ Bíró György: *Kötelmi jog, Közös szabályok szerződésstan* (Miskolc: Novotni Alapítvány 2010) 92.

⁴¹ ZIMMERMANN (17. lj.) 63.

⁴² Helmut KOZIOL – Rudolf WELSER: *Grundriss des Bürgerlichen Rechts Band I* (Wien: Manz¹³2006) 225.

⁴³ VON BAR (33. lj.) 1230.

A törvényi rendelkezésektől való eltérést abból a megközelítésből is vizsgálhatjuk, amely az elévülés adósvédelmi szerepét hangsúlyozza. Ekkor az elévülésnek, Zimmermann elnevezésével élve, ún. gyenge hatást tulajdonítunk,⁴⁴ miszerint a jogi hatás beállásának feltétele az, hogy arra az adósnak hivatkoznia kell. Az ő döntésétől függ tehát, hogy kifogást támaszt-e, amellyel véglegesen megszünteti a követelés érvényesíthetőségét. Ezzel párhuzamba állíthatók azok az egyoldalúan kógens szabályokat rögzítő nemzeti törvénykönyvek, amelyek az adós érdekeinek inkább megfelelő rövidebb elévülési határidőben való megállapodást engedik, tehát az elévülést megkönnyítő szerződési rendelkezéseknek adnak helyt. Az egyoldalúan kógens rendszerek közé tartozik az osztrák és a belga elévülési rendszer. Viszont, ha kizárólag az adós szabad akaratelhatározásából indulunk ki, miszerint az ő döntésétől függ, hogy mennyiben oldja fel a számára az elévülés intézményével biztosított védelmet, akkor elviekben lehetőséget kell adni arra, hogy joglemondása a fenti értelemben vett közérdekkel szemben is érvényesülhessen.

A DCFR kommentárja arra is figyelmeztet, hogy az elévülési szabályoktól eltérést tiltó rendelkezések érvényesülését korlátozhatja a felek egyéb olyan megállapodása, amellyel közvetetten módosíthatják az elévülési szabályok alkalmazását kiváltó feltételeket, mint például az esedékesség időpontja, a teljesítési határidő kitolása, az igényérvényesítéshez szükséges további többletfeltételek vagy korlátozások meghatározása által. Az ilyen jellegű kerülőutak helyett azt javasolja a DCFR, hogy körülhatárolt módon ugyan, de biztosítani szükséges az eltérés lehetőségét, különösen akkor, ha az elévülési szabályok viszonylag egyszerűek, és ezáltal nem képesek tükrözni az adott követelés, igény illetve az adott jogviszony egyedi sajátosságait.⁴⁵

Az eltérés lehetőségét mindkét irányban biztosító jogrendszerek képezik tehát a harmadik csoportot, idesorolhatjuk a francia és a német szabályozási megoldást. Itt kell megjegyezni, hogy a német BGB 2002-es reformja, illetve a francia Code Civil 2008-as reformja jelentősen tágította a felek eltérő megállapodásainak hatókörét. A belga polgári törvénykönyv reformja folyamatban van, annak 10. könyve tartalmazza majd az új elévülési szabályokat, egyelőre még nem tettek közzé szövegtervezetet.⁴⁶

Az alábbiakban összehasonlító jogi vizsgálatunkat a DCFR kommentárja által alkotott csoportok mentén végezzük el, elsősorban kutatva azokat az elévülési szabályokat körülvevő megfontolásokat, amelyek a szerződési szabadság alapján a felek eltérő megállapodására lehetőséget biztosítanak. A DCFR kommentár megállapítja, hogy a felek akaratautonómiája jól ellensúlyozhatja egyrészt a rövid elévülési időből, másrészt az elévülési szabályok differenciálatlan voltából eredő problémákat.⁴⁷ Itt kell megjegyeznünk, hogy a felek megállapodásával szemben az általános korlátok és tilalmak itt is érvényesülnek, ahogyan a kommentár is felhívja a figyelmet az általános szerződési feltételekbe foglalt ilyen természetű kikötések egyoldalúságára.⁴⁸

⁴⁴ Vö. ZIMMERMANN (17. lj.) 72.

⁴⁵ VON BAR (33. lj.) 1229.

⁴⁶ Réforme du Code civil. Service Public Fédéral Justice. <https://justice.belgium.be/fr/bwcc>.

⁴⁷ VON BAR (33. lj.) 1229.

⁴⁸ A magyar bírói gyakorlatban is visszatükröződött már az elévülési időt jelentősen lerövidítő általános szerződési feltételek tisztességtelenségének kérdése. Az utóbbi évek gyakorlatában azon-

Az európai nemzeti jogrendszerek ugyan jelentősen nem térnek el az elévülési szabályok alapelemei kijelölésében, viszont a részletszabályokban, az egyes tényezők súlyozásában és összekapcsolásában már igen. Ezek teljes körű ismeretében lehet mélyreható összehasonlító jogi megállapításokat tenni, ami viszont jelen tanulmány terjedelmi kereteit meghaladja. Ezért az alábbiakban az összehasonlító jogi vizsgálat célja kizárólag az, hogy a magyar elévülési szabályok kógens vagy diszpozitív jellegének megállapításához további benyomásokat gyűjtsünk, vannak-e esetleg olyan kérdések, amelyek vonatkozásában még a fent említett rugalmas rendszerek is korlátokat állítanak a magánautonómia elé.⁴⁹ Ezzel összefüggésben az egyes kifejezések, különösen a nyugvás, felfüggesztés szavak használata körében nem választjuk külön a nemzeti rendszerek eltérő szabályozási megoldásait.

4. AZ ELÉVÜLÉSI SZABÁLYOK RUGALMASSÁGÁNAK ÖSSZEHASONLÍTÓ JOGI VIZSGÁLATA

4.1. ELTÉRÉST NEM ENGEDŐ RENDSZEREK – KIVÉTELEKKEL

Az elévülési szabályok kógens jellegét hangsúlyozó nemzeti jogrendszerek közül az alábbiakban a görög, a spanyol és a svájci szabályozási megoldást vázoljuk fel röviden.

Eugenia Dacoronia összegzése szerint a görög jogban az elévülési szabályok a közrend körébe tartozó normák.⁵⁰ A törvény kifejezetten rögzíti, hogy az elévülési szabályokat a felek érvényesen nem változtathatják meg, az elévülést nem zárhatják ki, a határidőt nem módosíthatják.⁵¹ Az elévülés beálltát követően azonban az elévülési kifogásról a kötelezett lemondhat érvényesen.⁵²

Spanyolországban az elévülési szabályokat hagyományosan kógens természetűnek tekintik, és alkalmazzák a spanyol ptk. 1255. szakaszát, miszerint a feleket nem illeti meg szabadság, hogy ezektől az imperatív szabályoktól eltérjenek.⁵³ A jogtudomány véleménye szerint ez az általános tilalom nemcsak a határidő megrövidi-

ban megengedőbb döntések születnek, legalábbis a biztosítási szerződések körében (vö. Kúria Pfv.V.20.857/2017/9., Kúria Pfv. 20.152/2020/7, Kúria Gfv. 30.535/2021/8), mégis általános következtetések levonására nézetünk szerint alkalmatlanok.

⁴⁹ Az alábbi kötet egyes fejezeteire is támaszkodtunk, mert az országjelentések kifejezetten foglalkoztak az elévülési szabályoktól eltérő megállapodásokkal: Israel GILEAD – Bjarte ASKELAND (szerk.): *Prescription in Tort Law: Analytical and Comparative Perspective* (Cambridge: Intersentia 2020) <https://doi.org/10.1017/9781839700507>.

⁵⁰ Eugenia DACORONIA: „Greece” in Israel GILEAD – Bjarte ASKELAND (szerk.): *Prescription in Tort Law: Analytical and Comparative Perspective* (Cambridge: Intersentia 2020) 409. <https://doi.org/10.1017/9781839700507.010>.

⁵¹ Vö. görög ptk. 275. §. Hivatalos angol nyelvű fordítás híján Louisiana állam Legfelsőbb Bírósága fordítását idézzük: „*judicial act purporting to exclude prescription, or fixing a shorter or longer period than that provided by law, or making the conditions or prescription more or less onerous, is null.*” Vö. Taranto v. La. Citizens Prop. Ins., 62 So. 3d 721, 740 n.5 (La. 2011).

⁵² Penelope AGALLOPOULOU: *Basic Concepts of Greek Civil Law* [ford: Youlika KOTSOVOLOU MASRY] (Athén: Ant. N. Sakkoulas 2005) 97.

⁵³ Felhasznált hivatalos angol nyelvű fordítására lásd: <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2013/05/Spain-Spanish-Civil-Code-2012-eng.pdf>.

tésére vagy meghosszabbítására vonatkozik, hanem kiterjed minden egyéb körülményre, így a felfüggesztés vagy a megszakadás okaira is.⁵⁴

Miquel Martín-Casals és Albert Ruda véleménye szerint az elévülés a jogbiztonságot szolgálja, és társadalmi hasznossággal jár, ebből a premisszából kiindulva az elévülési szabályok tényleg kógensek. Ha azonban a kötelezetten megillető védelemként tekintünk rá, akkor ezt a személyt megilleti a döntés joga, hogy hivatkozzon rá, vagy lemondjon róla.⁵⁵

A szerzők rámutatnak, hogy a spanyol bírói jog egyes eseteket mégis elfogad érvényesnek, így a törvényi határidők megrövidítésére, meghosszabbítására vagy felfüggesztésére vonatkozókat. Elviekben érvényes lehet az elévülés megszakítására vonatkozó okokban való eltérő megállapodás is. Tolmácsolásukban a felfüggesztésre vonatkozó megállapodások érvényessége függ annak céljától, például mert a felek tárgyalásokat folytatnak, és ezzel időt kívánnak nyerni. Ellenben a megállapodás érvénytelen, ha egyetlen célja az elévülés beálltának bizonytalan időre való elhalasztása. Véleményük szerint az elévülésről való lemondás tilalmából viszont levelezhető, hogy az elévülést kizárni nem lehet.⁵⁶

Érdekességként jegyezzük meg, hogy a katalán polgári törvénykönyv⁵⁷ szintén kimondja az elévülési szabályok imperatív voltát, mindemellett megengedi a határidő módosítását. Viszont a határidőnek legfeljebb a megfelelését vagy a megduplázását ismeri el érvényesnek (121–123. cikk), továbbá maximális határidőt is szab, ami harminc év (121–124. cikk).⁵⁸ Vaquer Aloy a maga részéről megerősíti, hogy az új katalán elévülési rendszert a német jog ihlette, amelyet viszont az európai szerződési jog alapelvei és a DCFR elődokumentumai befolyásoltak. Másrészt a törvényi korlát kijelölésének okát is rögzíti: egyrészt a követelés ne váljon de facto elévülhetetlenné, ha nagyon hosszú határidőt állapítanak meg, másrészt ne évvüljön el olyan gyorsan, hogy a jogosultnak ne legyen tényleges lehetősége annak érvényesítésére.⁵⁹

A svájci kötelmi törvénykönyv (Obligationenrecht, OR) 129. cikke alapján a felek nem változtathatják meg a Harmadik Cím, azaz a 127–132. szakaszok hatálya alá tartozó elévülési időket. Az ezen kívül eső elévülési időket viszont módosíthatják. E körbe tartozik például a szerződésen kívüli kártérítési igény is, azonban ott az elévülési idő tíz évben maximalizált.⁶⁰ Frédéric Krauskopf és Bénédict Winiger összegzése szerint a határidő megrövidítése csak akkor érvényes, ha nem akadályozza meg

⁵⁴ Miquel MARTÍN-CASALS – Albert RUDA: „Spain” in Israel GILEAD – Bjarte ASKELAND (szerk.): *Prescription in Tort Law: Analytical and Comparative Perspective* (Cambridge: Intersentia 2020) 613. <https://doi.org/10.1017/9781839700507.016>.

⁵⁵ MARTÍN-CASALS–RUDA (54. lj.) 613.

⁵⁶ MARTÍN-CASALS–RUDA (54. lj.) 613.

⁵⁷ Codi Civil de Catalunya (Generalitat de Catalunya 2022) 13. <https://portaljuridic.gencat.cat/ca/normativa/dret-a-catalunya/Codis-legislacio/codi-civil-de-catalunya-i-legislacio-complementaria/>.

⁵⁸ Esther ARROYO I AMAYUELAS – Antoni VAQUER: „Prescription in the Proposal for a Common European Sales Law” *European Review of Contract Law* 2013/1. 58., 63. lj. <https://doi.org/10.1515/ercl-2013-0002>.

⁵⁹ Antoni VAQUER ALOY: „El llibre I del Codi civil de Catalunya” *Activitat parlamentària*, 2008/16. 38–45., <https://raco.cat/index.php/ActivitatParlamentaria/article/view/119086>.

⁶⁰ Vö. OR 127. szakasza: „Tíz év elteltével elévülnek azok a követelések, amelyekre a szövetségi polgári jog nem rendel mást.” („Mit ablauf von zehn Jahren verjähren alle Forderungen, für die das Bundeszivilrecht nicht etwas anderes bestimmt.”)

a jogosultat az igénye érvényesítésében.⁶¹ Szintén rögzítik, hogy az elévülésről le lehet mondani, ennek a hatályossága nem haladhatja meg a tíz évet, a szövetségi bírósági gyakorlat értelmében.⁶² A OR 2020. január 1-jétől hatályos 141. szakasza (1) bekezdése alapján egyébként az elévülésről előzetesen nem lehet lemondani.

Karl Spiro az elévülésről írt monumentális munkájában szintén vizsgálta az elévülési szabályok diszpozitív természetét. Kiemelendő, hogy ütköztette az elévülést beálltát követő és azt megelőző előzetes lemondás kérdését. Érvélese szerint az elévülés általános törvényi szabályai figyelembe veszik mindazt, ami a hitelezőtől észszerűen elvárható. Továbbá az is általánosan elismert tény, hogy az adós is szükség esetén megvédelheti magát általuk. Mivel az adós előzetes lemondása legtöbbször indokolatlan, hiszen általában nem reménykedhet abban, hogy a követelést a hitelező hagyná elévülni, és ő az elévülésre hivatkozva szabadulna a kötelemből, ezért az elévülésnek a vitatott, régóta fennálló vagy váratlanul érvényesített követelésekkel szembeni védelmi szerepe félreértett lesz. Így a lemondás hamar egy megszokott szerződési frázissá változhat, és az elévülést az adós kárára a hitelezőnek egyébként konkrét védelemre érdemes érdeke nélkül kiiktathatja. Minden modern kodifikáció az ilyen lemondást érvénytelennek tekinti. Spiro figyelmeztet arra, hogy ahogyan a lemondás, úgy az elévülést megnehezítő minden további eset kizárt, így a határidő meghosszabbítása, a későbbi kezdőidőpontról való megállapodás, és ugyanígy a felfüggesztésre vagy az elévülés megszakadására vezető okok kiterjesztése.⁶³

Spiro az OR Harmadik Címében (127–129. szakaszok) nem nevesített elévülési határidők esetében szintén kitért a fenti jogértelmezési problémára, ezek esetében elismerte a 129. szakaszba foglalt tilalom alkalmazhatatlanságát. Felhívta azonban a figyelmet a szerződési szabadság valamennyi előfeltételének és korlátjának érvényesülésére, továbbá az általános alapelvek alkalmazására, feltéve, hogy a fenti tilomban megfogalmazott elvvel összhangban van a speciális elévülési határidő rövid jellege. Jelezte, hogy konszenzus van abban a kérdésben, hogy az általános szabályokban megállapított határokon túli meghosszabbítás nem lehetséges ez esetben sem.⁶⁴

Összegzőként megállapíthatjuk, hogy az elévülést alapvetően kógens szabályrendszerként felfogó nemzeti jogokban is megjelennek a rugalmasság iránti igényre adott törvényi kivételek vagy bírói gyakorlat adta válaszok. Mint látjuk, a speciális normák körében formálisan érvényesülő diszpozitivitás sem végtelen, Spiro is óva inti a feleket az elévülés intézményének tiszteletben tartására. Ha a szabályok kógens természetéhez nem azok közrendi jellegéből, hanem az adóst védő funkcióból kiindulva közelítünk, akkor különösen tanulságos számunkra, ahogyan egybekapcsolódik az elévülésről való lemondás tilalma az elévülést megnehezítő szerződési kikötések kérdésével. A következő csoportba sorolt jogrendszerek a rugalmasság

⁶¹ Frédéric KRAUSKOPF – Bénédict WINIGER: „Schwitzerland” in Israel GILEAD – Bjarte ASKELAND (szerk.): *Prescription in Tort Law: Analytical and Comparative Perspective* (Cambridge: Intersentia 2020) 646–647. <https://doi.org/10.1017/9781839700507.017>.

⁶² KRAUSKOPF–WINIGER (61. lj.) 647.

⁶³ Karl SPIRO: *Die Bregenzung privater Rechte durch Verjährungs-, Verwirkungs- und Fatafristen*. Band I. (Bern: Stämpfli-CIE 1975) 847.

⁶⁴ SPIRO (58. lj.) 854.

magasabb fokán állnak, de az elévülési szabályok között kifejtett, annak belső rendszerelemét képező korlátokat állítanak.

4.2. EGYOLDALÚAN KÓGENS RENDSZEREK

Ha az osztrák elévülési rendszer egyes fent említett tényezőit nagyító alá kívánjuk venni, akkor elsőként rögzíteni szükséges, hogy az elévülés főszabályként objektív kezdődőpontú, amely szabály alól jelentő kivételt képez a kártérítési igények érvényesítésére nyitva álló hároméves határidő, amely a tudomásszerzéstől indul az osztrák ptk. (Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch, ABGB) 1489. § alapján. Az elévülési és az elbirtoklási szabályok szoros összefonódása miatt az osztrák jog egy hosszú, harmincéves, míg egyes követelések (a mindennapi életben tömegesen előforduló vagy időszakonként visszatérően járó, illetve kamatkövetelések stb.) esetében egy rövid, hároméves határidőt állapít meg. A két szabály úgy kapcsolódik egybe, hogy az elévülés bekövetkezik bármelyik határidő leteltekor, amelynek gyakorlati következménye, hogy a hosszú elévülési határidő végső határát fogja képezni az egyébként szubjektív kezdődőpontú igények érvényesítésének is.⁶⁵ Nemcsak az elévülés megszakadására, hanem a nyugvására okot adó körülményeket⁶⁶ is meghatározza az osztrák jog. A szabályozás kimerítő jellegéből következően a bírói gyakorlat szorosán értelmezi ezeket a szabályokat.⁶⁷ A szabályozás rugalmatlansága a felek mozgásterére is kihat. Ez utóbbi kérdésre alkalmazandó szabályként az ABGB 1502. szakaszát azonosíthatjuk. Ennek értelmében az elévülésről előre nem lehet lemondani, és nem lehet a törvényben előírtnál hosszabb elévülési időt kikötni.⁶⁸

Ernst Karner és Bernhard A. Koch rámutat arra, hogy az ABGB fenti, 1502. § által teremtett kivételtől eltekintve nem megengedett a feleknek, hogy a határidő meghosszabbításával vagy az elévülés nyugvását vagy megszakadását eredményező okok módosításával lerontsák a törvényi elévülési szabályok érvényesülését.⁶⁹

Ez a határ, amelyet a jogbéke (*Rechtsfrieden*) érdekében húztak meg, és amely nem szorítható vissza önkényesen a felek megállapodásával.⁷⁰

Luboš Tichý kiemeli a cseh jog és az osztrák jog közti szabályozásbeli hasonlóságot, mert a cseh jog sem tekinti érvényesnek az elévülésről való előzetes lemondást.⁷¹

⁶⁵ KOZIOL–WELSER (42. lj.) 226–230.

⁶⁶ Megjegyezzük, hogy a nyugvás (*Hemmung*) kifejezés alatt egybefoglaljuk a *Fortlaufshemmung* (az elévülési idő folyása felfüggesztődik) és az *Ablaufshemmung* (az elévülési idő lejártá kitolódik) esetköreit. Vö. KOZIOL–WELSER (42. lj.) 231–232.

⁶⁷ ERNST KARNER – BERNHARD A KOCH: „Prescription in Tort Law: Austria” in ISRAEL GILEAD – BJARTE ASKELAND (szerk.): *Prescription in Tort Law: Analytical and Comparative Perspective* (Cambridge: Intersentia 2020) 164–165. <https://doi.org/10.1017/9781839700507.004>.

⁶⁸ ABGB 1502. §: „Entsagung oder Verlängerung der Verjährung: Der Verjährung kann weder im voraus entsagt, noch kann eine längere Verjährungsfrist, als durch die Gesetze bestimmt ist, bedungen werden.”

⁶⁹ KARNER–KOCH (67. lj.) 168–169.

⁷⁰ ROBERT DITTRICH – HELMUTH TADES: *Das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch*. Manz Taschenkommentar (Wien: Manz²¹2005) 596.

⁷¹ LUBOŠ TICHÝ: „Prescription in Tort Law: Czech Republic” in ISRAEL GILEAD – BJARTE ASKELAND (szerk.): *Prescription in Tort Law: Analytical and Comparative Perspective* (Cambridge: Intersentia 2020) 238–239. <https://doi.org/10.1017/9781839700507.006>.

Kifejti, hogy az elévülési szabályokban tükröződő közérdek miatt a felek szerződési szabadsága korlátozott, mert kizárólag a szubjektív kezdőpontú, rövid elévülési határidőkre vonatkozhat, de a felek akár rövidebb, akár hosszabb határidőben is megállapodhatnak. Egy évnél rövidebb, illetve tizenöt évnél hosszabb elévülési időben nem állapodhatnak meg, és a törvényben meghatározott kezdő időponttól sem térhetnek el. A felfüggesztésre és a megszakadásra vonatkozó törvényi szabályok is megváltoztathatók, a megállapodás alakszerűségére nincs törvényi előírás.⁷² A szerző idekapcsolja még azokat a törvényi védőrendelkezéseket, amelyek tovább korlátozzák a szerződési szabadságot a gyengébb fél védelme érdekében, illetve a szabadság, a testi épség az egészség és a kötelezettség szándékos megszegéséből eredő igények érvényesíthetősége érdekében.⁷³

A belga jogtudományban megjelenő sajátos kettős megközelítésről számol be Isabelle Durant és Stefan Rutten. Hagyományosan különbséget tesznek az elévülés mint fogalom és mint kifogás között.⁷⁴ Az előbbi a közrend alá rendelt, a jogbiztonságot és az adóst védi, az utóbbi a felek magánautonómiája körébe tartozik. A belga ptk. (Code Civil Belge) 2220. szakasza értelmében nem lehet kizárni az elévülést, illetve a be nem következett elévülésről nem lehet lemondani.⁷⁵ A feleknek az sem megengedett, hogy a törvényi időtartamtól hosszabb elévülési határidőt szabjanak. Rövidebb elévülési időben megállapodhatnak, feltéve, hogy az nem tisztességtelen, illetve effektíve nem zárja ki az igény érvényesíthetőségét.⁷⁶

4.3. AZ ELTÉRÉST MINDKÉT IRÁNYBAN ELISMERŐ RENDSZEREK ÉS A MAGÁNAUTONÓMIA HATÁRAI

Ulrich Magnus megállapításai nyomán röviden úgy összegezzük a német ptk. (Bürgerliches Gesetzbuch, BGB) 2002-es reformja során az elévülési szabályok diszpozitivitását érő módosítást, hogy amíg korábban főszabályként az elévülés jogügyleti módosítása, megnehezítése tilalmazott volt, ezt követően a lehetőség a felek rendelkezésére áll, bár meghatározott törvényi korlátok között.⁷⁷

⁷² TICHÝ (74. lj.) 237.

⁷³ TICHÝ (74. lj.) 238.

⁷⁴ Isabelle DURANT – Stefan RUTTEN: „Belgium” in Israel GILEAD – Bjarte ASKELAND (szerk.): *Prescription in Tort Law: Analytical and Comparative Perspective* (Cambridge: Intersentia 2020) 210–211. <https://doi.org/10.1017/9781839700507.005>.

⁷⁵ „On ne peut d’avance, renoncer à la prescription; on peut renoncer à la prescription acquise.” Code Civil Belge Art. 2220 https://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg_2.pl?langue=fr&nm=1804032155&la=F.

⁷⁶ Itt kell újból megjegyeznünk, hogy folyamatban van az új belga ptk. megalkotása, annak 10. könyve fogja tartalmazni az elévülési szabályokat, de jelenleg még szövegtervezet sem érhető el. Vö. Réforme du Code civil. Service Public Fédéral Justice. <https://justice.belgium.be/fr/bwcc>.

⁷⁷ Ulrich MAGNUS: „Germany” in Israel GILEAD – Bjarte ASKELAND (szerk.): *Prescription in Tort Law: Analytical and Comparative Perspective* (Cambridge: Intersentia 2020) 374–375. <https://doi.org/10.1017/9781839700507.009>.

A BGB félrevezető szakasz címet viselő („Unzulässigkeit von Vereinbarungen über die Verjährung”) 202. szakasza (1) bekezdése értelmében a szándékos károkozó magatartás miatti felelősségre vonatkozó elévülést nem lehet előzetesen megkönynyíteni.⁷⁸ A második bekezdés alapján az elévülési határidőt megállapodással nem lehet a kezdőidőponttól számított harminc évnél hosszabb időtartamra meghosszabbítani. Megállapítható tehát, hogy az elévülés megnehezítését célzó megállapodások általában, tehát szándékos károkozás esetén is érvényesek.⁷⁹ Szintén figyelemre méltó, hogy az elévülés beálltát követő megállapodásokra sem hat ki a fenti korlátozás. Vitatott, hogy az elévülés nyugvására vagy megszakítására vezető okokat a felek módosíthatják-e, az uralkodó álláspont elfogadja ezeket a kikötéseket.⁸⁰ E jogügyleti rendelkezések végső korlátját jelenti a törvényes kezdőidőponttól számított harminc év mint maximális időtartam. Az elévülést egyébként kizárni sem lehet, de az adós az elévülési kifogás előterjesztéséről érvényesen lemondhat.⁸¹ Itt kell megjegyezni, hogy a bírói gyakorlat szerint az elévülési kifogásról való határidő nélkül tett lemondást főszabály szerint úgy kell értelmezni, hogy az a BGB 202. § (2) bekezdésében meghatározott harmincéves maximális időtartamra korlátozódik, kivéve, ha a nyilatkozat értelmezéséből más következik.⁸²

A szakirodalom tükrében rögzíthető, hogy a rugalmasabb szabályozás célja az volt, hogy már ne kelljen a feleknek más kétes eszközökhöz folyamodnia, mint amilyen például a *pactum de non petendo* intézménye⁸³ vagy a megállapodásnak a BGB 242. §-a alapján történő korlátozása.⁸⁴ Itt kell megjegyeznünk, hogy az elévülés kezdetének a szubjektív, a jogosult (elvárható) tudomásszerzéséhez kötése éles kritikákat váltott ki.⁸⁵ Ugyanerre szolgált a fizetési halasztásról szóló megállapodás, vagy a követelés esedékességének meghatározásával az elévülés kezdő időpontjának a kitolása.⁸⁶ A módosítás hatálybalépése előtt a gyakorlatban ugyanis nem bizonyult

⁷⁸ BGB 202. § (1) bekezdés: „Die Verjährung kann bei Haftung wegen Vorsatzes nicht im Voraus durch Rechtsgeschäft erleichtert werden.” Azért titulálják megtévesztőnek, mert elrejtí az elévülési szabályok diszpozitív természetét, valójában a diszpozitivitás nem ebből a szabályból ered, hanem a felek általános önrendelkezési szabadságából (vö. BGB 311(1)), így a 202. szakaszban a korlátok rögzítésére volt szükség.

⁷⁹ Ezt megerősítő ítéletre lásd BAG, Urteil vom 05.07.2022 - 9 AZR 341/21 <https://openjur.de/u/2452068.html>; LAG Baden-Württemberg, Urteil vom 10.08.2022 - 10 Sa 94/21 <https://openjur.de/u/2449648.html>.

⁸⁰ Jürgen ELLENBERGER in *Palandt-Kommentar zum BGB mit Nebengesetzen* (München: C.H. Beck 782019) Abschn 5 §202, 4. margószám; Uwe GOTTWALD: *Verjährung im Zivilrecht. Taktik – Praxis – Fristen ABC* (Recklinghausen: ZAP 2005) 60.

⁸¹ MAGNUS: (70. lj.) 374.

⁸² Vö. BGH 18.9.2007 – XI ZR 447/06, VersR 2008, 366. <https://juris.bundesgerichtshof.de/cgi-bin/rechtsprechung/document.py?Gericht=bgh&Art=en&nr=41741&pos=0&anz=1>. Ezt a korlátozott álláspontot a szakirodalomban vitatják. Vö. Daniel EFFER-UHE – Alica MOHNERT in Gerhard DANNEMANN – Reiner SCHULZE (szerk.): *German Civil Code. Volume I* (München: C.H. Beck 2020) §202, 1–2. mn (margószám) 273. <https://doi.org/10.17104/9783406765773>.

⁸³ Vö. von BAR (33. lj.) 1229.

⁸⁴ Jürgen ELLENBERGER in *Palandt-Kommentar zum BGB mit Nebengesetzen* (München: C.H. Beck 782019) Abschn 5 §202, 1. margószám, 233.

⁸⁵ Heinrich HONSELL: Einleitung zum BGB in *Staudinger BGB Eckpfeiler des Zivilrechts* (Berlin: Sellier, de Gruyter 62018) 39. margószám 24.

⁸⁶ GOTTWALD (83. lj.) 60.

praktikusnak a tiltó szabály, hiszen mind a két fél akaratát szolgálhatta a követelés elévülésének elodázása. A felek ezért a tilalmat kikerülő megoldásokat kerestek, amelyekkel közvetetten meg tudták nehezíteni az elévülés beálltát. Az elévülést megnehezítő megállapodások megengedésével a jogalkotó tehát mindkét szerződő fél érdekében erősítette meg a szerződési szabadságot.⁸⁷ Christiane Birr figyelmeztet azonban arra, hogy az ilyen, nagy számban kötött megállapodások lényegében azt a jogbiztonságot és jogi egyértelműséget csökkentik, amelyet az új elévülési szabályok az egységes határidőkkel kívántak megteremteni.⁸⁸

Az elévülést megkönnyítő vagy megnehezítő megállapodások tehát nemcsak az elévülési időre, hanem akár az elévülés kezdőpontjára, továbbá az elévülés nyugvását vagy a megszakadását jelentő körülményekre is vonatkozhatnak. Hozzá kell fűznünk, hogy a két bekezdés viszonyából olyan értelmezés is következhet, miszerint a harmincéves korlát kifejezetten az elévülési idő *tartamának* meghosszabbítására vonatkozik, és nem hat ki azokra a kikötésekre, amelyekkel a felek az elévülés folyását egyébként befolyásolhatják (nyugvási, megszakítási okok átformálásával).⁸⁹ Ennek a véleménynek azonban ellentmond az a bírói állásfoglalás, amely a harmincéves maximális határidőt még az elévülési kifogásról való lemondásra is kiterjeszti.⁹⁰

A kommentárirodalom hozzáfűzi, hogy az elévülési szabályokat módosító kikötés általános szerződési feltételként való alkalmazása érvénytelen, ha az indokolatlanul és alapvetően eltér a törvény rendelkezéseitől. Szintén érvénytelenséghez vezet, ha olyan rövid a határidő, hogy effektíve kizárja az igényérvényesítést. Fogyasztói igények esetében szintén nem irányulhat a megállapodás a fogyasztói jogok csorbitására (pl. a kellékszavatossági határidők megrövidítése által).

A jogalkotó által gondosan kidolgozott új elévülési szabályok a szerződések tartalomkontrolljához iránymutatóként (*Leitbildfunktion*) szolgálnak. A diszpozitív szabályoktól való eltérés lehetséges, de csak abban az esetben, ha ez összeegyeztethető az elévülés alapvető szabályaival, amelyek a BGB 195. és az követő szakaszaiban lelhetők fel. Az elévülési szabályoknak tükrözniük kell az adós érdekeinek és a jogbiztonságnak a védelmét, mindamellett, hogy a hitelezőnek is valós lehetőséget kell biztosítaniuk az igénye érvényesítésére, amely elvárásokat a szubjektív kezdőpontú hároméves rövid, az objektív kezdőpontú, maximális harmincéves határidő (*Verjährungshöchstfrist*, BGB 199. §) és egyes speciális igények esetében meghatározott harmincéves határidők hordozzák.⁹¹

A felek autonómiája alapján tehát a kikötés alkalmazója a rendes elévülési idő hatálya alá tartozó esetekben is meghatározhat a követelés keletkezésével induló,

⁸⁷ GOTTWALD (83. lj.) 60.

⁸⁸ Christiane BIRR: *Verjährung und Verwirkung. Fristen – Beginn – Hemmung – Wirkung* (Berlin: Schmidt²2006) 105.

⁸⁹ Vö. Florian JACOBY – Frank PETERS „§§ 194 – 225 BGB (Verjährung)” In Sebastian HERRLER (szerk.): J. von Staudingers Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch: Staudinger BGB – Buch 1: Allgemeiner Teil (Berlin: Sellier – de Gruyter 2019) § 202 BGB, 20. margószám.

⁹⁰ Ezzel egyezően valamennyi, az elévülést megkönnyítő megállapodásra alkalmazandónak tekinti a harmincéves szabályt. Vö. GOTTWALD (72. lj.) 67.

⁹¹ Jürgen ELLENBERGER in *Palandt-Kommentar zum BGB mit Nebengesetzen* (München: C.H. Beck⁷⁸2019) Abschn 5 §202, 13. margószám, 234.

tehát objektív, de időtartamát tekintve megfelelő határidőt. Az, hogy milyen határidő a megfelelő, a szerződés és az érintett követelés jellegétől függ. Ez a határidő például egy szerződéses kötelezettség teljesítése iránti igény esetében rövidebb lehet, mint egy kártérítési igény esetében, mert az előbbi érvényesítésének a feltételeiről a hitelező jellemzően azonnal tudomást szerez. A diszpozitív szabályok iránymutató funkciója alapján viszont minden esetben érvénytelen az a megállapodás, amely a rendes elévülési idő hatálya alá tartozó valamennyi esetben a követelés keletkezése évének végétől számított három évnél rövidebb időtartamot ír elő.⁹²

A francia jog elévülési rendszere kapcsán Jean-Sébastien Borghetti kifejti, hogy a francia ptk. (Code Civil, Cc) releváns rendelkezései a 2008-as reform során jelentősen módosultak.⁹³ A módosítás mintájául a BGB és a PECL rendelkezései szolgáltak.⁹⁴ Az egyik jelentős változás volt, hogy amíg korábban csak az elévülés megkönnyítésére (a határidő rövidítésére) volt lehetőség, addig a Code Civil új 2254. cikke értelmében az elévülési idő a felek megállapodásával immár nemcsak lerövidíthető, hanem akár meg is hosszabbítható.⁹⁵

Általános korlát viszont, hogy a módosított határidő nem lehet egy évnél rövidebb vagy tíz évnél hosszabb. A magyar joghoz hasonlóan az általános elévülési idő öt év, viszont a jogosult tudomásszerzésétől, azaz szubjektív kezdőponttól indul (vö. Cc 2254. szakasz). Nem feledkezhetünk meg szintén a 2008-as reformmal bevezetett 2232. szakaszcól sem, amely a szubjektív kezdőponttól, azaz a jogosult tudomásszerzésétől induló elévülési határidők miatt maximális (hosszú) elévülési határidőt is meghatároz: Az elévülés kezdő időpontjának elhalasztása, felfüggesztése vagy megszakítása nem eredményezheti a jog keletkezésének napjától számított húsz évnél hosszabb elévülési idő meghosszabbítását. A francia szakirodalom tanúsága szerint ez a határidő rendszerbeli elhelyezkedésénél fogva a felek megállapodása által nem befolyásolható.⁹⁶

A Code civil 2254. szakasz második bekezdése kifejezetten azt is rögzíti, hogy a felek közös megegyezéssel *kiegészíthetik* az elévülési idő felfüggesztésének vagy megszakításának törvényben meghatározott indokait.⁹⁷

⁹² ELLENBERGER (94. lj.).

⁹³ Jean-Sébastien BORGHETTI: „France” in Israel GILEAD – Bjarte ASKELAND (szerk.): *Prescription in Tort Law: Analytical and Comparative Perspective* (Cambridge: Intersentia 2020) 337. <https://doi.org/10.1017/9781839700507.008>. Lásd még: CSEHI Zoltán: „A francia elévülési jog reformja” in Boóc Ádám – SÁNDOR István (szerk.): *Studia in honorem Gábor Hamza: Ünnepi tanulmányok Hamza Gábor 70. születésnapja tiszteletére* (Budapest: Közjegyzői Akadémia Kiadó 2019) 51–62.

⁹⁴ Vö. François-Xavier LICARI: „Le nouveau droit français de la prescription extinctive à la lumière d’expériences étrangères récentes ou en gestation (Louisiane, Allemagne, Israël)” *Revue Internationale de Droit Comparé* 2009/4. 779. <https://doi.org/10.3406/ridc.2009.19913>.

⁹⁵ „Az elévülés időtartama rövidíthető vagy meghosszabbítható a felek megállapodása szerint. Azonban nem csökkenthető egy évnél kevesebb időre, és nem terjeszthető ki tíz évnél hosszabb időre.” („La durée de la prescription peut être abrégée ou allongée par accord des parties. Elle ne peut toutefois être réduite à moins d’un an ni étendue à plus de dix ans.”)

⁹⁶ Julie KLEIN: „La prescription civile: 10 ans après la réforme – Ordre public ou ordre privé” *Revue des contrats*, 2020/2. 142–144., 144.

⁹⁷ Code civil 2254. szakasz második bekezdés: „Les parties peuvent également, d’un commun accord, ajouter aux causes de suspension ou d’interruption de la prescription prévues par la loi.” (Kiemelés tőlem: P. R.).

A törvényi rendelkezés azonban kivételeket is meghatároz: a fenti rendelkezések nem vonatkoznak a munkabérek, elmaradt járadékok, tartásdíjak, lakbér, haszonbér, bérleti díj, kölcsönkamatok és általában az évenként vagy rövidebb időszakonként fizetendő összegek megfizetésére irányuló keresetekre.⁹⁸ E törvényi korlátot a francia bírói gyakorlat megszorítóan értelmezi, így például nem alkalmazza a munkaszerződés átminősítésének és az ebből eredő kártérítési igény elévülése kérdésében a felek megállapodására.

A francia ítélkezési gyakorlat szerint a szerződő felek itt igen nagy szabadságot élveznek. A Cour de cassation egy olyan kikötés érvényességére vonatkozó kérdésben, amely a kezességvállalás hatályát három hónapos időtartamra korlátozta, a keresetet azzal az indokkal utasította el, hogy az elévülési szabályok nem alkalmazhatók egy olyan kikötésre, amely záros határidőt állapít meg. Ez a lehetőség azonban a szerződési szabadság fenti keretének a megkerülése kockázatát hordozza.⁹⁹

További különleges jogszabályi rendelkezések is kizárják a szerződéses módosítás lehetőségét. A biztosítási szerződésből, fogyasztói szerződésből vagy hátrányos megkülönböztetésből eredő károk megtérítése iránti keresetek elévülési ideje nem módosítható megállapodással.¹⁰⁰

Az elévülési szabályok körében tehát a szerződési szabadság csak határok között érvényesülhet, ahogyan az eltérés módja is korlátozott. Bár a felek valóban módosíthatják az elévülési határidőt, az elévülés felfüggesztésének vagy megszakításának okait, viszont az elévülés kezdő időpontjára vonatkozó eltérő megállapodást már fokozott vizsgálat alá kell vonni.¹⁰¹

Továbbá, bár a Cc 2224. cikk egységes kritériumot alkalmaz az elévülés kezdő időpontjának meghatározására, ez a kritérium nem feltétlenül a legmegfelelőbb minden helyzetben. Kérdésként merült fel, miért ne lenne szabad a feleknek, hogy az elévülés kezdő időpontját is az egyedi sajátosságokhoz igazítsák.

Julie Klein érvelése szerint az erre vonatkozó megállapodás alapvetően nem az elévülési határidő tartamára vonatkozik, tehát annak érvényességét, jogszerűségét a Cc 2254. szakasza második bekezdése alapján kell értékelni, mint olyan körülményt, amely *ab initio* felfüggeszti az elévülést. Mivel ez a rendelkezés csak az felfüggesztési okok *kiegészítését* teszi lehetővé, ezért a feleket csak arra nézve illeti meg szabadság, hogy az elévülés kezdő időpontját a törvényben előírtnál későbbi időpontra halasszák, viszont arra semmiféleképpen, hogy az elévülés kezdő időpontjának a törvényben előírtnál korábbi időpontban történő meghatározásáról rendelkezzenek.¹⁰² Julie Klein megjegyzi, hogy a szerződési szabadsággal szemben támasztott

⁹⁸ Vö. munkabér esetében: Cour de cassation, Chambre sociale, 22 novembre 2017, 16-16561. <https://www.legifrance.gouv.fr/juri/id/JURITEXT000036090213>; bérleti díj esetében: Cour de cassation, Chambre civile 3, 07 juillet 2016, 15-19485, <https://www.legifrance.gouv.fr/juri/id/JURITEXT000032867726/>.

⁹⁹ Julie Klein: „La prescription civile: 10 ans après la réforme – Ordre publique ou ordre privé” *Revue des contrats*, 2020/2. 142–144.

¹⁰⁰ Klein (91. lj.) 144.

¹⁰¹ Klein (91. lj.) 144.

¹⁰² Klein (91. lj.) 144.

további korlátok az elévülés intézményének alapelveiből erednek, mint amilyenek tekintik például az elévülés kizárásának tilalmát.¹⁰³

Végezetül megjegyzi, hogy a bírácoknak és a feleknek egyaránt biztosított mozgáster az elévülési szabályok alkalmazása során az ügyet átható magánérdekek és a közrend közötti finom egyensúly kereséséről tanúskodik.¹⁰⁴

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy bár mind a francia, mind a német jogrendszer a felek eltérő megállapodásának nagy mozgásteret biztosít, mégis felállítanak mind formális korlátokat (mint amilyen a meghosszabbodás maximális időtartama, vagy az elévülés nyugvására, illetve megszakadására vonatkozó törvényi okok korlátozásának tilalma), mind pedig tartalmi korlátokat (mint ahogyan utalnak az elévülési szabályok alapelemeire).

4.4. AZ ÖSSZEHASONLÍTÓ JOGI ELEMZÉS TANULSÁGAI

Az elévülést érintő megállapodások tekintetében az európai államok eltérő sajátosságokat mutatnak fel. Az alábbi megállapításokat azonban a konkrét elévülési rendszertől többé-kevésbé függetlenül megfogalmazhatjuk.

1. Észlelhető tendenciaként az elévülési szabályok vonatkozásában is a szerződési szabadság erősítése, gyakran a kötelmi jog általános vagy csak az elévülési rendszer konkrét felülvizsgálatával, megreformálásával egyidejűleg. Amíg tapasztalható az elévülési szabályok túlkomplikált rendszerében az egyszerűsítés, azzal párhuzamosan szükséges az egyedi körülményekre tekintettel a feleknek minél nagyobb szabadságot biztosítani az eltérésre. Ez alól a magyar elévülési szabályok sem jelentenek kivételt.

2. Ahogyan a nemzeti jogrendszerek elévülési reformjai is tükrözik, és ahogyan a magyar jogban az 1959-es Ptk. és a Ptk. szabályozásbeli különbsége is megmutatja, a szerződési szabadság különböző fokozatokban biztosítható. Jelentős előrelépést jelent már önmagában az elévülési határidők megrövidítése mellett azok meghosszabbításának a biztosítása. Ezzel szemben a jogösszehasonlításból érzékelhető, hogy az elévülés ún. gyenge hatása, azaz az elévülési kifogás előterjesztésétől függő természete felől közelítve, az adós számára kedvező, az elévülést megkönnyítő megállapodások inkább megengedettek, ami az egyoldalúan kőgens elévülési rendszerek sajátossága.

3. Mint tapasztalható, az elévülési szabályok megváltoztathatóságát nem döntheti el pusztán az a kérdés, hogy azokat közrendi szabályként értelmezzük-e, még ha a közérdekre tekintettel korlátozza is a jog a felek szabadságát, továbbá a jogbiztonság védelmében és – a túlságosan hosszú elévülési idők esetében – a bizonyítás elnehezülésének elkerülése érdekében.

4. A felek magánautonómiáját alapvetően nem befolyásolja, hogy az adott követelés szerződésből vagy más jogviszonyból, így például szerződésen kívüli kár megtérítésére irányuló kárkötelemből ered. Viszont az élet, testi épség és egészség védel-

¹⁰³ KLEIN (91. lj.) 145.

¹⁰⁴ KLEIN (91. lj.) 145.

me, továbbá a károkozás szándékossága eltérő szabályokat, a felek megállapodását korlátozó törvényi rendelkezéseket indukál.

5. Az elévülési rendszernek van olyan lényegi magja, elvi jelentőségű tételei, amelyeket fogalmilag kógensnek lehet tekinteni. Így az elévülés kezdő időpontjának a törvényi meghatározását a nemzeti rendszerek általában¹⁰⁵ nem tekintik diszpozitív rendelkezésnek. Nem megengedett a feleknek az sem, hogy egy elévülés alá nem tartozó igényhez elévülési határidőt rendeljenek, vagy más módon az igény érvényesítését időben korlátozzák. Általános tétel az is, hogy az elévülést nem lehet előzetesen kizárni, amely tilalom vonatkozik a szabály megkerülését célzó szerződési kikötésekre is. Szintén ugyanígy igaz, hogy nem lehet megfosztani a jogosultat az igényérvényesítés valós lehetőségétől. A már bekövetkezett elévülés esetében viszont az elévülési kifogásról való lemondás érvényes. Nem lehet felülírni az elévülés joghatását sem. A francia szabályozás úgy tűnik, ebben kivételes, viszont ott is észlelhettük, hogy ilyenkor körültekintő vizsgálatot igényel a felek által szabott záros, jogvesztő határidő.

6. Az elévülési szabályok diszpozitív természetét csak közvetetten befolyásolja az a körülmény, hogy egyrészt az általános elévülési szabály szubjektív kezdőpontú-e, másrészt, hogy az adott nemzeti rendszer ismer-e objektív kezdőpontú, hosszú határidőt vagy sem. A szubjektív jellegű elévülési határidő esetében a tudomásszerzés időpontja bármennyire is objektív jelleggel (elvárható tudomásszerzés) is meghatározott, jelentős bizonytalansági faktor, amit a felek különböző módszerekkel esetleg kiiktatni igyekeznek. Változó az is, hogy a hosszú határidő megváltoztatására kiterjed-e a felek szerződési szabadsága vagy sem. Viszont a szerződéses rendelkezéseknek általában a rugalmas rendszerek is határt szabnak, vagy az objektív, hosszú határidőben maximálják, vagy attól függetlenül határoznak meg az elévülési idő tartama szerint korlátokat (pl. minimum egy év, maximum tíz év).

7. A rugalmas elévülési rendszerekben már azt tapasztalhatjuk, hogy a szabályozás szempontjából már nem aközött kell különbséget tenni, hogy a szerződési kikötés közvetlenül az elévülési határidőt érinti-e, vagy hogy az elévülés folyását közvetlenül érintő körülmények (felfüggesztés, nyugvás oka, megszakítási ok) módosítása effektíve az elévülés meghosszabbítását vagy megrövidítését eredményezi-e. Sokkal fontosabb a szerződő felek megállapodásának olyan nézőpontú vizsgálata és szabályozása, hogy megkönnyíti-e vagy megnehezíti-e az elévülés beálltát.

8. Az elévülés nyugvását (felfüggesztését) vagy megszakítását (újraindulását) eredményező okokat a francia vagy a német szabályoktól teljesen eltérően közelíti meg a magyar jog. Elsősorban nem alkalmaz szubjektív kezdőpontú elévülési határidőket, másodsorban az elévülés nyugvását vagy felfüggesztését eredményező okokat nem sorolja fel, harmadsorban viszont az elévülést megszakító körülményként

¹⁰⁵ Kivételt képez a német BGB alapján formálódó gyakorlat, ott viszont a törvényi határidőkorlátok érvényesülnek; lásd fentebb. A francia szakirodalom tükrében pedig arra kell figyelmeztetnünk, hogy a törvényi kezdőidőpont szubjektív, azaz a jogosult tudomásszerzésétől függő természete szolgálatathatja az indokot az eltérésre.

nemcsak a perindítás (ez alá sorolhatjuk a csődeljáráásban a követelés bejelentését) és a tartozáselismerés klasszikus kettősét szerepelteti, hanem kiegészíti azt a kötelelem módosításával (egyezségkötéssel).

5. ÖSSZEGRZÉS

Jelen tanulmány célja, hogy a rendszerszemlélet és az összehasonlító jogi módszer segítségével a magyar Ptk. elévülési szabályai körében, az elévülést megszakító okokra koncentrálnva vizsgálja meg a diszpozitivitás határait, tekintettel arra, hogy a törvény szövegéből egyértelműen nem állapítható meg, mely szabályok diszpozitívak, illetve, helyesebben, mely szabályok azok, amelyek körében a Ptk. a szerződési szabadság általános megfogalmazása mellett mégis fenntartja a kógens jelleget.

Különösen a speciális természetű követelések körében, a Ptk. rendkívül egyszerű és speciális szabályokkal nem túlterhelt rendszerével szemben a szerződési gyakorlat olyan rugalmasságot igényel, amely kizárólag a felek szerződéses megállapodásai útján valósíthatók meg.

A magyar elévülési rendszer is elvetette rég azt a megközelítést, hogy az elévülési szabályai a közrend körébe tartozó normák lennének, és ezért kellene *en bloc* a szabályokat kógens természetűnek tekinteni. Már az 1959-es Ptk. is elismerte az elévülési határidő megrövidítésének lehetőségét, az egyoldalú kógenciát, amelyet a Ptk. tovább tágitott. Viszont a rugalmas külföldi rendszerekkel szemben véleményünk szerint a magyar Ptk. továbbra is kizárólag a határidő vonatkozásában engedi a feleknek ezt az eltérést.

Mivel az elévülést megszakító okoknak a szerződéses megállapodással való bővítése vagy kiterjesztése alapvetően az elévülést megnehezítő megállapodásnak minősül, ezért a közvetlenül az elévülési idő tartamát érintő szabály tükrében az 1959-es Ptk.-nak a korlátja, és a hatályos Ptk.-ban a korlátokat kijelölő rendelkezés hiánya fokozott óvatosságra ösztönöz.

Így például a megállapodásban a teljesítésre irányuló írásbeli felszólítás elévülési okként való megjelölése effektíve az elévülést kizárhatóságát eredményezi. Aminek megengedhetősége ellentmond a Ptk. Miniszteri indoklásában rögzítettekkel: „e megszakítási ok ellentétes az elévülés intézményének lényegével: nem az igény érvényesítésére, hanem az igényérvényesítési idő (és az azzal járó bizonytalanság) meghosszabbítására ösztönöz.”

A francia vívódó bírósági gyakorlat tükrében kérdésként merülhet fel, vajon a felek a szerződésben az elévülési határidő helyett záros határidőben megállapodhatnak-e, ez esetben a kikötésre alkalmazni kell-e az elévülés körében tett megállapodások érvényességi korlátait.¹⁰⁶ Ebben a kérdésben Grosschmid Béni megállapításai mentén úgy foglalhatunk állást, hogy nem beszélhetünk tulajdonképpen dichotóm rend-

¹⁰⁶ Lásd ehhez a kérdéshez még: CSEHI (12. lj.) 189.

szerről: azaz vagy elévülési, vagy jogvesztő határidőről.¹⁰⁷ Ha a felek egy kötelmi követelés érvényesítésére jogvesztő határidőt szabnak, akkor lényegében az igény érvényesítésére egyébként nyitva álló határidőt elévülési természetétől fosztják meg, kizárják az elévülési szabályok alkalmazhatóságát, azaz – Grosschmid szavaival élve – azt, hogy „az »elévülés«-re címzett (például a fëlbeszakító, szüneteltetô okokról szóló) törvényszabályok” alkalmazást nyerjenek.¹⁰⁸ Tehát e kikötés nézetünk szerint meg nem engedett tartalmú, ellentmond annak az általános elvnek is, amely alapján a jogosult számára az igénye érvényesítésének valós lehetőségét biztosítani kell.

A fentiekben vizsgált nemzeti ptk.-k jellemzően kifejezett felhatalmazó szabályt tartalmaznak, miként és milyen irányban térhetnek el a felek a törvényi elévülési szabályoktól. Meghatározzák a jogbiztonság érdekében az eltérés végső határait, mindamelllett, hogy az adott, e korlátba nem ütközô kikötés érvénytelensége – különösen annak tisztességtelensége vagy jó erkölcsöt sértô volta miatt vizsgálható. Hasonlóképp érvénytelenek a fogyasztó hátrányára eltérô kikötések is.

Az elévülés kizárására vonatkozó megállapodás (ebben az elévülésrôl való elôzetes lemondás) semmisségét kimondó szabály kivételével a magyar Ptk. az elévülés körében jelenleg nem tartalmaz kifejezetten idôtartam-korlátot, sem maximális, sem minimális határidôt, amely alkalmazható lehetne nemcsak az idôtartamot érintô eltérô kikötésekre, de a nagyobb bizonytalanságot eredményezô egyéb eltérô rendelkezésekre is. Az elévülési szabályok rendszerszemléletû megközelítésébôl leszûrhetjük, hogy a 1959-es Ptk. által felállított rendszerben erre nem is volt szükség. Egyrészt mert objektív kezdôidôponttól indul meg általános jelleggel az elévülés. Másrészt, mert az elévülés nyugvásának szabálya és az elévülést megszakító okok kiképzése is (a teljesítésre való írásbeli felszólítást és az engedményezést mint idôközben a rendszerbôl kivett jogi tényeket leszámítva) jellemzően az elévülési határidô végességét támasztották alá. A Ptk. fent idézett miniszteri indokolása az elévülést megszakító okok körében érzékelhetôen ezt az utat követi. Ezzel szemben fejtené ki hatást az elévülési határidôk megváltoztatására vonatkozóan a felek számára biztosított nagyobb fokú, különös elévülési szabállyal effektíve nem korlátozott szabadság. Ezáltal a rendszerben már most hiányosságként áll elô, hogy az elévülési határidô felek általi meghosszabbításának vagy megrövidítésének a végsô határait a Ptk. kifejezett szabályban nem rögzíti.

Mindebbôl tehát véleményünk szerint az következik, hogy az elévülést megszakító okokat, azok felsorolását, illetve tartalmát nem tekinthetjük diszpozitív természetűeknek. Ezt a fejlôdési lépést a magyar polgári jog a törvényi rendelkezések egyértelmű módosításával és egyben a felek közötti érdekegyensúlyt és a jogbiztonságot szolgáló törvényi korlátok kiképzésével egyidejûleg valósíthatja meg. Ennek a konkrét mikéntjét illetôen folyamodhatunk a katalán megoldáshoz, amely legfel-

¹⁰⁷ „Nem helyes tehát az az egybefoglalás, hogy van elévülési és van jogvesztô határidô. Hanem: vannak jogvesztô határidôk különféle sajátlagossággal. Egyiket, mint legnevezetesebbet szegrôlvégrôl kipontozza a törvény. S ez az elévülés. A többinek árnyalódásaiból nem alkot egységet.” – GROSSCHMID Béni [Zsôgôd Benô]: *Fejezetek kötelmi jogunk körébôl* II. kötet (Budapest: Athenaeum 1899) 959.

¹⁰⁸ Uo.

jebb a törvényi elévülési idő lefelezésére vagy megduplázására irányuló megállapodást ismeri el érvényesnek. Megfontolható lehet ezt szükség esetén az elévülést más módon megkönnyítő vagy megnehezítő megállapodások körére is kiterjeszteni. Konkrét korlát meghatározása – például minimum egy év, maximum tíz vagy tizenöt év – már magában hordozhat olyan rugalmatlanságot, amely a konkrét szerződéses jogviszonyra, az abból eredő konkrét követelés természetére, az arra vonatkozó speciális törvényi elévülési időre, az időtartam folyását érintő speciális körülményekre vagy az igényérvényesítés egyedi sajátosságaira tekintettel már nem biztos, hogy szerencsés, mégis elháríthatja az eltérés érvényességét illető bizonytalanságot.

SZABADOS TAMÁS*

JÁRT UTAT EL NE HAGYJ?

A LOPOTT DOLGOK ÉS A JOGELLENESEN KIVITT KULTURÁLIS JAVAK KOLLÍZIÓS SZABÁLYOZÁSA A NEMZETKÖZI MAGÁNJOGI TÖRVÉNYBEN**

<https://doi.org/10.51783/ajt.2024.1.03>

A nemzetközi magánjog hosszú ideig ugyanazokat a szabályokat alkalmazta a lopott, illetve jogellenesen kivitt (kulturális) javakra, mint bármely más dologra. A jogalkotói közösség a 2004-es belga nemzetközi magánjogi törvénnyel változott meg, amely elsőként tartalmazott speciális kollíziós szabályokat a lopott dolgokra és a jogellenesen kivitt kulturális javakra. A modellnek tekinthető belga törvény megoldását a magyar jogalkotó is átvette nemzetközi magánjogi törvényünk megalkotásakor. Az Nmj. tv. 46. §-a az állam által kulturális javai közé tartozónak tekintett, jogellenesen kivitt dolgokra, míg a 47. § a lopott dolgokra vonatkozó tulajdonjogi igényre tartalmaz szabályt. Bár a belga nemzetközi magánjogi törvény orientációs pontként szolgálhat, a modell bizonyos finomításokkal történő átvétele elméleti és gyakorlati szempontból is helyesebb kollíziós megoldáshoz vezetett volna.

1. BEVEZETÉS

Hosszú ideig sem a nemzetközi magánjogi jogalkotás, sem a bírói gyakorlat nem fordított különösebb figyelmet a lopott dolgokra, illetve a kulturális javakra a nemzetközi magánjogban. Ezeket ugyanúgy kezelték, mint bármely más dolgot. A nemzetközi magánjog tudománya azonban nem maradt érzéketlen a lopott dolgokkal és a kulturális javakkal kapcsolatos jogi problémákkal szemben, és ebben az összefüggésben két fő kérdésre összpontosított: az első annak meghatározása, hogy melyik jog alkalmazandó a tulajdonosnak a tőle ellopott dolog visszaszolgáltatására vonatkozó tulajdoni igényére, a második pedig a kulturális javak forgalmát érintő külföl-

* PhD, habilitált egyetemi docens, ELTE ÁJK, 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3. E-mail: szabados@ajk.elte.hu.

** A tanulmányban felvetett kérdések a jövőbeni európai jogalkotás szemszögéből a szerző által részben korábban már tárgyalásra kerültek, lásd Tamás SZABADOS: „In Search of the Holy Grail of the Conflict of Laws of Cultural Property: Recent Trends in European Private International Law Codifications” *International Journal of Cultural Property* 2020. 323–347. <https://doi.org/10.1017/S0940739120000223>; illetve általánosabban lásd Tamás SZABADOS: „Internationalprivatrechtliche Aspekte der Restitution von Kulturgütern”, *Berichte der Deutschen Gesellschaft für Internationales Recht* (megjelenés alatt).

di korlátozások, különösen a közjogi eredetű kiviteli korlátozások figyelembevételre. A két kérdés a kulturális javakkal kapcsolatban gyakran összefonódik, mivel nem ritka, hogy egy állam nemcsak tulajdonosként, hanem a kiviteli szabályainak megsértése miatt is követeli valamely kulturális tárgy visszaszolgáltatását.

A lopott dolgokkal és kulturális javakkal kapcsolatos nemzetközi magánjogi tényállásokra a gyakorlatban szinte univerzálisan a *lex rei sitae* elvét alkalmazták. Ez gyakran vezetett a jóhiszemű birtokos tulajdonszerzésének elismeréséhez az eredeti tulajdonos tulajdonjogának rovására, míg a származási államok által a kiviteli korlátozások érvényesítésére külföldi bíróságok előtt indított kereseteket gyakran a külföldi közjogi szabályok alkalmazásának tilalmára hivatkozva utasították el. E két elv alkalmazása miatt a lopott vagy jogellenesen kivitt (kulturális) javak visszaszerzésére irányuló erőfeszítések ritkán lehettek sikeresek.

E nehézségekre a jogtudományban számos szerző és szakértői csoport, mint a GEDIP (Groupe européen de droit international privé),¹ felhívta a figyelmet, és különféle megoldási javaslatokkal állt elő. Ennek ellenére a jogalkotás sokáig vonakodott attól, hogy kifejezetten a lopott, illetve jogellenesen kivitt (kulturális) javakkal foglalkozzék. Ez a kép az elmúlt két évtizedben némileg megváltozott, és néhány államban a jogalkotó úgy döntött, hogy a lopott és jogellenesen kivitt (kulturális) javakat „testre szabott” kollíziós szabályokkal kívánja védeni. Az ilyen dolgokra speciális szabályokat előíró nemzetközi magánjogi kodifikációk közül az elsőséget a 2004-es belga nemzetközi magánjogi törvény mondhatja magáénak, amely aztán modellként szolgált más országok nemzetközi magánjogi jogalkotása számára is.²

Az utóbbi időben a hazai jogi szakirodalom is egyre több figyelmet szentelt a kulturális javak védelmének és ennek magánjogi vetületeinek.³ A megélt érdekeldésnek köszönhető az, hogy a 2017-ben elfogadott nemzetközi magánjogi törvényünkbe (Nmj. tv.) két kulturális javakat érintő speciális rendelkezés is bekerült.⁴ Az új szabályok elfogadását a jogalkotó azzal indokolta, hogy a jogellenesen elvett kulturális javak visszaszerzése, az eredeti állapot visszaállítása, a restitúció, valamint a kulturális javak illegális kereskedelmének visszaszorítása nemzeti érdek.⁵ Az Nmj. tv. 46. §-a az állam által kulturális javai közé tartozónak tekintett, jogellenesen kivitt dolgokra, míg a 47. § a lopott dolgokra vonatkozó tulajdonjogi igényre

¹ GEDIP, Special rules for cultural objects. A javaslat szövege a GEDIP honlapján olvasható: <https://gedip-egpil.eu/en/documents/>.

² *Loi portant le Code de droit international privé*, 16 juillet 2004.

³ Lásd különösen SZABÓ Sarolta: „A kulturális javak (és a lopott dolgok) speciális védelme az új nemzetközi magánjogi törvényben” in BERKE Barna – NEMESSÁNYI Zoltán (szerk.): *Az új nemzetközi magánjogi törvény alapjai* (Budapest: HVG-ORAC 2016) 160–172.; SZABÓ Sarolta: „A kulturális javakkal kapcsolatos restitúciós perek és a külföldi állammal szembeni végrehajtás: a Chabad v. Orosz Föderáció ügy tanulságai” in FEKETE Balázs – HORVÁTHY Balázs – KREISZ Brigitta (szerk.): *A világ mi magunk vagyunk...: Liber Amicorum Imre Vörös* (Budapest: HVG-ORAC 2014) 462–477.; SZABÓ Sarolta: „Állami immunitás és joghatóság a kisajátított műkincsekkel kapcsolatos amerikai perekben” *Magyar Jog* 2011/8. 489–502; VADÁSZ Vanda: „A Seuso eset tanulságai a jogellenesen külföldre vitt kulturális javak visszaszolgáltatása kapcsán” *Magyar Jog* 2017/1. 38–47.

⁴ 2017. évi XXVIII. törvény a nemzetközi magánjogról.

⁵ Nmj. tv. indokolása a 46–47. §-hoz.

tartalmaz szabályt. E rendelkezések tartalmukban és szövegükben egyaránt nagyban követik a belga törvény megoldását. Ezért a jelen tanulmány arra a kérdésre keresi a választ, hogy helyes volt-e az Nmj. tv.-ben a belga jogalkotó által kitaposott utat követni, vagy a járt utat, legalábbis olykor-olykor, érdemes lett volna elhagyni.

E kérdés megválaszolása érdekében a tanulmány először bemutatja a lopott dolgokkal (2. fejezet) és a jogellenesen kivitt kulturális javakkal (3. fejezet) kapcsolatos nemzetközi magánjogi problémákat. Ezt követően áttekinti azokat a leglényegesebb kérdéseket, amelyekben a jogalkotónak ezen a területen állást kell foglalnia, és egyben értékeli, hogy a magyar jogalkotó az Nmj. tv. – belga mintát követő – normáinak megalkotásával ezeket megfelelően válaszolta-e meg (4. fejezet). A tanulmány konklúziójaként arra mutatunk rá, hogy a belga modell csak fenntartásokkal követhető, és indokoltak lettek volna bizonyos változtatások (5. fejezet).

2. A NEMZETKÖZI MAGÁNJOG ÉS A LOPOTT (KULTURÁLIS) JAVAK

A nemzetközi magánjog alapvető problémája a lopott (kulturális) javakkal kapcsolatban jól ismert. Gyakran előfordul, hogy valamilyen dolgot A országban ellopnak; a lopott dolog elhagyja annak az államnak a területét, ahol a lopás történt, és nemzetközi forgalomba kerül. Egy jóhiszemű vevő megvásárolja azt B országban. Ez a vevő aztán továbbadhatja azt egy újabb jóhiszemű vevőnek C országban. Az eredeti tulajdonos keresetet indít a jóhiszemű vevővel szemben, aki a lopott dolgot az igényérvényesítés időpontjában birtokolja.

A kollíziós szabályok kiemelkedő jelentőségűek ezen a területen, mivel az államok tulajdonjogi szabályai nagymértékben eltérnek egymástól a lopott javak tulajdonjoga megszerzésének lehetőségét illetően. Egyes jogrendszerek az eredeti tulajdonost védik, míg más államok joga elfogadja a tulajdonjog megszerzését, feltéve, hogy a vevő jóhiszeműen szerezte meg a dolgot, illetve teljesülnek a jogszabályban előírt további feltételek. A *common law* jogrendszerek, mint például az angol jog és az USA legtöbb állama, az eredeti tulajdonos tulajdonjogát részesítik előnyben.⁶ Ez a *nemo dat quod non habet* elv alkalmazására vezethető vissza nemcsak az eredeti tulajdonos és a tolvaj közötti viszonyban, hanem a későbbi eladók és vevők láncolatában is. Ezzel az elvvel ellentétben a római-germán jogcsalád egyes államainak joga hajlik a jóhiszemű vevő tulajdonjogának elismerésére még az eredeti tulajdonossal szemben is. Az ilyen országok „vonzó helynek” számítanak a lopott dolgok megvásárlása szempontjából.⁷ A legismertebb példa az olasz polgári törvénykönyv, amely lehetővé teszi a lopott dolog tulajdonjogának megszerzését, feltéve, hogy a megszerző jóhiszeműen járt el, és van olyan jogcím, amely a tulajdonjog átruházá-

⁶ Az angol jogban lásd Sale of Goods Act 1979, 21. cikk; az Egyesült Államokban lásd Uniform Commercial Code, § 2-403, de lásd Louisiana Civil Code 2017, 524. cikk. Lásd Monique LEE: „A Choice of Law Dilemma: The Conflict and Reconciliation of Laws Governing Cross-Border Transfers of Stolen Art” *Cardozo Public Law Policy and Ethics Journal* 2009. 724.

⁷ Norman PALMER: *Art, Adventure and Advocacy* (Builth Wells: Institute of Art and Law 2015) 11.

sára alkalmas (pl. adásvétel vagy ajándékozás).⁸ E sorban említhető a Ptk. megoldása is, amely kereskedelmi forgalomban jóhiszemű és ellenérték fejében történő szerzés esetén lopott dolgon is elismeri a tulajdonszerzést.⁹ A szerző tehát megszerezheti az átruházással az ingó dolog tulajdonjogát akkor is, ha az átruházó nem volt tulajdonos. Más kódexek kompromisszumos megoldásként határidőt szabnak a visszaigénylésre és kártalanítást biztosítanak a jóhiszemű szerzőnek. A jóhiszemű birtokos által kereskedelmi forgalomban, illetve árverésen vásárolt dolog visszaadását az eredeti tulajdonos követelheti, de csak azzal, hogy megtéríti a vételárat.¹⁰

Ideális esetben a dologi jogi szabályok nemzetközi egységesítése csökkenthetné a jogi megoldások sokféleségét és eltéréseit. A lopott vagy jogellenesen külföldre vitt kulturális javakról szóló 1995-ös UNIDROIT Egyezmény célja a különböző nemzeti dologi jogi szabályok közötti feszültségek feloldása.¹¹ Az Egyezmény kimondja, hogy a lopott kulturális tárgy birtokosa köteles azt visszaadni, de a jóhiszemű birtokos jogosult kártalanításra, amennyiben a dolog megszerzésekor kellő gondossággal járt el.¹² Az UNIDROIT Egyezmény hatálya azonban korlátozott, mivel számos ország, köztük az Egyesült Királyság, az Egyesült Államok, Svájc, Franciaország, Hollandia és Németország, ahol a műtárgy- és aukciós piac fejlett és erős, nem ratifikálta azt. Széles körben elfogadott egységes tulajdonjogi szabályozás hiányában az eltérő nemzeti jogi megoldások tovább élnek.

Lopott (kulturális) javakra vonatkozó egységes anyagi jogi vagy kollíziós szabályokat az EU-ban sem fogadtak még el. A tagállamok területéről jogellenesen kivitt kulturális javak visszaszolgáltatásáról szóló 2014/60/EU irányelv a tagállamok közötti együttműködési mechanizmust hozott létre a tagállamok területén talált kulturális tárgyak visszaszolgáltatása érdekében.¹³ Az irányelv alapján azonban csak a tagállamok kezdeményezhetnek jogi eljárást a területükről jogellenesen kivitt kulturális tárgy tulajdonosa vagy birtokosával szemben, kizárva a magánszemélyek igényeit. Vitatott, hogy az irányelv rendezi-e a nemzetközi kollíziós magánjogi problémákat.¹⁴

A 2014/60/EU irányelv 13. cikke kimondja, hogy „a visszaszolgáltatást követően a kulturális tárgy tulajdonjogáról a megkereső tagállam joga rendelkezik”, és ezt szinte szó szerint vette át az irányelvet implementáló *2001. évi LXXX. törvény a jogel-*

⁸ Olasz Codice civile 1942, 1153. cikk; Geo MAGRI: „Beni culturali e acquisto a non domino” *Rivista di diritto civile* 2013. 741–766.

⁹ Ptk. 5:39.§ (2) bekezdés.

¹⁰ Francia Code civil 2277. cikk; svájci Zivilgesetzbuch 934. cikk (1)–(2) bekezdés.

¹¹ *1995. évi UNIDROIT Egyezmény*. Kihirdette: *2001. évi XXVIII. törvény a lopott vagy jogellenesen külföldre vitt kulturális javak nemzetközi visszaadásáról szóló, Rómában, 1995. év június hó 24. napján aláírt UNIDROIT Egyezmény kihirdetéséről* (UNIDROIT Egyezmény).

¹² UNIDROIT Egyezmény 3. cikk (1) bekezdés; 4. cikk (1) bekezdés.

¹³ *Az Európai Parlament és a Tanács 2014/60/EU irányelve (2014. május 15.) a tagállamok területéről jogellenesen kivitt kulturális javak visszaszolgáltatásáról és az 1024/2012/EU rendelet módosításáról*, HL L 159, 28.5.2014, 1–10.

¹⁴ Lásd Matthias WELLER: „Cultural Objects, protection of” in Jürgen BASEDOW et al. (szerk.): *Encyclopedia of Private International Law* (Cheltenham: Elgar 2017) 504–505. <https://doi.org/10.4337/9781782547235.c.34>.

lenesen kivitt kulturális javak visszaszolgáltatásáról.¹⁵ Ezt a rendelkezést egyes szerzők kollíziós szabályként értelmezik, amely – összhangban az irányelv azon céljával, hogy biztosítsa a kulturális javak származási országukba történő visszaszolgáltatását – a *lex originis* elvét testesíti meg.¹⁶ Mások e rendelkezést úgy értelmezték, hogy az nem érinti a tagállami kollíziós szabályokat és a jóhiszemű szerző által a *lex rei sitae* alapján történő esetleges tulajdonszerzést.¹⁷ A tulajdonjog fennállásának nemzetközi kontextusban történő megítélése azt a kérdést is felveti, hogy mely jog alkalmazandó a tulajdonjog fennállására. Ezt a felhívott bíróság kollíziós szabályai határozzák meg. Ennek megfelelően a 13. cikkben a megkereső tagállam jogára való hivatkozás az adott állam kollíziós szabályaira való hivatkozásként értelmezhető. Mivel a legtöbb állam a *lex rei sitae* elvét követi, ez nem tekinthető másnak, mint annak megerősítése, hogy a *lex rei sitae* elve alkalmazható. Ez a rendelkezés csupán azt ismeri el, hogy az irányelv nem szabályozza a tulajdonjog kérdését, és azt a megkereső tagállam jogára bízta. Ezt megerősíti az is, hogy a 16. cikk kimondja, hogy az irányelvben foglaltak nem sérthetik a tagállamok nemzeti jogszabályai alapján a megkereső tagállam és/vagy az ellopott kulturális tárgy tulajdonosa által előterjeszhető polgári jogi igényeket. Ebben az értelemben a 13. cikk egyszerűen lehatárolja az irányelv alkalmazási körét. Az is árulkodó, hogy az Európai Parlament által az elrabolt műkincsek és kulturális javak restitúciós igényeiről készített európai hozzáadott érték értékelés (European Added Value Assessment, EAVA) és az azt kísérő tanulmány az illegálisan exportált kulturális javakra vonatkozó uniós szintű kollíziós normák megalkotását sürgeti,¹⁸ amire nem lenne szükség, ha már létezne harmonizált kollíziós norma, legalábbis a tagállamok vonatkozásában.

A fentiek miatt az egységes szabályok hatása mind globális, mind európai szinten korlátozott, így az autonóm kollíziós szabályok döntő szerepet játszanak. Az eredeti tulajdonos tulajdonjogi igényével kapcsolatban a megkeresett bíróságnak

¹⁵ 2001. évi LXXX. törvény a jogellenesen kivitt kulturális javak visszaszolgáltatásáról, 4. § (1).

¹⁶ Erik JAYME: *Entartete Kunst und internationales Privatrecht* (Heidelberg: Universitätsverlag Winter 1994) 25.; Erik JAYME: „Globalization in Art Law: Clash of Interests and International Tendencies” *Vanderbilt Journal of Transnational Law* 2005. 937.; Andrea BIONDI: „The Merchant, the Thief and the Citizen: The Circulation of Works of Art within the European Union” *Common Market Law Review* 1997. 1191., <https://doi.org/10.54648/150483>; Alessandro CHECHI: „When Private International Law Meets Cultural Heritage Law” *Yearbook of Private International Law* 2018. 285., <https://doi.org/10.9785/9783504386078-014>; María Julia OCHOA JIMÉNEZ: „Conflict of Laws and the Return of Indigenous People’s Cultural Property: A Latin American Perspective” *International Journal of Cultural Property* 2019. 452. <https://doi.org/10.1017/S0940739119000341>.

¹⁷ Norman PALMER: „Recovering Stolen Art” *Current Legal Problems* 1994. 237. https://doi.org/10.1093/clp/47.Part_2.215; Kurt SIEHR: „The Protection of Cultural Property: The 1995 UNIDROIT Convention and the EEC Instruments of 1992/93 Compared” *Uniform Law Review* 1998. 678. <https://doi.org/10.1093/ulr/3.2-3.671>; Janeen M. CARRUTHERS: *The Transfer of Property in the Conflict of Laws* (Oxford: Oxford University Press 2005) 136.; Jürgen BASEDOW: „The Law of Open Societies: Private Ordering and Public Regulation of International Relations, General Course on Private International Law” in *Collected Courses of the Hague Academy of International Law*, vol. 360 (The Hague: Brill 2013) 458.

¹⁸ European Parliamentary Research Service, Cross-border restitution claims of looted works of art and cultural goods. European Added Value Assessment Accompanying the European Parliament’s legislative initiative report (Rapporteur: Pavel Svoboda), European Union: 2017.

el kell döntenie, hogy melyik jog alkalmazandó: a lopott dolog származási országának joga, vagy a dolog fekvési helyének a joga, vagy esetleg egy másik jog. Ez a választás döntő az eljárás kimenetele szempontjából. A választás különösen nehéz, ha a származási ország joga az eredeti tulajdonost védi, míg a tárgy fekvési hely szerinti állam a jóhiszemű vásárlót részesíti előnyben. Amint arra a szakirodalomban szemléletesen rámutattak, ez két „ártatlan” közötti választás, ahol lehetetlennek tűnik igazságos döntést hozni.¹⁹ Az egymással versengő jogrendszerek közötti választás a kollíziós jog feladata.

3. A NEMZETKÖZI MAGÁNJOG ÉS A JOGELLENESEN KIVITT KULTURÁLIS JAVAK

A nemzetközi magánjogi szakirodalom egy másik kérdéssel is foglalkozik, nevezetesen a jogellenesen kivitt kulturális javak visszaadásával. A kiviteli korlátozások közé tartozik a kiviteli tilalom, az állami elővásárlási jog, a kiviteli engedély beszerzésére vagy a kivitel bejelentésére vonatkozó kötelezettség. A kiviteli korlátozások gyakran a nemzeti kulturális örökség részének tekintett kulturális javakra vonatkoznak. Ennek nem feltétlenül csak állami tulajdonban álló, hanem magántulajdonban lévő javak is részét képezhetik. Ez azt jelenti, hogy a kulturális javak tulajdonjoga érintetlen marad: a kulturális javak az állam területén belül akár értékesíthetők is, de kivitelük korlátozás alá esik.

Az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezetének (UNESCO) a kulturális javak jogtalan behozatalának, kivitelének és tulajdona jogtalan átruházásának megakadályozását és megelőzését szolgáló eszközökről szóló egyezménye (UNESCO Egyezmény)²⁰ és az UNIDROIT Egyezmény jogi keretet biztosít a jogellenesen kivitt kulturális javak visszaszolgáltatására irányuló állami igényérvényesítésnek más államok bíróságai vagy más illetékes hatóságai előtt. Az UNIDROIT Egyezmény értelmében az állam által benyújtott visszaszolgáltatási kérelem vonatkozhat állami vagy magántulajdonban lévő illegálisan kivitt kulturális javakra egyaránt.

Ebben az összefüggésben különbséget kell tenni a lopott kulturális javak visszaadására vonatkozó rendelkezések között, ahol a tulajdonos a birtokossal szemben tulajdonjogi igényt érvényesít, és a jogellenesen kivitt kulturális javak visszaszolgáltatására vonatkozó rendelkezések között, amelyek alapján csak egy szerződő állam, de magánszemélyek nem kérhetik egy másik állam bíróságánál vagy más

¹⁹ Ashton HAWKINS – Richard A. ROTHMAN – David B. GOLDSTEIN: „A Tale of Two Innocents: Creating an Equitable Balance between the Rights of Former Owners and Good Faith Purchasers of Stolen Art” *Fordham Law Review* 1995. 49–96.

²⁰ 1970. évi UNESCO Egyezmény. Kihirdette: 1979. évi 2. törvényerejű rendelet a kulturális javak jogtalan behozatalának, kivitelének és tulajdona jogtalan átruházásának megakadályozását és megelőzését szolgáló eszközökről szóló, az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezetének Közgyűlése által Párizsban az 1970. évi november hó 14. napján elfogadott Egyezmény kihirdetéséről.

illetékes hatóságánál a kulturális tárgy visszaszolgáltatását kiviteli szabályaik megsértésére tekintettel.

Számos államban a nemzetközi magánjog egyik alapelve, hogy a bíróságok nem alkalmazzák a külföldi közjogi normákat, kivéve, ha nemzetközi szerződés vagy jogszabály másként rendelkezik. Ez a megközelítés különböző elméleti és gyakorlati megfontolásokon alapul. A külföldi kiviteli szabályok valamely külföldi szuverén akaratának megnyilvánulását jelentik, és ezek extraterritoriális alkalmazását a fórum államának területén el kell kerülni, mivel egy állam a nemzetközi jog alapján nem köteles a külföldi közjogi szabályokat elismerni és érvényesíteni. Továbbá e nézet a nemzetközi magánjog szerepét a magánérdekek összeegyeztetésének megvalósításában látják. Eszerint a nemzetközi magánjog feladata az alkalmazandó magánjog meghatározása, nem pedig a közjogi szabályok kijelölése. Az angol, a német és számos más állam ítélkezési gyakorlatában különbséget tettek a tulajdonjogi igények, valamint a kulturális örökség védelmére vonatkozó jogszabályok érvényesítésével kapcsolatos közjogi igények között, ideértve a kiviteli korlátozásokat is. A külföldi közjogi normák alkalmazása tilalmának elve számos külföldi kiviteli korlátozás megsértésével kapcsolatos kereset elutasításához vezetett.²¹ Ezen ítélkezési gyakorlat szerint az állam csak akkor követelhetett sikeresen visszaszolgáltatást, amennyiben egyidejűleg mint a kulturális javak tulajdonosa is fellépett.²²

Meg kell jegyezni, hogy a 2014/60/EU irányelv megnyitja a közjogi természetű kiviteli korlátozások érvényesítésének lehetőségét az uniós tagállamokban.²³ A tagállamoknak lehetővé kell tenniük, hogy a megkereső állam, függetlenül attól, hogy a kulturális tárgy tulajdonosa-e, eljárást indítson bíróságaik előtt. Ez azt jelenti, hogy a kulturális javak védelme terén a külföldi közjogi igények nem teljesen kizártak. Hozzá kell azonban tenni, hogy az irányelv a tagállamok bíróságai előtt közjogi igényérvényesítést és a tagállami hatóságok közötti közigazgatási együttműködést ír elő, nem polgári eljárást szabályoz, amely a nemzetközi magánjog szempontjából releváns lenne.

A nemzetközi magánjogban a kulturális javak kereskedelmét korlátozó közjogi rendelkezések, beleértve a kiviteli tilalmakat is, a fórum imperatív szabályaiként alkalmazhatók, és néhány nemzetközi magánjogi törvény értelmében még a külföldi

²¹ Németország: KG, Urteil, 16.10.2006, 10 U 286/05; Anglia: *Attorney-General of New Zealand v. Ortiz and Others*, Court of Appeal, 1 April 1982, [1982] 3 WLR 570; *King of Italy v. Marquis Cosimo de Medici Tornabuoni*, 34 Times LR 623 (Chancery Division 1918); *Government of the Islamic Republic of Iran v. Barakat Galleries Ltd.*, Court of Appeal, 21 December 2007, [2007] EWCA Civ 1374; Olaszország: Corte di cassazione, sezione I civile, sentenza 24 novembre 1995, no. 12166; Svájc: Tribunal fédéral 131 III 418, Rn. 2.4.4.1; lásd Marc-André RENOLD: „An Important Swiss Decision on the Giant Antique Mogul Gold Coins” *International Journal of Cultural Property* 2006. 361–369. <https://doi.org/10.1017/S0940739106060164>; Ausztria: OGH 9 Ob 76/09f.

²² Anglia: *Government of the Islamic Republic of Iran v. Barakat Galleries Ltd.*, Court of Appeal, 21 December 2007, [2007] EWCA Civ 1374; Olaszország: *Repubblica dell’Ecuador c. Danusso*, Tribunale di Torino, sentenza 25 marzo 1982, *Diritto internazionale private e processuale* 1982. 625.

²³ Anatol DUTTA: *Die Durchsetzung öffentlichrechtlicher Forderungen ausländischer Staaten durch deutsche Gerichte* (Tübingen: Mohr Siebeck 2006) 235–236.

korlátozások is figyelembe vehetők a magánjogi jogvitákban bizonyos feltételek mellett.²⁴ Ezen túlmenően a külföldi közjogi normák alkalmazása tilalmának elvét néhány országban, például Németországban, némileg semlegesítette az a lehetőség, hogy valamely külföldi kiviteli tilalom az alkalmazandó anyagi szerződési jogon keresztül figyelembe vehető. Így az 1972-es jól ismert ítéletében a BGH megállapította, hogy a Nigériából illegálisan kivitt nigériai maszkok fuvarozására vonatkozó biztosítási szerződés jóerkölcsbe ütközik, és ezért semmis.²⁵

Mindezek fényében különbséget kell tenni a magánjogi természetű tulajdonjogi igények és a kulturális javakra vonatkozó közjogi jellegű szabályok, ideértve a kiviteli szabályozást is, megsértésén alapuló közjogi igényérvényesítés között. Bár a jogellenesen kivitt, egy állam kulturális örökségének részét képező kulturális javak visszaszolgáltatására irányuló követelések közjogi természetűek, a felperes gyakran egy olyan, a visszaszolgáltatást kérő állam, amely nemcsak a kiviteli szabályainak megsértésére hivatkozik, hanem a kulturális javak tulajdonosaként tulajdonjogi igényt is érvényesít. Ilyen esetben a kulturális örökség védelmére vonatkozó szabályozás megsértésére alapított közjogi jellegű követelés megjelenhet és szerepet játszhat a polgári eljárásban.

4. KÉRDÉSEK A NEMZETKÖZI MAGÁNJOGI JOGALKOTÁS SZÁMÁRA – ÉS A MAGYAR JOGALKOTÓ VÁLASZA

A lopott dolgok és a jogellenesen kivitt kulturális javak kollíziós szabályozásával kapcsolatban a jogalkotónak többek között a következő kérdésekkel kell szembenéznie: (1) Az első az, hogy a jogszabály hogyan határozza meg a szabályozás tárgyát képező javak csoportját. (2) A második kérdés a megfelelő kapcsoló tényező kiválasztása. Itt a jogalkotás általában azzal a dilemmával szembesül, hogy miként lehet egyensúlyt találni az eredeti tulajdonos és a jóhiszemű tulajdonos érdekei között a kollíziós jog eszközeivel. (3) Ezzel együtt kitérünk arra is, hogy a magyar jogalkotó miként adott választ a fenti kérdésekre. (4) Végül utalunk még azokra a kérdésekre, amelyeket – a külföldi kodifikációkhoz hasonlóan – a magyar jogalkotó kifejezetten nem rendezett, azonban gyakorlati szempontból jelentősek.

4.1. A SZABÁLYOZÁS TÁRGYA

A jogalkotó által eldöntendő első kérdés, hogy mi legyen a szabályozás tárgya. A szabályozás tárgyát képező dolgok csoportjának meghatározása tekintetében a

²⁴ Nmj. tv. 13.§ (2) bekezdés; svájci nemzetközi magánjogi törvény 19. cikk; belga nemzetközi magánjogi törvény 20. cikk.

²⁵ BGH, 22.6.1972, II ZR 113/70, *NJW* 1972. 1575. Lásd Kurt SIEHR: „Private International Law and the Difficult Problem to Return Illegally Exported Cultural Property” *Uniform Law Review* 2015. 509. <https://doi.org/10.1093/ulr/unw033>.

jogalkotó foglalkozhat valamennyi lopott és illegálisan kivitt dologgal vagy a dolgok egy szűkebb csoportjával: a kulturális javakkal.

Kétségtelen, hogy a kulturális javak esetében a jogalkotói beavatkozást a kulturális örökség védelméhez fűződő közérdek indokolja, és ez szükségessé teszi a kulturális javakra vonatkozó speciális kollíziós szabályok elfogadását. A kulturális javaknak van egy megkülönböztető jellemzőjük: kiemelkedő jelentőségűek a kultúra számára, ideértve a művészetet, a történelmet és a tudományt. Leggyakrabban a kulturális jelentőséghez magas anyagi érték is társul. Ezek a tényezők kiemelik a kulturális javak lopás vagy illegális kivitel miatt történő elvesztése megelőzésének szükségességét. A fenti megfontolásokra tekintettel kétségtelenül közérdek fűződik a kulturális örökség tárgyainak védelméhez. Ugyanez a közérdek nem áll fenn más dolgok esetében. Természetesen a visszaadás kérdése ugyanúgy felmerül bármely ellopott tárgy esetében. Az ilyen jogviták azonban „csak” két magánszemély érdekeinek ütköztetését jelentik, anélkül, hogy a kulturális javak esetében megjelenő különleges közérdek szerepet játszana. Kérdéses, hogy ebben a relációban szükséges-e a jogalkotói intervenció korlátozva a lopás megtörténtét követően a magánszemélyek közötti forgalmat az eredeti tulajdonos javára. Hozzá kell tenni azt is, hogy speciális kollíziós szabályozás hiányában sem védtelen az eredeti tulajdonos. Az eredeti tulajdonost védik a büntetőjog lopást szankcionáló normái, de a magánjog is kínál eszközöket, például a biztosítás kötésének lehetőségét. Erre figyelemmel tehát jogpolitikai döntés a lopott, kulturális tárgynak nem minősülő javak egyenértékű speciális kollíziós védelme.

A kulturális javak speciális szabályozása az anyagi jog szintjén már megvalósult. Számos állam jogalkotása speciális szabályokat fogadott el az állam kulturális örökségének védelme érdekében. A regionális (mindenekelőtt az uniós) és nemzetközi jogi instrumentumok hasonlóképpen törekszenek a kulturális javak védelmére, szabályozva azok importját és exportját, valamint megkönnyítve a lopott és jogellenesen kivitt kulturális javak visszaszolgáltatását. Bár az Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUMSZ)²⁶ és a GATT²⁷ a kulturális javakat árunak tekinti, mindkettő megengedi az állami korlátozásokat a művészi, történelmi vagy régészeti értéket képviselő nemzeti kincsek védelme érdekében. A kulturális javak anyagi jogi szabályozásban is érvényesülő különleges védelmét indokolt átvinni a kollíziós jog területére is, ahol ugyanúgy érvényesíteni kell a kulturális örökség védelméhez fűződő közérdeket.

A kulturális javak védelmét biztosító speciális kollíziós szabályok megalkotása során el kell dönteni, hogy valamennyi kulturális tárgy vagy csak azon tárgyak tartoznak-e a speciális kollíziós szabály hatálya alá, amelyeket valamely állam a védendő kulturális tárgyak jegyzékébe ekként felvett. A nyilvántartásba vétel annak külső megnyilvánulásának tekinthető, hogy a tárgy védelmet élvez. A kulturális javak nyilvántartásába való felvétel követelménye megkönnyíti a szabályozás tárgyi hatályának meghatározását: nem kell további kritériumokat meghatározni a kulturális tárgyként történő minősítéshez. Egy ilyen követelmény további előnye, hogy egy-

²⁶ *Az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata, HL C 326, 26.10.2012, 47–390.*

²⁷ *Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény, Genf, 1947. október 30.*

értelművé teszi, mely tárgyak tartoznak a szabályozás hatálya alá, vagyis az előreláthatóságot és a forgalom biztonságát szolgálja. A kulturális javak nyilvántartásába való felvétel követelménye azonban nem problémamentes. Lehetnek olyan műtárgyak, amelyek nincsenek a jegyzékben, de kulturális és anyagi értékük jelentős. Egyes országokban egyáltalán nincsen a védett kulturális javakra vonatkozóan vezetett nyilvántartás, illetve a nyilvántartások gyakran hiányosak. Más államok viszont túl sok tárgyat vesznek fel a kulturális javak nyilvántartásába, hogy megakadályozzák azok kivitelét, anélkül, hogy ezt a tárgy kulturális értéke indokolná. Számos bíráló érte az 1970-es UNESCO Egyezményt, amely tiltja a nemzeti nyilvántartásban szereplő kulturális javak engedély hiányában történő kivitelét,²⁸ amivel elismeri az egyes államoknak a kulturális javak forgalmát korlátozó gyakorlatát.²⁹

Terminológiailag a jogalkotó ugyancsak utalhat a művészi, történelmi vagy régészeti értéket képviselő „nemzeti kincsekre”, amely fogalom jól ismert az EUMSZ. 36. cikkéből, a másodlagos jogból és a GATT XX. cikkéből egyaránt, vagy általánosabban a „kulturális javakra”. Más jogforrások a kulturális javak különböző kategóriáit felsoroló listái bizonyos minimális kort és értéket követelnek meg.³⁰ A meghatározás történhet összhangban az UNIDROIT Egyezménnyel is, amely sem ilyen minimum kritériumokat, sem állami nyilvántartásba vételt nem ír elő. Az Egyezmény szerint „kulturális javaknak az olyan tárgyak tekintendők, amelyek egyházi vagy világi okokból régészeti, őstörténelmi, történelmi, irodalmi, művészeti vagy tudományos szempontból fontosak” és az Egyezmény függelékében szereplő kategóriák valamelyikébe tartoznak.³¹ Az UNIDROIT Egyezmény megközelítése valamely tárgy kulturális jelentőségének a fent leírt kritériumok alapján történő megítélésében nagyobb mozgásteret hagy a bíróságoknak. Ez veszélyezteti azonban annak előreláthatóságát, hogy mely tárgyak minősülnek kulturális javaknak, és e tekintetben az egyes államok bírói gyakorlata között eltéréseket eredményezhet. Természetesen az is lehetséges, hogy a szabályozás egyszerűen a dolog származási államának joga szerinti besorolásra hagyatkozzon.³²

A magyar jogalkotó az Nmj. tv. 46. §-ában ez utóbbi megoldást választotta, amikor „egy állam által kulturális javai közé tartozónak tekintett dolog” vonatkozásában határozza meg az az állami tulajdonjogi igényre alkalmazandó jogot. Ha a magyar állam tulajdonjogi igényéről van szó, akkor a kulturális örökség védelméről szóló törvény (Kötv.), valamint a múzeumi törvény „kulturális javak” fogalmát lehet iránymutatónak tekinteni.³³ A mind a magánszemélyek, mind valamely állam

²⁸ UNESCO Egyezmény 5. cikk b) pont és 6. cikk.

²⁹ John Henry MERRYMAN: „Two Ways of Thinking About Cultural Property” *American Journal of International Law* 1986. 842–845. <https://doi.org/10.2307/2202065>.

³⁰ Lásd 116/2009/EK rendelet (2008. december 18.) a kulturális javak kiviteléről, HL L 39, 10.2.2009, 1–7; Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/880 rendelete (2019. április 17.) a kulturális javak bejuttatásáról és behozataláról, HL L 151., 2019.6.7., 1–14.

³¹ UNIDROIT Egyezmény 2. cikk.

³² Lásd például belga nemzetközi magánjogi törvény 90. cikk.

³³ 2001. évi LXIV. törvény a kulturális örökség védelméről 7. §, 10. pont; 1997. évi CXL. törvény a múzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről 1. számú melléklet sz) pont. Vadász Vanda: „A kulturális javak jogi fogalma” *Polgári Jog* 2020/11–12. 30. pont.

tulajdonjogi igényére vonatkozó Nmj. tv. 47. § hatálya ugyanakkor jóval szélesebb: az bármely lopott dologra, vagyis a kulturális javakra is kiterjed.

4.3. A JOGALKOTÓ ELŐTT ÁLLÓ LEHETŐSÉGEK A KAPCSOLÓELV MEGVÁLASZTÁSÁBAN, VALAMINT AZ EREDETI TULAJDONOS ÉS A JÓHISZEMŰ BIRTOKOS KÖZÖTTI EGYENSÚLY MEGTALÁLÁSÁBAN

4.2.1. A *LEX REI SITAE* ELV DOMINANCIÁJA ÉS ANNAK KRITIKÁJA

A dologi jogban régóta szinte univerzálisan a *lex rei sitae* elvét alkalmazzák. Történetileg a nemzetközi magánjog a tulajdonos személyes jogát használta az ingóságaira a *mobilia sequuntur personam* elv szerint. Ezt az elvet azonban később felváltotta a *lex rei sitae* elvének alkalmazása. Ez a kapcsoló tényező a territorialitás elvének kifejeződése, amely mind a nemzetközi közjogban, mind a nemzetközi magánjogban egyaránt lényeges, és azt a tényt tükrözi vissza, hogy az az állam, amelynek területén a tárgy található, ténylegesen hatalmat gyakorolhat a szóban forgó tárgy felett. Ennek a kapcsoló tényezőnek vannak bizonyos egyértelmű előnyei, mint például a jogbiztonság, valamint alkalmazásának egyszerűsége. A *lex rei sitae* alkalmazása esetén a vevőnek csak annak a helynek a jogát kell figyelembe vennie, ahol a tárgy az ügylet megkötésének időpontjában található, anélkül, hogy vizsgálnia kellene bármely más olyan állam jogát, ahol a tárgy korábban volt.³⁴ A nemzetközi magánjog hosszú ideig nem foglalkozott külön a kulturális javakkal, hanem azokat úgy kezelte, mint bármely más tárgyat, ahogy ezt számos jól ismert, kulturális javakkal kapcsolatos jogvita tanúsítja.³⁵

A szakirodalomban ezen elv alkalmazását a kulturális javakra nézve számos kritika érte.³⁶ Eszerint nem veszi megfelelően figyelembe a kulturális javak különleges jellegét és a védelmükhöz kapcsolódó különleges közérdeket.³⁷ A hagyományos *lex rei sitae* szabály alkalmazása ugyanis gyakran az új birtokos tulajdonjoga megszerzésének elismeréséhez és az eredeti tulajdonos tulajdonjogának elvonásához vezet. A *lex rei sitae* elvvel vissza lehet élni és fel lehet használni a jogcím „tisztára mosására” azáltal, hogy a tolvaj olyan államba viszi a tárgyat, ahol egy jóhiszemű vevő tulajdonjogot szerezhet.³⁸ Ennek jól ismert példája a Winkworth kontra Christie's

³⁴ Derek FINCHAM: „How Adopting the Lex Origins Rule Can Impede the Flow of Illicit Cultural Property” *Columbia Journal of Law and the Arts* 2008. 115.

³⁵ Lásd például *Manuel Fernandez-Montesinos Garcia v. Manola Saavedra de Aldama*, [2002] EWHC 2087 (Ch); *City of Gotha and Federal Republic of Germany v. Sotheby's and Cobert Finance S.A.*, [1998] CLY 775; *Islamic Republic of Iran v. Denyse Berend*, [2007] EWHC 132 (QB).

³⁶ CHECHI (16. lj.) 277.; Christa ROODT: *Private International Law, Art and Cultural Heritage* (Cheltenham: Edward Elgar 2015) 231–232. és 236.; Ho-Young SONG: „International Legal Instruments and New Judicial Principles for Restitution of Illegally Exported Cultural Properties” *Penn State Journal of Law and International Affairs* 2016. 742–743.

³⁷ Lásd SONG (36. lj.) 742.; OCHOA JIMÉNEZ (16. lj.) 451.

³⁸ Gerte REICHEL: „Kulturgüterschutz und internationales Privatrecht” *IPRax* 1986. 74.; FINCHAM (34. lj.) 122.; ROODT (36. lj.) 224–249.

ügy, amelyben az angol bíróság elismerte egy jóhiszemű vevő olaszországi tulajdonszerzését olyan műtárgyak vonatkozásában, amelyeket Angliában egy magán-személytől loptak el, még akkor is, ha a tárgyak később visszakérültek Angliába, és ott a Christie's eladásra kínálta ezeket.³⁹

4.2.2. A *LEX ORIGINIS* MINT ALTERNATÍVA

A *lex rei sitae* elvének ellentmondásos jellege miatt több szerző más kapcsoló tényező alkalmazását javasolta. A *lex rei sitae* szabálytól való eltérést egy másik kapcsoló tényező javára az eredeti tulajdonos védelmének szükségességével és a kulturális javak különleges jellegével indokolták. Különösen a *lex originis* elvének alkalmazása nyert támogatást különböző formában. A származási ország jogára utalás ugyanakkor felveti azt a kérdést, hogy miként kell megállapítani a dolog származási helyét.

Először is, a származás helyét a kulturális javak nemzetiségével vagy honosságával (kulturális eredetével) azonosították, amelyet a kulturális javak nemzeti identitáshoz való hozzájárulása miatt tekintettek kapcsoló tényezőnek.⁴⁰ A Jayme által felelevenített elképzelés, miszerint a műalkotásoknak nemzetiségük van, és a nemzetiségük szerinti országhoz tartoznak, Antonio Canovától származik, aki a pápa kérésére a napóleoni háborúk során a pápai államtól Franciaországba vitt kulturális javak visszaszolgáltatásának szükségességét akarta igazolni ezzel.⁴¹ A kollíziós jog szintjén ez a megközelítés tükröződik vissza a Nemzetközi Jogi Intézet 1991-es bázeli határozatában, amely azt javasolja, hogy a származási ország kulturális örökségéhez tartozó műalkotások tulajdonát ruházására ezen állam joga legyen irányadó.⁴² „Származási ország” kifejezés itt arra az országra utal, amelyhez a szóban forgó kulturális javak kulturális szempontból a legszorosabban kapcsolódnak.⁴³ A *lex originis* elvének egy másik változata szerint azon állam jogát kell alkalmazni, ahol a lopás történt (*lex furti*).⁴⁴ Harmadszor, a kapcsolóelv utalhat a kivitel államának jogára is, ahonnan a tárgyat jogellenesen exportálták.⁴⁵ A *lex originis* elve tehát felveti a tárgy pontos származási helyének kérdését, és további konkretizálást igényel.

A kulturális eredetet olykor nehéz meghatározni. A modern műalkotásokat sokkal gyakrabban azonosítják alkotójukkal, aki gyakran egynél több országhoz vagy nemzethez köthető.⁴⁶ Ebben az értelemben az identitás inkább egyéni, mint kol-

³⁹ *Winkworth v. Christie Manson & Woods Ltd.*, [1980] Ch. 496.

⁴⁰ Florian KIENLE – Marc-Philippe WELLER: „Die Vindikation gestohlener Kulturgüter im IPR” *IPRax* 2004. 291.

⁴¹ Erik JAYME: „Antonio Canova, la repubblica delle arti ed il diritto internazionale” *Rivista di diritto internazionale* 1992. 889–902.

⁴² Institute of International Law, *The International Sale of Works of Art from the Angle of the Protection of the Cultural Heritage*, Basel, 1991, 2. cikk.

⁴³ Institute of International Law, *The International Sale of Works of Art from the Angle of the Protection of the Cultural Heritage*, Basel, 1991, 1. cikk, b) pont.

⁴⁴ Heinz-Peter MANSEL: „DeWeerth v. Baldinger: Kollisionsrechtliches zum Erwerb gestohlener Kunstwerke” *IPRax* 1988. 271.

⁴⁵ Christian ARMBRÜSTER: „La revendication de biens culturels du point de vue du droit international privé” *Revue critique de droit international privé* 2004. 741–743.

⁴⁶ ARMBRÜSTER (45. lj.) 739–741.

lektív. Ezenkívül több ország is sajátjának tekinthet valamely tárgyat. Ez különösen az országhatárok változása folytán fordulhat elő. Ha a kulturális javak származási helyét azzal a hellyel azonosítják, ahonnan ellopták őket, akkor az a probléma merülhet fel, hogy a lopás olyan helyen is történhet, ahol a tárgy csak ideiglenesen tartózkodik (kiállítás céljából vagy tranzit során), de az adott hely joga nem feltétlenül kapcsolódik szorosabban az esethez, mint a *lex rei sitae*. A kivitel helye mint kapcsoló tényező esetleges lehet, ha a tárgy aztán több ország határait átlépve egy vagy több későbbi jóhiszemű szerző birtokába kerül. Annak az országnak a joga, ahol a kulturális tárgy eredetileg található, megtilthatja a kivitel, de a többi ország, amelynek határait átlépte, nem feltétlenül teszi ugyanezt, és fordítva, előfordulhat, hogy a kivitel csak valamely közbeeső ország korlátozza. Valamennyi esetben problematikus, ha a kulturális tárgy származási helye bizonytalan.⁴⁷ Ez különösen akkor merülhet fel, ha az a hely, ahol arra az illegális ásatásra sor került, ahonnan a dolog származhat, ismeretlen vagy vitatott.

A származási ország jogának alkalmazása a legtöbb esetben ténylegesen az eredeti tulajdonos védelmét segíti elő. A *lex originis* elvének egyik előnye, hogy mind az eladót, mind a vevőt arra ösztönzi, hogy ellenőrizzék a kulturális tárgy provenienciáját. Mindez pedig előmozdíthatja a piac önszabályozását is.⁴⁸ Objektív kapcsoló tényezőként azonban nem feltétlenül védi az eredeti tulajdonost a későbbi jóhiszemű szerzővel szemben, és nem vezet automatikusan a kulturális javak visszaszolgáltatásához. Ugyanis elképzelhető, hogy a származási állam joga a jóhiszeműen eljáró vevőt védi, míg a jogügylet időpontjában a dolog fekvési helye szerinti joga nem.⁴⁹ Valamely kapcsoló tényező csupán segít meghatározni az alkalmazandó jogot, de nem határozza meg közvetlenül előre az ügy kimenetelét.⁵⁰ Ezen túlmenően a *lex originis* elv bármely változatának alkalmazásakor az utalásnak a felhívott jog anyagi jogi szabályaira kell vonatkoznia, hogy elkerülhető legyen a releváns ügylet időpontja szerinti fekvési hely jogára (*lex rei sitae*) történő visszautalás, amennyiben a kijelölt jog nem a *lex originis* alkalmazza kapcsoló tényezőként.⁵¹ Végül megfogalmazástól függetlenül, a *lex originis* elv tiszta formájában a legtöbb esetben hajlamos figyelmen kívül hagyni azon személy jogait, aki a tárgyat jóhiszeműen szerezte meg.

4.2.3. KITÉRÍTŐ KLAUZULÁK ÉS MÉRLEGELEST ENGEDŐ MÁS KOLLÍZIÓS SZABÁLYOK

Ezeket a problémákat figyelembe véve egyes szerzők speciális kitérítő klauzula alkalmazásában látták a megoldást akár a hagyományos *lex rei sitae*, akár a *lex originis* mellett. Különösen a *lex rei sitae* elvének fenntartása mellett javasolták

⁴⁷ Lásd a Seuso esetet, ahol Magyarország, Horvátország és Libanon egyaránt igénytel léptek fel a késő római kincsleltre nézve, lásd VADÁSZ (3. l.).

⁴⁸ FINCHAM (34. l.) 149.

⁴⁹ KIENLE/WELLER (40. l.) 291. (13. l.).

⁵⁰ Lásd Stefan ARNOLD: „Eigentumsschutz und Verkehrsschutz bei Kunstgegenständen im österreichischen Kollisions- und Privatrecht” *Austrian Law Journal* 2015. 8. <https://doi.org/10.25364/1.2:2015.1.1>.

⁵¹ KIENLE/WELLER (40. l.) 292.

annak kitérítő klauzulával történő kombinációját.⁵² Így Reichelt szerint a fekvési hely jogát kell alkalmazni, hacsak nem egy másik állam joga áll a legszorosabb kapcsolatban az üggyel. Symeonides viszont a *lex originis* elvet javasolta kiindulópontként. Eszerint annak az államnak a jogát kell alkalmazni, amelyben a dolog jogellenes elvitele időpontjában található volt, kivéve, ha egy másik állam joga lényegesen szorosabb kapcsolatban áll az üggyel, és az utóbbi jog alkalmazása szükséges a jóhiszemű birtokos védelméhez.⁵³ A kitérítő klauzulák elvben a kollíziós igazságosságot szolgálják, amikor eltérnek az egyébként alkalmazandó jogtól egy olyan jog javára, amely szorosabb kapcsolatban áll a tényállással. Amint azt korábban kifejtettük, a *lex originis* alkalmazása jellemzően az eredeti tulajdonos számára kedvező, míg a *lex rei sitae* sok esetben a jóhiszemű birtokost hozza előnybe. Így a kitérítő klauzula itt valójában nem a kollíziós, hanem az anyagi jogi igazságosság megvalósítását kívánja előmozdítani. A kitérítő klauzulákkal szembeni gyakori fenntartás, hogy annak alkalmazása bírói mérlegeléstől függ, és veszélyezteti a kollíziós szabályok alkalmazásának előreláthatóságát.

Végül az alternatív kollíziós megoldások között a kitérítő klauzulán túl az irodalomban olyan még rugalmasabb kapcsoló tényezők alkalmazását is javasolták, amelyek lehetővé teszik a szóban forgó érdekek és értékek mérlegelését, ahogyan az az amerikai kollíziós joggyakorlatban ismert.⁵⁴ Ezek a javaslatok azonban, amelyek tág teret engednek a bírói mérlegelésnek nagyfokú bizonytalansághoz vezethetnek. Az alternatív elméletek előnyeit és hátrányait figyelembe véve nem meglepő, hogy más szerzők a forgalom védelmének szükségességét hangsúlyozzák, és ezért a *lex rei sitae* elv és a kollíziós jog hagyományos semlegességének megtartása mellett érvelnek.⁵⁵

4.3. AZ NMJ. TV. KAPCSOLÓELVEI ÉS AZ EZEK ALKALMAZÁSÁVAL KAPCSOLATOS PROBLÉMÁK

Néhány európai országban a jogalkotó speciális kollíziós szabályok elfogadása mellett döntött általában lopott javakra és a jogellenesen kivitt kulturális javakra nézve. Érdekes módon azonban a nemzeti jogalkotók a *lex originis* elvén alapuló javaslatokat tiszta formájukban nem fogadták el. A nemzeti jogalkotók ehelyett különböző technikákat kombinálnak ezen a területen. A nemzetközi magánjog fejlődésének általános tendenciája, hogy a kollíziós szabályok egyre specifikusabbá válnak. A modern nemzetközi magánjog másik jellemzője a felek autonómiájának térnye-

⁵² Gerte REICHEL: „International Protection of Cultural Property” *Uniform Law Review* 1985. 91. és 125–127. <https://doi.org/10.1093/ulr/os-13.1.43>; REICHEL (38. l.) 74.

⁵³ Symeon C. SYMEONIDES: „A Choice-of-Law Rule for Conflicts Involving Stolen Cultural Property” *Vanderbilt Journal of Transnational Law* 2005. 1183.

⁵⁴ M. JEFFERSON: „An Attempt to Evade the Lex Situs Rule for Stolen Goods” *Law Quarterly Review* 1980. 511.

⁵⁵ Hans STOLL: „Sachenrechtliche Fragen des Kulturgüterschutzes in Fällen mit Auslandsberührung” in Rudolf DOLZER – Erik JAYME – Reinhard MUSSGNUG (szerk.): *Rechtsfragen des internationalen Kulturgüterschutzes* (Heidelberg: C. F. Müller 1994) 60.; ARNOLD (50. l.) 9.

rése. Ezek a tendenciák együttesen jelennek meg a nemzetközi magánjog legújabb kodifikációiban, így a magyar kodifikációban is, amelyek a lopott dolgokkal és az illegálisan kivitt kulturális javakkal foglalkoznak.

E tekintetben a 2004-ben elfogadott belga nemzetközi magánjogi törvény tekinthető az előfutárnak, amely mintaként szolgált más európai országok szabályozása számára. A belga nemzetközi magánjogi törvény rendelkezéseket tartalmaz mindenféle lopott dologra és a jogellenesen kivitt kulturális javakra vonatkozóan egyaránt. Az Nmj. tv. 46. § és 47. §-a erősen követi a belga modellt nemcsak struktúrájában, hanem szinte szövegszerűen is. Ezzel osztozik abban a jogalkotói vízióban, hogy speciális nemzetközi magánjogi szabályok segítségével szükséges előmozdítani a lopott dolgok visszaadását, és különösen a kulturális javak védelmét. Ez azt is jelenti ugyanakkor, hogy a belga megoldás hibáit a magyar jogalkotó is megismételte.

4.3.1. A LOPOTT DOLGOKRA VONATKOZÓ KOLLÍZIÓS SZABÁLY (NMJ. TV. 47. §)

A belga nemzetközi magánjogi törvény 92. cikke szerint a lopott dolog visszaszolgáltatására irányuló igényre az eredeti tulajdonos választása szerint vagy annak az államnak a joga alkalmazandó, amelyben a dolog eltűnése idején volt, vagy annak az államnak a joga, amelynek területén a dolog a visszaigénylés időpontjában található. Ha azonban annak az államnak a joga, amelynek területén a dolog az eltűnése idején volt, nem biztosít semmilyen védelmet a jóhiszemű birtokosnak, utóbbi annak az államnak a joga által nyújtott védelemre hivatkozhat, amelynek területén a dolog a visszaigénylés időpontjában található. Ez a szabály attól függetlenül alkalmazandó, hogy a tulajdonos állam vagy magánszemély. Az Nmj. tv. 47. §-a lényegében azonos szabályt tartalmaz:

(1) Az eredeti tulajdonos birtokából jogellenesen kikerült dologra vonatkozó tulajdonjogi igényre az eredeti tulajdonos választása szerint annak az államnak a joga alkalmazandó, amelynek területén az eltűnése időpontjában a dolog volt, vagy amelynek területén a tulajdonjogi igény elbírálásának időpontjában a dolog van.

(2) Ha annak az államnak a joga, amelynek területén eltűnése időpontjában a dolog feküdt, nem nyújt védelmet a jóhiszemű birtokosnak, e személy igényelheti az annak az államnak a joga szerinti védelmet, amelynek területén az adott dolog a tulajdonjogi igény elbírálásának időpontjában van.

A monacói nemzetközi magánjogi szülő törvény is tartalmaz hasonló rendelkezést, de anélkül, hogy a jelenlegi birtokos számára jogválasztást tenne lehetővé.⁵⁶

Ezek a szabályok lehetővé teszik a *lex originis* alkalmazását a *lex rei sitae* helyett a felperes választása szerint. A *lex originis* itt annak az országnak a joga, ahol a lopás történt, azaz a *lex furti*. Megjegyzendő, hogy a belga és a magyar nemzetközi magánjogi törvény kizárja a *renvoi*-t, azaz a hivatkozás a kijelölt jog anyagi jogi rendelkezéseire korlátozódik mind a lopott dolgok, mind a jogellenesen kivitt kulturális javak esetében.⁵⁷ Ez a *lex originis* anyagi jogi rendelkezéseinek alkalmazásá-

⁵⁶ Monacói nemzetközi magánjogi törvény 94. cikk.

⁵⁷ Nmj. tv. 5.§ (1) bekezdés; belga nemzetközi magánjogi törvény 16. cikk és a monacói nemzetközi magánjogi törvény 24. cikk.

hoz vezet, kizárva a *lex rei sitae*-re való hivatkozást. A belga és a magyar jogban a *lex originis* esetleges alkalmazását azonban ellensúlyozza a jóhiszemű birtokos azon joga, hogy a visszaszolgáltatási igény benyújtásának, illetve elbírálásának időpontja szerinti fekvési hely joga által biztosított védelemre hivatkozzon.

Ezek a kollíziós megoldások azonban felvetik a választott kapcsoló tényező megfeleléségének kérdését, és az is kétséges, hogy megfelelő egyensúlyt teremtenek-e az eredeti tulajdonos és a jóhiszemű tulajdonos érdekei között.

Úgy tűnik, hogy a belga nemzetközi magánjog és az azt követő nemzeti kodifikációk a lopott javakkal kapcsolatban módszertanilag olyan hibridet hoztak létre, amely a *lex originis* elvét, a visszaszolgáltatási igény időpontja szerinti fekvési hely jogát és a jogválasztást kombinálja. Ezen szabályok megközelítése a felek autonómiáját illetően meglehetősen szokatlan: az egyik fél, az eredeti tulajdonos egyoldalú jogválasztása felülírható egy másik fél, a jóhiszemű birtokos egyoldalú jogválasztásával az utóbbi védelme érdekében. A választható jogok a származási ország jogára és annak az államnak a jogára korlátozódnak, amelynek területén a tárgy a visszaszolgáltatási igény benyújtásának, illetve az Nmj. tv. esetében elbírálásának időpontjában található. Itt azonban valami hiányzik. A hagyományos értelemben vett *lex rei sitae*, azaz a releváns jogügylet időpontja szerinti fekvési hely joga nem hívható fel. Elméletileg lehetséges, hogy a *lex originis* nem nyújt védelmet az eredeti tulajdonosnak, viszont a *lex rei sitae* igen. A *lex rei sitae*-re való hivatkozás lehetőségének hiánya adott esetben megfoszthatja az eredeti tulajdonost a *lex rei sitae* által biztosított védelemtől. Furcsa aszimmetria, hogy az általános szabályok alapján a *lex rei sitae* lenne alkalmazandó (Nmj. tv. 39. §), míg az eredeti tulajdonos tulajdoni igényét szabályozó speciális kollíziós norma ezt kizárja. Indokolt volna tehát a választható jogok körét kiterjeszteni a releváns jogügylet időpontja szerinti fekvési hely jogával.

A belga és a magyar törvény úgy rendelkezik, hogy a jóhiszemű birtokos hivatkozhat annak az államnak a joga által biztosított védelemre, amelynek területén a tárgy a visszaszolgáltatási kérelem benyújtásának vagy eldöntésének időpontjában található. Ha valamely dolgot A államban jóhiszeműen szereznek meg, és a jóhiszemű szerző ezen állam joga szerint tulajdonjogot szerez, mégsem hivatkozhat erre a jogra, ha később a tárgyat egy másik államba – B államba – viszi, amely viszont nem nyújt védelmet a jóhiszemű birtokosnak, és a dolog a visszaszolgáltatására vonatkozó igény benyújtásának vagy elbírálásának időpontjában ebben az államban található. Helyénvalóbb lenne lehetővé tenni a jóhiszemű tulajdonos számára, hogy annak az államnak a jogára hivatkozzon, amelyben a dolog a szerzés időpontjában található.

Ennél is súlyosabb probléma, hogy ezek a rendelkezések nem feltétlenül akadályozzák meg a jogcím „tisztára mosásának” kockázatát. Ha a tárgyat olyan államban vásárolták, amely elismeri a jóhiszemű vevő általi tulajdonszerzést, és amely egyben a megkeresett bíróság állama is, a jóhiszemű birtokos hivatkozhat ennek az államnak a jogára, és az eredeti tulajdonos teljesen megfosztható tulajdonjogától. Ez a megoldás ellentétes – a Magyarország által is ratifikált – UNIDROIT Egyezmény szellemével, amely mindig az eredeti tulajdonost részesíti előnyben. A birtokos köteles a lopott dolgot visszaadni azzal, hogy a jóhiszemű birtokos kártalanításra joga-

sult. Ezért kétséges, hogy ezek a rendelkezések megfelelő egyensúlyt teremtenek-e az eredeti tulajdonos és a jóhiszemű birtokos ellentétes érdekei között. Az erősebb védelmet biztosító jog választásának lehetősége egyértelműen az utóbbinak kedvez. Az általános kitérítő klauzula sem hívható itt segítségül az egyensúly helyreállítása érdekében, mert jogválasztással jelölik ki az alkalmazandó jogot.⁵⁸

A kollíziós szabályok célja, hogy egyensúlyt teremtsenek az eredeti tulajdonos és a jóhiszemű birtokos érdekei között. Természetesen a kollíziós szabályok nem foszthatják meg a jóhiszemű birtokost minden védelemtől. Véleményünk szerint azonban nem szabad megengedni neki, hogy az általa választott jog valamennyi számára többletvédelmet nyújtó rendelkezésére hivatkozhasson. A szabályoknak lehetővé kell tenniük számára, hogy a származási ország vagy a megszerzés időpontja szerinti fekvés államának jogára hivatkozhasson, de csak az őt ezen jog szerint megillető kártalanítás tekintetében, és csak abban az esetben, ha az eredeti tulajdonos által választott jog alapján nem részesül költségeit illetően semmilyen kártalanításban. Ez a kártalanítás a dolog megszerzésére és állagának megőrzésére fordított, indokolt és észszerű ráfordításokra (pl. a vételár és a tárolás költségei) terjedhet ki. A fekvés helye szerinti jogra való hivatkozás azonban nem eredményezheti azt, hogy az eredeti tulajdonost a jóhiszemű birtokos egyoldalú jogválasztása által megfosszák tulajdonától.

Sem a modellként szolgáló belga törvény, sem az Nmj. tv. nem rendelkezik arról kifejezetten, hogy mely jog határozza meg a jóhiszeműség mércéjét. Logikusan ez vagy a megkeresett bíróság joga, vagy annak az államnak a joga, ahol az a személy eljár, akinek a jóhiszeműségét vizsgálni kell, azaz ahol a dolgot megszerezte. Ezek egybe is eshetnek, de ha különböznek, akkor az utóbbit célszerű mérvadónak tekinteni, mivel az érintett személy számíthat azon állam szabályainak az alkalmazására, amelyben eljár, de nem feltétlenül arra, hogy egy olyan fórum szabályai lesznek rá alkalmazandók, amelyet a cselekménye idején még nem ismer. Bár a hazai szakirodalomban van olyan nézet, amely szerint a választott jog,⁵⁹ illetve elsősorban a származási ország joga, ha pedig ez nem biztosít védelmet a birtokos számára, akkor az elbíráláskori fekvési hely joga szerint kell megítélni a birtokos jóhiszeműségét,⁶⁰ ezek nem mutatnak szükségszerűen szoros kapcsolatot az érintett eljárásával, vagyis a dolog birtokának megszerzésével, amellyel összefüggésben a jóhiszeműségét értékelni kell. A jóhiszemű birtokos ugyanis nem tud arról, hogy lopott dologról van szó, és nem ismeri feltétlenül a dolog származási helyét sem. A dolog általa történő megszerzésére sok esetben nem a származási országban, hanem máshol kerül sor, vagyis az ő eljárása sokszor egyáltalán nem kapcsolódik a származási országhoz, ezért nem volna helyes az eljárását a származási ország joga szerint megítélni. De a fentebb leírtak szerint ahhoz az államhoz sem kötődik szükségszerűen a jóhiszemű birtokos eljárása, ahol a dolog az elbírálás időpontjában van, mert elképzelhető, hogy a fórum államába a dolgot egy másik államban történő megszerzését követően viszi csak akár hosszabb idő elteltével.

⁵⁸ Nmj. tv. 10. § (2) bekezdés.

⁵⁹ SZABÓ Sarolta: „A kulturális javak és a jogellenesen elvett dolgok” in VÉRÁS Lajos – NEMESSÁNYI Zoltán – OSZTOVITS András (szerk.): *A nemzetközi magánjogról szóló törvény kommentárja* (Budapest: HVG-ORAC 2020) 295.

⁶⁰ CSEHI Zoltán: „A dologi jog új kollíziós szabályai” *Jogtudományi Közlöny* 2019/1. 14.

Végül megjegyezhető itt az is, hogy nem pontos a releváns időpont meghatározása, amikor az Nmj. tv. az elbírálás időpontjára utal a fekvési hely megállapításánál. Ahogy utaltunk rá, ebben eltér az Nmj. tv. a belga nemzetközi magánjogi törvénytől, mivel utóbbi a visszaigénylés időpontját veszi alapul (*moment de sa revendication*). Ahogy a 46. §-ot magyarázó szerzők utalnak erre, ez valójában a tulajdonjogi igény bejelentésének, illetve bíróság előtti érvényesítésének (keresetlevél benyújtása) időpontját jelentheti.⁶¹

4.3.2. A JOGELLENESEN KIVITT KULTURÁLIS JAVAKRA VONATKOZÓ SPECIÁLIS KOLLÍZIÓS SZABÁLY (NMJ. TV. 46. §)

A kulturális javakkal kapcsolatos további probléma, amellyel az újabb nemzetközi magánjogi kodifikációk foglalkoznak, a kulturális javak illegális kivitele. A minta itt is a belga nemzetközi magánjogi törvény. A belga nemzetközi magánjogi törvény 90. cikke szerint: Ha egy állam kulturális örökségének részét képező tárgy a kivitel időpontjában ezen állam joga szerint jogellenesen hagyja el ennek az államnak a területét, az állam visszaszolgáltatási igényére az adott államnak az adott időpontban hatályos joga vagy az állam kérésére annak az államnak a joga alkalmazandó, amelynek területén a tárgy a visszaigénylés időpontjában található. Ha annak az államnak a joga, amely a tárgyat a kulturális örökség részének tekinti, nem biztosít védelmet a jóhiszemű birtokosnak, ez utóbbi hivatkozhat annak az államnak a joga által nyújtott védelemre, amelynek területén a tárgy a visszaigénylés időpontjában található.

Ezt a szabályt, amely az államnak jogválasztási jogot biztosít, más országok, például Magyarország, Bulgária, Montenegró és Monaco is átvették a nemzetközi magánjogról szóló jogszabályaikban.⁶² Az Nmj. tv. 46. §-a a következő módon adja vissza a belga mintát:

(1) Ha egy állam által kulturális javai közé tartozónak tekintett dolog olyan módon hagyja el az állam területét, amely a saját joga szerint a kivitel időpontjában jogellenes, akkor az állam által érvényesített tulajdonjogi igényre az igényt érvényesítő állam választása szerint ennek az államnak a jogát vagy annak a másik államnak a jogát kell alkalmazni, amelynek területén az adott dolog a tulajdonjogi igény elbírálásának időpontjában van.

(2) Ha annak az államnak a joga, amely a jogellenesen elvitt dolgot a kulturális javai közé tartozónak tekinti, nem nyújt védelmet a jóhiszemű birtokosnak, e személy igényelheti az azon állam joga szerinti védelmet, amelynek területén az adott dolog a tulajdonjogi igény elbírálásának időpontjában van.

Egy további megoldást találunk a román polgári törvénykönyvben, amely egyetlen cikkben egyesíti a lopott dolgokra vonatkozó tulajdonjogi és az illegálisan kivitt

⁶¹ SZABÓ (59. l.) 295.; CSEHI (60. l.) 14.

⁶² Bolgár nemzetközi magánjogi törvény 70. cikk; montenegrói nemzetközi magánjogi törvény 33. cikk; monacói nemzetközi magánjogi törvény 95. cikk; szerb nemzetközi magánjogi törvény tervezete 132. cikk.

kulturális javak visszaszolgáltatására vonatkozó igényt.⁶³ Úgy rendelkezik, hogy a lopott vagy jogellenesen kivitt dolog visszaszolgáltatására vonatkozó igényére az eredeti tulajdonos választása szerint vagy annak az államnak a joga alkalmazandó, amelynek területén a dolog a lopás vagy a kivitel idején volt, vagy annak az államnak a joga, amelynek területén a dolog a visszaszolgáltatás idején van. Itt is biztosított a jóhiszemű birtokos számára, hogy amennyiben a lopás vagy a kivitel államának joga nem biztosít számára védelmet, a visszaigénylés időpontja szerinti fekvési hely államának jogát válassza. A román polgári törvénykönyv ezután kimondja, hogy a fenti rendelkezések az olyan lopott vagy jogellenesen kivitt dolgokra is vonatkoznak, amelyek az állam kulturális örökségének részét képezik.

A belga megoldás azért is fontos, mert az EAVA és az azt kísérő tanulmány a tagállamok kollíziós szabályainak harmonizálását a belga nemzetközi magánjogi törvény 90. cikkének átvételével javasolta megvalósítandónak.

Az állam kulturális örökségéhez tartozó javak állhatnak állami tulajdonban, de ez nem feltétlenül van így. Előfordulhat, hogy az állam úgy védi kulturális örökségét, hogy megtiltja a kulturális tárgy kivitelét, anélkül, hogy beavatkozna a tulajdoni viszonyokba. A Kötv. korlátozó szabályokat állapít meg a kulturális javak kivitelére vonatkozóan függetlenül attól, hogy állami vagy magántulajdonban vannak-e.⁶⁴ Ebből a szempontból gyakorlati jelentősége lehet annak, hogy az állam az eredeti magánszemély tulajdonossal vagy a jogellenes kivitt követően tulajdont szerző személlyel szemben is érvényesíteni tudja-e kiviteli szabályozását.

Ha a jogellenesen kivitt kulturális tárgy visszaszolgáltatására irányuló igény, egyben az állam tulajdonjogi igénye, ahogyan azt a magyar jogalkotó világossá teszi az Nmj. tv. 46. §-ában, akkor az ilyen szabály felesleges, mivel a lopott dolgokra vonatkozó általánosabb, párhuzamos szabály elegendő az állam kulturális javakkal kapcsolatos tulajdonjogi igényének megítéléséhez, és ugyanarra az eredményre is vezet. A normának akkor lenne hozzáadott értéke, ha az nemcsak tulajdonjogi igényekre, hanem a kiviteli szabályok közvetlen érvényesítésére is kiterjedne, akkor is, ha nem állami tulajdonban lévő kulturális tárgyról van szó. Ebben az esetben az állam a kiviteli tilalmat anélkül érvényesíthetné, hogy meg kellene várnia a magántulajdonos intézkedését vagy akár a tulajdonossal szemben is, aki a kiviteli tilalmat megsértve külföldre viszi a tulajdonában álló kulturális tárgyat.

Meglepőnek tűnhet, hogy a kulturális javak jogellenes kivitelével kapcsolatos igények nemzetközi magánjogi törvényekben nyerjenek szabályozást, mivel a jogellenesen kivitt kulturális javak visszaszolgáltatására vonatkozó állami igények közjogi jellegűek. Emiatt kérdéses, hogy egyáltalán szükséges-e nemzetközi magánjogi törvényekben szabályozni a közjogi jellegű kiviteli szabályok érvényesítését.

Mindez nem azt jelenti, hogy a kulturális örökség védelmét célzó közjogi szabályok hatásait figyelmen kívül kellene hagyni magánjogi jogviszonyokban. A kulturális javakkal kapcsolatos jogvitákban a magánjogi és a közjogi szabályok alkalmazása gyakran nehezen választható szét.⁶⁵ A közjogi rendelkezéseket az alkalmazandó

⁶³ Román polgári törvénykönyv 2.615. cikk.

⁶⁴ Kötv. 54–56. §.

⁶⁵ STOLL (55. lj.) 53.

jog részeként szükséges alkalmazni. Ez összhangban állna a Nemzetközi Jogi Intézet 1975-ös wiesbadeni határozatával a külföldi közjog alkalmazásáról és a svájci nemzetközi magánjogi törvény 13. cikkének megközelítésével. Ez a megoldás egyértelműen elveti a külföldi közjog alkalmazásának tilalmát, és megerősíti, hogy a bíróság nem tagadhatja meg a kulturális örökség védelmére vonatkozó külföldi szabályok *lex causae* részeként történő alkalmazását pusztán azért, mert azok közjogi rendelkezéseknek minősülnek. A magyar Alkotmánybíróság kifejezetten elismerte a bíróságok azon lehetőségét, hogy az alkalmazandó külföldi jog közjogi rendelkezéseit magánjogi jogvitákban is figyelembe vegyék.⁶⁶

A kulturális javak védelmére vonatkozó jogszabályok legfontosabb elemei, mint például a kiviteli korlátozások vagy az elidegeníthetlenségre vonatkozó szabályok továbbá imperatív szabályként alkalmazandók vagy figyelembe vehetők a bíróságok által, még anélkül is, hogy a jogellenesen kivitt javakra vonatkozóan külön kollíziós szabályt kellene alkotni. A felhívott bíróság államának imperatív normáinak alkalmazása széles körben elfogadott. Egyes államok nemzetközi magánjoga pedig még az eljáró bíróság államától eltérő államok imperatív szabályainak figyelembevételét is lehetővé teszi. A szerződéses kötelezettségek tekintetében a Róma I. rendelet 9. cikkéből következik a fórum államának, valamint a teljesítés hely imperatív rendelkezéseinek alkalmazására, illetve figyelembevételre vonatkozó lehetőség.

A belga és a magyar nemzetközi magánjog, vagyis éppen azok a törvények, amelyek speciális kollíziós szabályokat tartalmaznak a lopott dolgokra és a jogellenesen kivitt kulturális javakra nézve, általában – tehát a dologi jogi kérdésekre kiterjedően – is elismerik a bíróság lehetőségét a külföldi imperatív szabályok figyelembevételére. Az Nmj. tv. 13. §-a lehetővé teszi nemcsak a fórum imperatív szabályainak alkalmazását, hanem más államok imperatív rendelkezéseinek figyelembevételét is, amennyiben azok a tényállással szoros kapcsolatban vannak, és annak megítélése szempontjából meghatározó jelentőségűek. Ez azt jelenti, hogy a kiviteli korlátozások alkalmazása vagy figyelembevétele a jogellenesen kivitt kulturális javakra vonatkozó különleges kollíziós szabály nélkül is biztosítható lenne.

Végezetül meg kell jegyezni, hogy a lopott árukra vonatkozó rendelkezések valamennyi hiányossága itt ugyancsak megismételhető az illegálisan kivitt kulturális javakkal kapcsolatban, a szabályok struktúrájának hasonlósága miatt.

4.4. TOVÁBBI, A SPECIÁLIS SZABÁLYOK ÁLTAL KIFEJEZETTEN NEM RENDEZETT KÉRDÉSEK

Az Nmj. tv. (hasonlóan az újabb nemzetközi magánjogi kodifikációkhoz), legalábbis kifejezetten, nem foglalkozik bizonyos kérdésekkel, így például azzal, hogy a speciális szabályok alkalmazhatók-e megállapítási keresetekre, illetve néhány olyan kérdéssel, amelyek a visszakövetelés kimenetele szempontjából (pl. elévülés és el-

⁶⁶ 30/1998. (VI. 25.) AB határozat, ABH 1998, 220, IV. 4. Lásd Csenge MERKEL – Tamás SZABADOS: „The Application of Overriding Mandatory Rules in Hungarian Private International Law” *ELTE Law Journal* 2020/1. 118.

birtoklás) vagy a harmadik felek jogainak védelme szempontjából döntő fontosságúak. Fontos korlát, hogy a speciális kollíziós szabályok nem alkalmazhatók az Nmj. tv. hatálybalépését megelőzően felmerült tényállásokkal kapcsolatos restitúciós igényekre.

4.4.1. MEGÁLLAPÍTÁSI KERESETEK

Az Nmj. tv. tulajdonjogi igényekre nézve tartalmazza a speciális szabályokat. Bár kifejezetten nem rögzíti ezt az Nmj. tv., de feltételezhető, hogy a rendelkezések nemcsak a tulajdonjog megsértéséből származó, a dolog kiadására vonatkozó igényre vonatkoznak, hanem a megállapítási keresetekre is. A megállapítási keresetek gyakorlati szerepét jelzi a fraknoi Esterházy-kincsek tulajdonjogával kapcsolatos ügy, ahol az osztrák Esterhazy Magánalapítvány magyar bíróság előtti keresetindítása nem a műkincsek visszaadására, hanem az alapítvány tulajdonjogának megállapítására irányult.⁶⁷

Abban az esetben, ha a jelenlegi birtokos indítana pert az eredeti tulajdonossal szemben saját tulajdonjogának megállapítására, illetve annak megállapítására, hogy az állítólagos eredeti tulajdonos tulajdonjoga nem áll fenn (negatív megállapítási kereset), a felperes nem hivatkozhat az eredeti tulajdonost védő speciális szabályra, hanem csak a *lex rei sitae* általános szabályára. A jogválasztás lehetőségét az Nmj. tv. nem biztosítja a jelenlegi (akár jó-, akár rosszhiszemű) birtokos részére, hanem csak az eredeti tulajdonos számára. Ez annyiban konzisztenciaproblémát eredményez, hogy nem ugyanaz lesz az alkalmazandó jog függően attól, hogy az eredeti tulajdonos lép fel tulajdoni keresetével vagy a dolog jelenlegi birtokosa.

4.4.2. ELÉVÜLÉS ÉS ELBIRTOKLÁS

Az elévülés és az elbirtoklás bekövetkezte gyakran akadályozza az ellopott dolgok és a jogellenesen kivitt kulturális javak visszaszolgáltatására irányuló követeléseknek. Mindkét esetben az idő múlása megnehezíti a követelés érvényesítését. Más nemzetközi magánjogi kodifikációkhoz hasonlóan, az Nmj. tv. speciális kollíziós szabályai nem határozzák meg az elévüléshez és az elbirtokláshoz való viszonyukat.

Az elévülési idő gyakran fontos szerepet játszik a kulturális javakkal kapcsolatos követelések érvényesítése esetében, mivel az eredeti tulajdonos nagyon gyakran csak hosszú idő elteltével szerez tudomást a jelenlegi birtokos kilétéről, illetve a tárgy hollétéről. Bár a szakirodalomban felmerült olyan javaslat, amely szerint kulturális javak vonatkozásában az elévülést ki kellene zárni,⁶⁸ a lopott vagy jogellenesen kivitt kulturális javak visszaszolgáltatására irányuló igények érvényesítését gyakran korlátozza az elévülés. Az az alapelv követhető itt is, hogy az elévülés az igényre alkalmazandó jogot követi, azaz a főkérdésre és az elévülési időre ugyanaz a jog alkalmazandó. Ilyen megoldás található az uniós kollíziós jogszabályokban is.

⁶⁷ Lásd Kúria Pfv.VII.21.188/2022/8, 2023. február 22.

⁶⁸ Lásd Steven A. BIBAS: „The Case against Statutes of Limitations for Stolen Art” *Yale Law Journal* 1994. 2437–2469.

A Róma I és a Róma II rendelet szerint az alkalmazandó jog hatálya kiterjed a kötelezettségek megszűnésének különböző módjaira, valamint az elévülésre és a határidő lejártához fűződő jogvesztésre.⁶⁹ Kifejezett rendelkezés hiányában csak feltételezhető, hogy hasonló megoldás vonatkozik a lopott és jogellenes kivitt kulturális javak visszaszolgáltatására vonatkozó igényekre is az Nmj. tv. alapján.

Az elbirtoklás bekövetkeztére a jelenlegi birtokos az idő múlására tekintettel akkor is hivatkozhat, ha a birtoklás jogcímét más módon (pl. adásvételi ügyletre tekintettel) nem tudja megalapozni.⁷⁰ A visszaszolgáltatásra irányuló követeléseket gyakran a tárgy más személy általi, a fekvési hely szerinti jog alapján történő elbirtoklása miatt utasítják el. Nem meglepő ezért, hogy egyes szerzők és néhány állam jogalkotása az anyagi jogi megoldást támogatják. Ezek teljesen kizárnák⁷¹ a javak egy bizonyos csoportjának – kulturális javak, közjavak, *res extra commercium* – elbirtoklását, vagy esetükben hosszabb elbirtoklási időszakot⁷² határoznának meg.⁷³ Egységes anyagi jogi elbirtoklási szabályok hiányában a kollíziós szabályok lényegesek maradnak. Számos nemzetközi magánjogi jogszabály, ideértve az újabb kodifikációkat is, amelyek a lopott (kulturális) javakkal foglalkoznak, tartalmaznak rendelkezéseket az elbirtoklásra vonatkozóan. Ezek azonban nem tisztázzák az elbirtoklásra vonatkozó általános szabályok és a lopott (kulturális) javakra vonatkozó speciális szabályok közötti kapcsolatot. Ez áll az Nmj. tv. elbirtoklást szabályozó 41. § (3) bekezdése és az itt elemzett 46–47. §-ok viszonyára is. Ha a jogalkotó a (kulturális) javak visszaszolgáltatására vonatkozó tulajdonjogi igényekre vonatkozó speciális kollíziós szabályokat állapít meg, logikus lenne az is, hogy az elbirtoklás kérdésére is kiterjedjenek az eredeti tulajdonos és a birtokos viszonyát rendező speciális kollíziós szabályok. Ennek megfelelően a speciális kollíziós szabályok az elbirtoklásra is vonatkoznak. Ez azt jelenti, hogy az eredeti tulajdonos hivatkozhat a *lex originis*-ra, függetlenül attól, hogy a jelenlegi tulajdonos miként, például elbirtoklás útján szerzett a dolgon jogot.

4.4.3. HARMADIK SZEMÉLYEK JOGAI

Az alapprobléma az eredeti tulajdonos és a jelenlegi birtokos közötti viszonyra vonatkozik. Azok a nemzetközi magánjogi jogszabályok, amelyekben a lopott és illegálisan kivitt (kulturális) javakra vonatkozó speciális szabályokat találunk, kifejezetten csak az eredeti tulajdonos és a jóhiszemű birtokos közötti viszonytal foglalkoznak. A nemzetközi magánjognak azonban azt is meg kell határoznia, hogy a

⁶⁹ Az Európai Parlament és a Tanács 593/2008/EK rendelete (2008. június 17.) a szerződéses kötelezettségekre alkalmazandó jogról (Róma I.), HL L 177, 4.7.2008, 6–16, 12. cikk (1) bekezdés d) pont; Az Európai Parlament és a Tanács 864/2007/EK rendelete (2007. július 11.) a szerződésen kívüli kötelmi viszonyokra alkalmazandó jogról (Róma II.), HL L 199, 31.7.2007, 40–49, 15. cikk h) pont.

⁷⁰ Kulturális javak vonatkozásában az elévülés problémájához, lásd Juliane SCHELLERER: *Gutgläubiger Erwerb und Ersitzung von Kunstgegenständen* (Tübingen: Mohr Siebeck 2016).

⁷¹ Francia Code civil 2260. cikk.

⁷² Svájci Zivilgesetzbuch 728. cikk (1ter) bekezdés.

⁷³ SCHELLERER (70. l.) 148–149.

visszaszolgáltatási keresetről szóló döntés előtt és után melyik jog alkalmazandó egy harmadik fél, például egy zálogjogosult jogaira. Feltehetően ezekre továbbra is a dologi jogi általános szabályok lesznek alkalmazandók.

4.4.4. VISSZAMENŐLEGES HATÁLY KIZÁRÁSA

A restitúciós esetek sokszor olyan kulturális javakkal kapcsolatosak, amelyek a gyarmati időszakban vagy a második világháború során kerültek ki az eredeti tulajdonos birtokából. Bár ezekben az esetekben a *lex originis* elvének alkalmazása valószínűleg leggyakrabban az eredeti tulajdonos tulajdonjogának elismerését jelentené, fontos kiemelni, hogy sem az Nmj. tv., sem a lopott és jogellenesen kivitt kulturális javakkal foglalkozó többi kodifikáció nem alkalmazható az ilyen javakra. A nemzetközi magánjogi normáknak ugyanis főszabály szerint nincsen visszaható hatályuk. Ez igaz az Nmj. tv. rendelkezéseire is. E tekintetben a nemzetközi magánjogi szabályozás nem tér el a kulturális javak védelme tekintetében elfogadott egységes anyagi jogi szabályok – az UNESCO Egyezmény és az UNIDROIT Egyezmény – megközelítésétől, amelyek szintén nem alkalmazhatók visszamenőleges hatállyal.⁷⁴ Természetesen mindez nem jelenti azt, hogy más jogi mechanizmusokon keresztül, ideértve a diplomáciai csatornát, a kétoldalú nemzetközi egyezményeket vagy a mediációt, az ilyen javak helyzetét ne lehetne rendezni.

5. JÁRT UTAT EL NE HAGYJ?

A magyar jogalkotó részéről fontos jogpolitikai döntés a lopott dolgok és a jogellenesen kivitt kulturális javak visszaszolgáltatásának előmozdítása a kollíziós jog szintjén. A jogalkotási folyamatban lényeges szerepet töltött be az összehasonlító elemzés és a más államok jogalkotói megoldásainak indokolt esetben történő felhasználása. Ebből a nézőpontból a magyar jogalkotó helyesen tekinthetett orientációs pontként a belga nemzetközi magánjogi törvényre, amely elsőként tartalmazott speciális kollíziós szabályokat lopott és illegálisan kivitt (kulturális) javakra vonatkozóan. Ugyanakkor a modell bizonyos finomításokkal történő átvétele elméleti és gyakorlati szempontból is helyesebb kollíziós megoldáshoz vezetett volna.⁷⁵

Ha az Nmj. tv. szabályozási struktúrája – a lopott dolgok és a jogellenesen kivitt kulturális javak megkülönböztetése – elfogadható is, a következő módosítások – a korábbi fejezetekben leírtak szerint – indokoltak lettek volna és a 46. § és 47. § esetleges jövőbeli felülvizsgálata számára megfontolandók lehetnek:

1. A 46. § és 47. § megengedik a jogválasztást, de a választható jogok köre nem terjed ki a hagyományos értelemben felfogott *lex rei sitae*-re, azaz a releváns ügylet időpontja szerinti fekvési hely jogára. Ez hátrányos lehet akár az eredeti tulaj-

⁷⁴ Lásd UNESCO Egyezmény 7. cikk és UNIDROIT Egyezmény 10. cikk.

⁷⁵ Az itt javasolt módosításoktól eltérő alternatív szabályozási javaslattal élt Vadász Vanda: *Értékek, érdekek és jogok viadala, avagy a kulturális javak visszaszolgáltatását célzó eljárások nemzetközi magánjogi sajátosságai* (doktori értekezés) (Budapest: PPKE JÁK 2021) 124–128.

donosra, akár a jóhiszemű birtokosra nézve, ezért a választható jogot körét indokolt lenne ezzel kibővíteni.

2. Mind a két speciális rendelkezés lehetővé teszi azt, hogy az eredeti tulajdonos jogválasztását a jóhiszemű birtokos jogválasztása az utóbbi jogai védelme érdekében felülírja. Ez azzal az eredménnyel járhat, hogy az eredeti tulajdonost – noha az ő védelme lenne a jogalkotói cél – a jóhiszemű birtokos jogválasztása megfosztja tulajdonjától. Ez ellentétben áll a – Magyarország által is ratifikált – UNIDROIT Egyezmény felfogásával, amely szerint lopott kulturális tárgyat annak birtokosa, még ha jóhiszemű is, köteles visszaadni. A jóhiszemű birtokos védelmétől nem szabad eltekinteni. A jóhiszemű birtokos számára azonban csak a dolog megszerzésével, illetve megőrzésével összefüggésben indokolt és észszerű ráfordításaira tekintettel őt esetlegesen megillető kártalanítás vonatkozásában lenne indokolt a jogválasztásból fakadó előnyt és védelmet biztosítani.

3. Jelenlegi szövegezésében a kulturális javak körébe tartozó dolgokra vonatkozó állami tulajdonjogi igényt szabályozó Nmj. tv. 46. §-ának nincsen hozzáadott értéke a lopott dolgokra vonatkozó azonos kapcsolószabályokat tartalmazó 47. § mellett. Elegendő lenne általános szabályként a 47. §, vagy alternatívaként a 46. § kiterjeszhető lenne olyan igényekre, amikor az állam nem tulajdonosként lép fel, hanem a kulturális javak kivételére vonatkozó szabályait érvényesíti. Utóbbi esetben azonban kérdés, hogy a közjogi szabályok érvényesítése részét képezze-e a nemzetközi magánjogi szabályozásnak. Meg kell jegyezni azt is, hogy a kulturális örökség védelmét szolgáló közjogi szabályok magánjogi kihatásai a nemzetközi magánjogban imperatív normaként történő alkalmazásukkal, illetve figyelembevételükkel speciális szabály alkotása nélkül is elismerhető. Erre az Nmj. tv. 13. §-a lehetőséget ad.

Noha az Nmj. tv. 46. és 47. §-inak elfogadása kétségtelenül a jogalkotó azon dicsérendő szándékáról árulkodik, hogy a belga modellt követve a kollíziós jog eszközeivel előmozdítsa a lopott dolgok és jogellenesen kivitt kulturális javak visszaszolgáltatását, megfontolandó lett volna a belga jogalkotó által járt útról olykor-olykor letérni.

VEREBÉLYI VIKTÓRIA*

A KÖZGYŰJTEMÉNYBEN ŐRZÖTT VITATOTT TULAJDONÚ KULTURÁLIS JAVAK VISSZAADÁSÁRA IRÁNYULÓ ELJÁRÁS EGYES ALKOTMÁNYOSSÁGI KÉRDÉSEI**

<https://doi.org/10.51783/ajt.2024.1.04>

A jogalkotó 2013-ban egyszerűsített szabályozást alkotott a közgyűjteményekben őrzött, állami tulajdonban állóként nyilvántartott tárgyak vagyontárgyak birtokának kiadására. A vitatott tulajdonú kulturális javak visszaadására irányuló eljárás az érintett vagyontárgyak és vagyontárgygyűjtesek birtokállapotának mielőbbi rendezését szolgálta. Lehetővé tette, hogy a magukat tulajdonosnak tekintő igénylők a közgyűjteményben található vitatott tulajdonú kulturális javak birtokba vételét polgári peres eljárás megindítása nélkül, a tulajdoni igény elbírálásától függetlenül is kezdeményezhessék. Az intézményesített „birtokrestitúciós” eljárás jellegadó sajátossága, hogy keretében a tulajdoni igény elbírálása kizárt. Az eljárási szabályokat az elmúlt évtizedben több módosítás is érintette, amelyek eredményeként azok koncepcionális változáson mentek keresztül.

Jelen tanulmány az eljárási szabályok módosítása és a megváltozott szabályok alkalmazása kapcsán felmerülő két alkotmányossági kérdés: a visszaható hatályú jogalkotás tilalma ütközés, valamint az államot illető közjogi és magánjogi jogosítványok összemosódásának vizsgálatát célozza. Mindennek megalapozásaként az eljárási szabályok különböző időállapotainak bemutatása és összehasonlítása mellett a törvényjavaslatok indokolását is vizsgálva megkísérli feltárni a változás mögött húzódó jogalkotási koncepciót, és bemutatja a vonatkozó alkotmánybírósgági gyakorlatot.

1. A KULTURÁLIS JAVAK VISSZAADÁSÁRA IRÁNYULÓ ELJÁRÁS ELŐZMÉNYEI

A közgyűjteményben őrzött, vitatott tulajdonú kulturális javak visszaadására irányuló eljárás szabályainak változásának komplex vizsgálata – a probléma a történelmi beágyazottsága okán – megköveteli a rendszerváltás idején lezajlott kárpót-

* PhD-hallgató, SZE Deák Ferenc ÁJK, 9026 Győr, Áldozat u. 12. E-mail: dr.verebelyi.viktoria@gmail.com.

** A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-3-I-SZE-95 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

lasi folyamat vázlatos áttekintését. Az alábbiakban a magyar privatizáció önálló fejezetét képező kárpótlás bemutatására, a téma kapcsán releváns sajátosságokra figyelemmel kerül sor.

1.1. KÁRPÓTLÁS

Dacára annak, hogy a kárpótlás intézménye nem volt teljesen előzmény nélküli a magyar történelemben, a rendszerváltás idején a kárpótlás törvénybe iktatását – ahogy általában a privatizáció lefolytatását¹ – komoly viták előzték meg.² A speciális történelmi-politikai helyzetben a kárpótlási törekvésekben szinte kezdettől fogva összekapcsolódott az igazságtételi-jóvátételi szándék a jogállami tulajdonviszonyok kialakításának igényével.

A rendszerváltáskor a szocializmus több évtizedes fennállása során kialakított tulajdonviszonyokkal kapcsolatban két merőben eltérő jogi és politikai vélemény feszült egymásnak: az egyik az államosítás előtti tulajdonviszonyok helyreállítását célozta, míg a másik elutasította azt. A szocializmust megelőző tulajdoni viszonyok helyreállítását szorgalmazó reprivatizációs álláspont szerint a szocializmus időszaka a magyar történelemben egy abnormális, „jogon kívüli” állapot volt. A szocialista törvények így semmisnek tekintendők, az államosított magántulajdon pedig helyreállítható.³ Ezzel szemben a tulajdoni viszonyok helyreállítását elutasító álláspont elismerte ugyan az erőszakkal kialakított tulajdonviszonyok igazságtalanságát és azt, hogy a szocialista törvényhozás természetjogi, erkölcsi alapon kifogásolható, azonban az új alkotmány alapján nem tartotta lehetségesnek a korábbi törvények alkotmányellenességének megítélését. E kevésbé radikális álláspont szerint a hajdani tulajdonosoknak meg kell elégedniük egyfajta jelképes, erkölcsi elégtétellel.⁴

Az Antall-kormány kárpótlási törvényei végül a két álláspont közötti kompromisszumra törekedtek, elutasították a reprivatizációt, azonban erkölcsi, morális alapon részlegesen biztosítani kívánták a tulajdonviszonyok megsértésével a magántulajdonban okozott károk orvosolását.⁵ A kárpótlási törvények alap gondolata az volt, hogy a tulajdonban igazságtalanul okozott károkat az állam erkölcsi alapon –

¹ A privatizáció fogalmának jogi vonatkozásairól lásd Kiss Daisy: „Privatizáció a jog szemszögéből” in BÁGER Gusztáv – Kovács Árpád (szerk.): *Privatizáció Magyarországon*. Összefoglaló tanulmány II. kötet (Budapest: Állami Számvevőszék Fejlesztési és Módszertani Intézet 2004).

² Az állami kárpótlás igénye első alkalommal az 1848. évi áprilisi törvényekkel összefüggésben jelent meg. A forradalmi törvényhozás a jobbágyfelszabadítást állami kárpótlással kívánta végrehajtani. A kárpótlás keretében az állam – államkötvények kibocsátásával tulajdonképpen – átvállalta volna a nemesség és papság jobbágyfelszabadításból eredő bevételkiesését; lásd. bővebben MIHÁLYI Péter: *A magyar privatizáció enciklopédiája* (Veszprém: Pannon Egyetemi Kiadó 2010) 181–183.

³ A Független Kisgazda Párt egyértelműen ragaszkodott a reprivatizációhoz. Álláspontja mellett – különösen a földtulajdonok rendezése vonatkozásában – sokáig kitartott. A Kereszténydemokrata Néppárthoz szintén a reprivatizáció állt közelebb.

⁴ A közvéleményem álláspontját jól példázza a *Heti Világgazdaság* 1990 decemberében megjelent részletes beszámolója a kárpótlási törvény vitájáról „Történelmi lövátétel” címmel.

⁵ A reprivatizáció elutasítása esetében az egyetlen kivételt az egyházi tulajdon visszaadása jelentette.

méltányosságból – orvosolja.⁶ A *novatiós* alapon, az állam teherbíró képességének figyelembevételével biztosított kárpótlás nem a tulajdoni tárgyak visszajuttatását, hanem az igazságtalanul okozott károk részleges orvosolását jelentette.⁷ A szabályozás kár mértékének átalányértékben való meghatározását írta elő. Az átalányérték a múzeumok őrizetében lévő 1954. évi 13. törvényerejű rendelettel államosított műtárgyak esetén az 1954. évi forgalmi érték hatszorosa volt. A kárpótlás az így megállapított kár mértékének 10–100%-t jelentette azzal, hogy a kárpótlás mértéke tulajdoni tárgyanként és volt tulajdonosonként nem haladhatta meg az ötmillió forintot. A kárpótlás összegéről kárpótlási jegyet állítottak ki, amely bemutatóra szóló, az állammal szembeni követelést névértékben megtestesítő, átruházható értékpapír a kibocsátásától számított három évig kamatozott.⁸

1.2. A KÁRPÓTLÁSON TÚL: A TULAJDONJOG RENDEZÉSE IRÁNYULÓ PERES ELJÁRÁS

A vagyontárgyak tulajdonosai és örökösei jellemzően nem elégedtek meg a kárpótlási törvények értelmében nagy értékű műtárgyaik helyébe lépő jelképes anyagi ellenszolgáltatással. Az 1990-es évek végétől kezdődően számos – a vitatott tulajdonú kulturális javak visszaszerzését célzó – per indult a Magyar Állammal szemben, amely jogviták változó eredménnyel zárultak.⁹ A perek központjában álló jogkérdés az volt, hogy az egyes vagyontárgy a kárpótlási törvények hatálya alá esett-e. Ha ugyanis a műtárgyat államosították a tulajdonosukat az állam által okozott kár orvosolásaként részleges vagyoni kárpótlás illette meg. Ha azonban az érintett vagyontárgy sosem került állami tulajdonba – mert például évtizedeken keresztül letét jogcímén csupán az állam birtokában volt – akkor az állam nem okozott kárt a tulajdonosoknak. Károkozás hiányában a kárpótlásnak nem volt jogalapja, s a vagyontárgy közgyűjteményi leltározása ellenére sem tekinthető állami tulajdonnak, tehát annak a kiadását az örökös jogszerűen igényelhetette.

⁶ 21/1990. (X.4.) AB határozat, ABH 1990, 77, 73-82. Bővebben a témához lásd KLICSU László: „21/1990. (X. 4.) AB határozat – Kárpótlás I.” in GÁRDOS-OROSZ Fruzsina – ZAKARIÁS Kinga (szerk.): *Az alkotmánybírói gyakorlat I–II.* (Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont HVG-ORAC, 2021).

⁷ SZIGETI Péter: „Legalitás és legitimitás Magyarországon” *Fundamentum* 2003/1. 77.

⁸ *A tulajdonviszonyok rendezése érdekében, az állam által az állampolgárok tulajdonában igazságtalanul okozott károk részleges kárpótlásáról szóló 1991. évi XXV. törvény* 5. § (1)–(3) bekezdés.

⁹ Az első ilyen per 1999 decemberében született jogerős ítéletével az Andrassy család öt, korábban állami tulajdonnak tekintett festmény tulajdonjogát szerezte vissza a Magyar Államtól. Nem alakult ilyen kedvezően a peres eljárás a Herczog család örökösei számára. A megismételt eljárás keretében utolsó hazai fórumként eljáró Fővárosi Ítéletábla a Magyar Állam jogi álláspontját osztotta, azonban – fenntartva egy korábbi közbenső ítéletet – egy Munkácsy-festmény örökösök részére való visszajuttatásáról rendelkezett. A Herczog-örökösök ezt követően Amerikában folytatták a műkincspert. A jogi procedúra a Magyar Állam számára 2019-ben zárul azzal, hogy az amerikai legfelső bíróság megállapította: a per a Magyar Állammal szemben nem folytatható le. Utóbbiról részletesen: SZABÓ Sarolta: „Államok, műkincsek és perek: a Herczog-gyűjtemény esete” in RAFFAI Katalin – SZABÓ Sarolta (szerk.): *Honeste benefacere pro scientia: Ünnepi kötet Burián László 65. születésnapja alkalmából* (Budapest: Pázmány Press 2019).

Jelentősége okán kiemelés érdemel a Vida-ügy mint a restitúciós eljárás szabályainak közvetlen előzménye. Az ügy sajátossága az, hogy nem bírósági peres eljárás eredményeként került sor az örökösök tulajdonjogának állam általi elismerésére. A festményeket az akkori nemzeti kulturális örökség miniszter engedélye alapján törölték a Magyar Nemzeti Galéria leltárából.¹⁰ A miniszter hangsúlyozta, hogy reményei szerint a Vida-ügy precedensértékűvé válhat, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztérium célja ugyanis, hogy jogállami magatartást folytatva valamilyeni műtárgyat visszaadjon az igazolt és jogos tulajdonosának.¹¹ A miniszter reményeinek beteljesülése azonban váratott magára.

A Vida-ügyet az Állami Számvevőszék (a továbbiakban ÁSZ) is vizsgálta, s rámutatott, hogy e vagyontárgyak visszaadására vonatkozó eljárás nincs megfelelően szabályozva. A konkrét ügyben a tárca vezetője kifogásolható módon járt el, amikor a Munkácsy képek kiadásáról rendelkezett. Az esetlegesnek tűnő gyakorlati megoldások veszélye a bizonytalan joggyakorlat kialakulása mellett abban is rejlett, hogy következtében elveszhettek azok az államot jogosan megillető költségek, amelyek a műalkotás lététben tartásával, esetleges restaurálásával és egyéb, a műalkotás értékét növelő beruházásokkal összefüggésben keletkeztek. Minderre tekintettel az ÁSZ javasolta a kormánynak az alkotások és gyűjtemények tulajdonlásával és kezelésével kapcsolatos egységes és áttekinthető szabályozás megalkotását.¹²

Az ÁSZ-vizsgálat eredményeként a minisztérium és a vagyionkezelési feladatokat ellátó Kincstári Vagyonigazgatóság gyakorlata jóval visszafogottabbá vált. A Vida-sokként is emlegetett jelenség következménye az lett, hogy a kulturális javak visszaadására kizárólag jogerős bírósági határozat eredményeként került sor. Az eset nyomán az is nyilvánvalóvá vált, hogy az eljárás törvényi szabályozásán joghézagok tátongtak, amely felszámolása érdekében került sor a birtokosi helyzet rendezését célzó kulturális javak visszaadására irányuló eljárás szabályainak megalkotására.

2. A KULTURÁLIS JAVAK VISSZAADÁSÁRA IRÁNYULÓ ELJÁRÁS SZABÁLYAINAK VÁLTOZÁSA

A kulturális javak visszaadására irányuló eljárás szabályozása az utóbbi évtizedben jelentős változáson ment keresztül. A jogalkotó a bemutatott előzményeket követően – közel tíz év elteltével – intézményesített eljárás szabályait 2019-ben koncepcionálisan módosította. Jelen fejezet a vonatkozó jogszabályi változások bemutatá-

¹⁰ Vida Jenő Dél-Amerikában élő unokája végül négy Munkácsy-művet kapott vissza: a „Vágtató szekér” („Poros úton”) (1874), a „Két család” (1877), „A baba látogatói” (1879) és a „Kompozíciós vázlat a Krisztus Pilátus előtt című képhez” (1881–1882). A Vida-gyűjtemény sorsáról lásd részletesen: DUNAI Andrea: „Zsidó filantróp, iparmágnás és műgyűjtő. Vida Jenő festményeinek sorsa” in LÉNÁRT András – Kovács Tamás (szerk.): *Hogyan tovább? Zsidó családok Magyarországon a háború után* (Budapest: Holocaust Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény Közalapítvány 2021).

¹¹ SZARKA Ágota: „Átveréses képárverés?” *Magyar Nemzet*, 2003. június 11., <https://magyarnemzet.hu/archivum-magyarnemzet/2003/06/atvereses-keparveres>.

¹² ÁSZ összefoglalója a kulturális közgyűjtemények kezelésére fordított pénzeszközök hasznosulásának ellenőrzéséről (0701), <https://jogkodex.hu/doc/3249634>.

sával rávilágít az egyes időállapotok közötti alapvető különbségeket és bemutatja a jogalkotói szándék változását.

2.1. A KULTURÁLIS JAVAK VISSZAADÁSÁRA IRÁNYULÓ ELJÁRÁS SZABÁLYAI 2013 ÉS 2019 KÖZÖTT

Az Országgyűlés 2013 novemberében fogadta el a *közgyűjteményben őrzött, vitatott tulajdonú kulturális javak visszaadásával összefüggő egyes törvények módosításáról szóló 2013. évi CXCV. törvényt*. A vonatkozó szabályozás újragondolását az ÁSZ jelentéseinek tapasztalatai előzték meg. A jelentések olyan gyakorlat kialakítását szorgalmazták, amely alkalmas a közgyűjteményben őrzött kulturális javak tulajdonlásának és kezelésének egyértelművé tételére.¹³

A módosító törvény fókuszában a *muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló 1997. évi CXL. törvény* (a továbbiakban Kultv.) szabályainak kiegészítése állt. A Kultv. Alapelvek alcímébe illesztett 4/A. § szerint „Az állami vagy helyi önkormányzati fenntartású közgyűjteményben őrzött olyan kulturális javakat amelyek állami tulajdonjogának fennállása minden kétséget kizáró nem igazolható, az e törvény felhatalmazása alapján kiadott kormányrendeletben meghatározott eljárás eredményeként térítésmentesen ki kell adni annak a személynek, aki az adott, kulturális javak körébe tartozó tárgyra vonatkozó tulajdonjogát megfelelően valószínűsíti.”¹⁴ A szabályozás alap gondolata tehát az volt, hogy amennyiben kétséget kizárólag nem igazolható az állami tulajdonjog fennállása a kulturális javak körébe tartozó tárgyat ki kell adni annak a személynek, aki tulajdonjogát megfelelően valószínűsíti.

A vagyontárgyra bejelentett igényt az állami tulajdonjog gyakorlója bírálta el.¹⁵ Az általa lefolytatott vizsgálat két szakaszra bontható. Az első, szükségképpeni eljárási szakasz arra koncentrált, hogy bizonyítható-e kétséget kizárólag a vagyontárgy állami tulajdonjogának jogszerű volta, és a jogszerű állami tulajdon igénylés időpontjában való fennállása. Ha a vizsgálat alapján megállapították, hogy a vagyontárgyon nem keletkezett jogszerű módon állami tulajdonjog vagy az állami tulajdonjog keletkezése jogszerűen nem bizonyítható, az állami tulajdonjog gyakorlója megállapította

¹³ MÉSZÁROS Leila – NAGY Imre – DOMOKOS László – POSTA Gabriella – GERGELY Szabolcs – FÜLÖP Ibolya: „Az Állami Számvevőszék hozzájárulása a minőségi jogalkotáshoz” *Acta Humana* 2016/2. 42. Az eljárás nem helyettesítette, hanem tulajdonképpen kiegészítette a polgári peres eljárás útján való igényérvényesítést. Jól példázza ezt az Esterházy kincs esete. VADÁSZ Vanda: *Értékek, érdekek és jogok viadala, avagy a kulturális javak visszaszolgáltatását célzó eljárások nemzetközi magánjogi sajátosságai* (doktori értekezés) (Budapest: PPKE JÁK 2021) 61–66.

¹⁴ Kultv. 2. § (1) bekezdés.

¹⁵ Kezdetben a MNV Zrt., majd 2015. június 28. napját követően a kulturális örökség védelméért felelős miniszter. Az MNV Zrt. összesen tizenöt ügyben, mintegy háromszáz tárgyra adott ki nemleges tulajdonosi nyilatkozatot. Döntése alapján a Sigray család, a Károlyi család, a Mikes család, a Chernel család és a magyar katolikus egyház kapott vissza kulturális javak körébe tartozó vagyontárgyakat. (Lásd B/1704, B/5236, B/15394. számú beszámoló az állam nevében tulajdonosi jogokat gyakorló szervezetek működéséről, az állami vagyon állományának alakulásáról, az állami vagyonnal való gazdálkodás folyamatairól).

a vagyontárgyra vonatkozóan az állami tulajdon fennállásának hiányát. Ha azonban a lefolytatott vizsgálat alapján azt állapították meg, hogy az állami tulajdon jogszerűen keletkezett, és az igénylés idején is fennállt, az állami tulajdonjog gyakorlója a visszaadásra irányuló igényt elutasította. A második – eshetőlegesen – eljárás szakasz lefolytatására tehát csak akkor került sor, ha az állami tulajdonjog gyakorlója nem állapította meg az állami tulajdonjog jogszerű voltát.¹⁶ Az eljárás második szakaszában az állami tulajdonjog gyakorlója a vagyontárgy igénylő részére történő kiadásáról döntött. Az igénylőnek tulajdonosi, örökösi minőségét valószínűsítetnie kellett. Az örökösi minőség valószínűsítésének igazolása történhetett öröklési bizonyítvánnyal vagy hagyatékátadó végzéssel, ezek hiányában az örökösi minőség tanúsítására közjegyzői nemperes eljárás eredményeként is sor kerülhetett.¹⁷

A Kultv. 4/A. szakaszának törvénybe iktatásával és a vonatkozó kormányrendelet szabályainak hatálybalépésével a jogalkotó megteremtette a vitatott tulajdonú kulturális javak visszaadására irányuló eljárást. Ez nem csupán új jogi szabályozás megalkotását, hanem alapvető szemléletváltást is jelentett. A törvényjavaslat indokolása részletesen kitért a több évtizede megoldatlan, a történelem viharai által determinált, jogi és politikai relevanciával egyaránt bíró problémára. A II. világháborút követően és a rendszerváltást megelőző években a közgyűjteményekbe került egyes műtárgyak és műtárgyegyüttesek esetében ugyanis kétséges, hogy jogszerűen állami tulajdonba is kerültek-e. A rendszerváltást megelőzően az állami tulajdonszerzés jogszerűségére tekintet nélkül köztulajdonban állónak tekintették ezeket a kulturális javakat, mi több sok esetben a múzeumi letét jogcímén őrzött kulturális javak esetében is vélelmezték az állami tulajdonjogot. A javaslat indokolása szerint: „A tulajdonhoz fűződő alapvető jog védelmét Alaptörvényben kimondó demokratikus jogállam nem járhat el úgy, mint diktatórikus elődje, amely polgárai tulajdonával önkényesen bánhat. Ezért olyan megoldás szükséges, amely egyfelől a tulajdonjogot tiszteletben tartja és érvényesíti, másfelől nem kényszeríti a jogszerű visszaigénylőket hosszadalmas – esetenként évtizedes – pereskedésre, ugyanakkor az állami tulajdonjog gyakorlásával megbízott állami szerv szempontjából is biztonságos és garantált lehetőséget nyújt arra, hogy az eredeti állapot helyreállítását jogszerűen elősegítse.”¹⁸

A módosítás hatálybalépésével alapvető jelentőségű változást eredményezett, hogy az állami tulajdonszerzés jogszerű voltát az azt állítóknak – tehát az államnak – kellett minden kétséget kizáróan bizonyítania. A jogi környezet ezzel nagymértékben előmozdította a reparációt. Hiszen ha a közgyűjteményekben őrzött, a kulturális javak körébe tartozó tárgy állami tulajdona kétséget kizáró módon nem volt igazolható, és az arra tulajdoni igényt formáló személy a tulajdonjogát megfelelő módon valószínűsítette, az állami tulajdonjog gyakorlója megállapította az állami tulajdon

¹⁶ *A közgyűjteményekben őrzött vitatott tulajdonú kulturális javak visszaadásának rendjéről szóló 449/2013. (XI. 28.) Korm. rendelet 4.§ (1)–(3) bekezdés.*

¹⁷ Uo. 5. § (1) bekezdés.

¹⁸ A 2013. október 18. napján benyújtott *T/12791. számú törvényjavaslat egyes törvényeknek a közgyűjteményekben őrzött, vitatott tulajdonú kulturális javak visszaadásával összefüggő módosításáról.*

hiányát, s a tulajdonosi minőségét meggyőző módon valószínűsítő személynek kiadta a kulturális javak körébe tartozó vagyontárgyat.

2.2. A KULTURÁLIS JAVAK VISSZAADÁSÁRA IRÁNYULÓ ELJÁRÁS HATÁLYOS SZABÁLYAI

Jelentős változás 2019-ben az egyes törvényeknek az épített és a természeti környezet védelmével, valamint a kulturális örökségvédelemmel összefüggő módosításáról szóló 2019. évi LXIV. törvény hatálybalépésével történt. A módosítás eredményeként a Kultv. 4/A. §-ának helyébe a következő rendelkezés lépett: „Állami vagy helyi önkormányzati fenntartású közgyűjtemény, muzeális intézmény alapleltárából visszaigényelt kulturális javak visszaadására – erre vonatkozóan bejelentett igény esetén – abban az esetben kerülhet sor, amennyiben az igénylő tulajdonjogát kétséget kizáróan bizonyítja.”¹⁹ A jelenleg is hatályos jogszabályi rendelkezés értelmében már nem az államnak kell kétséget kizáróan bizonyítania tulajdonjogának jogszerű voltát, hanem épp ellenkezőleg, az érintett tulajdonosnak, örökösnek saját tulajdonjogát. A bizonyítási teher az eljárásban a módosítás hatására megfordult.²⁰ Különösen terhessé teszi az igénylő helyzetét, ha figyelembe vesszük azt a megelőző szabályozást intézményesítő törvényjavaslat indokolásában is megjelenő körülményt, amely szerint az igénylő tulajdonosok számos esetben nem voltak olyan helyzetben, hogy megfelelően dokumentálják tulajdonjoguk keletkezését.

A kulturális javak visszaadására irányuló eljárás szabályait módosító törvény összesen tizenhárom törvény módosítását tartalmazta. Általános indokolása szerint a törvényjavaslat egyik kiemelt célja a muzeális intézmények alapleltárából visszaigényelt kulturális javak visszaadhatóságára vonatkozó törvényi szabályok rögzítése volt. Ennek ellenére a részletes indokolás vonatkozó része csupán arról szól, hogy a *nemzeti vagyronról szóló 2011. évi CXCVI. törvény* 1. § g) pontjának módosítása okán szükségessé vált a Kultv. 4/A. §-ának módosítása. A nemzeti vagyronról szóló törvény hivatkozott pontjához fűzött indokolás megerősíti ugyan, hogy önmagában valamely vagyontárgy állami vagy helyi önkormányzati közgyűjtemény nyilvántartásában szereplésének ténye nem elégséges feltétele a vagyontárgy nemzeti vagyon körébe tartozásnak, ám a jogszabályi változás okaihoz részletesebb eligazítást szintén nem nyújt.²¹

A módosító törvény új címként illesztette a Kultv.-be a kulturális javak visszaadására irányuló eljárás szabályait, amely egyúttal egy *sui generis* felülvizsgálati eljárás

¹⁹ *Egyes törvényeknek az épített és a természeti környezet védelmével, valamint a kulturális örökségvédelemmel összefüggő módosításáról szóló 2019. évi LXIV. törvény* 16. §.

²⁰ A bizonyítási teher megfordulása a módosítást közvetlenül megelőző szabályozás tükrében értelmezendő, egyebekben az eljárás intézményesítését megelőző bizonyítási főszabályhoz való viszonyításra.

²¹ *T/3369. számú javaslat az állami vagyongazdálkodással és nemzeti pénzügyi szolgáltatásokkal összefüggő egyes törvények módosításáról, valamint egyes önkormányzati vagyont érintő rendelkezésekről*, Részletes indokolás 15. §.

rás intézményesítését is jelentette.²² A Kultv. módosítással beépített része – meghatározott feltételek fennállása esetén ötéves jogvesztő határidőn belül, legfeljebb egy alkalommal – lehetővé tette a miniszter számára a korábbi szabályozás alapján kibocsátott döntések felülvizsgálatát és visszavonását.²³

A felülvizsgálati eljárás életre hívásának okait a jogalkotó a módosító törvény indokolásában részletesen kifejtette. A *sui generis* felülvizsgálati eljárás az *általános közigazgatási rendtartásról szóló 2016. évi CL. törvény* jogorvoslati rendszerét egészíti ki. A 2018-as év során a közigazgatási bíróságok több alkalommal is megállapították a közgyűjteményben őrzött vitatott tulajdonú kulturális javak visszaadásáról szóló eljárás hatósági eljárási minőségét, tekintettel arra, hogy eljárása során hozott döntéssel a Miniszterelnökséget vezető miniszter közigazgatási hatósági jogkört gyakorol. A jogalkotó szerint a bíróságok eredeti jogalkotói szándéktól eltérő értelmezése miatt vált szükségessé a jogintézmény szabályainak módosítása és a bírósági jogértelmezésnek megfelelő olyan új eljárási szabályok mentén való döntéshozatal, amely biztosítja a közigazgatási eljárás garanciáit és az Alaptörvény XXIV. cikkében foglalt tisztességes hatósági eljáráshoz való jog maradéktalan érvényesülését. Látható, hogy a tisztán jogi érvek mellett politikai állásfoglalást is jelentő – 2013-as módosítás javaslatában aprólékosan kifejtett – indoklás ez esetben elmaradt. A módosítás általános céljaként a jogalkotó szűkszavúan hivatkozik a kulturális örökségvédelem kiterjesztésének állami feladatára.

A *sui generis* felülvizsgálati eljárás lefolytatása kizárólag pontosan körülírt feltételek mellett lehetséges, ezzel a szabályozás az esetleges beavatkozás belső arányosságát igyekszik biztosítani. A módosítás összesen három esetben teszi lehetővé a felülvizsgálatot:

- ha több igénylő terjesztett elő igényt, azonban nem minden igénylő igénye lett elbírálva, vagy a döntés nem minden igénylőre tartalmaz rendelkezést,
- vagy a vagyontárgyak az igénylő részére történő visszaadásról rendelkező döntés meghozatalát követően a vagyontárgyra 2019. február 25. napjáig új igénylő jelentette be az igényét, vagy
- ha a döntés meghozatalát követően olyan, az ügy szempontjából lényeges körülmény, adat, bizonyíték merült fel, amelyet a korábbi eljárásban nem bíráltak el és elbírálása esetén a döntést érdemben befolyásolta volna.²⁴

A felülvizsgálati eljárást megalapozó új igény bejelentésének határideje a *449/2013. (XI. 28.) Korm. rendeletet hatályon kívül helyező, és az új eljárás részletszabályait intézményesítő 22/2019. (II. 25.) Korm. rendelet* (a továbbiakban: R2) 2019. február 26. napi hatálybalépéséhez igazodott. Az első esethez hasonlóan az elbírálás szempontjából releváns bizonyítékok utólagos mérlegelését, továbbá

²² Kultv. 92/B-92/F. §.

²³ A kulturális javak visszaadására irányuló eljárás részletszabályait a 2019. február 25. napján hatályba lépett *22/2019. (II.25.) Korm. rendelet* tartalmazza. Hatálybalépésével a kormányrendelet a megelőző rendeleti szabályozást hatályon kívül helyezte és elrendelte a folyamatban lévő és megismételt eljárások speciális szabályok szerint való lefolytatását.

²⁴ Kultv. 92/B. §.

lényeges körülmény, adat utólagos figyelembevételét teszi lehetővé a felülvizsgálati eljárás harmadik esetköre is.

A felmerült bizonyítékok alapján – amennyiben úgy ítéli meg, hogy a korábbi döntés érdemi felülvizsgálatra szorul – a miniszter dönthet az eljárás megismétléséről. A megismételt eljárás keretében a miniszter, az utóbb ismertté vált tényállásnak megfelelően a korábbi döntést módosíthatja, visszavonhatja vagy az ismertté vált bizonyítékok alapján új döntést hozhat.²⁵

A fentiek alapján megállapítható, hogy a Kultv. szabályainak 2019. július 16. napján hatályba lépő módosításával és az R2-vel a jogalkotó nem csupán alapjaiban változtatta meg a közgyűjteményben őrzött vitatott tulajdonú vagyontárgyak visszaadására irányuló eljárás szabályait, hanem a korábbi szabályok szerint hozott döntések utólagos felülvizsgálatát is lehetővé tette. A gyakorlatban mindez azt jelenti, hogy a megismételt eljárásban az igénylőnek már nem elegendő megfelelően valószínűsíteni tulajdonjoga fennállását, kétséget kizáróan igazolnia kellett azt. A tulajdonjog fennállásával kapcsolatos bizonyítási teher az államról az igénylőre került. Az igénylő tulajdonjogának kétséget kizáró bizonyítottsága hiányában pedig a miniszter számára megnyílik az út a korábbi eljárás szerint kiadott vagyontárgyak utólagos visszakövetelésére.

3. A KÖZGYŰJTEMÉNYBEN ŐRZÖTT, VITATOTT TULAJDONÚ KULTURÁLIS JAVAK VISSZAADÁSÁRA VONATKOZÓ ELJÁRÁS SZABÁLYAINAK ALKOTMÁNYOSSÁGA

A közgyűjteményben őrzött, vitatott tulajdonú kulturális javak visszaadására vonatkozó eljárás szabályainak alkotmányosságát az AB három – bírói kezdeményezés alapján indult utólagos normakontroll eljárás eredményeként hozott – határozatában vizsgálta. Az alábbiakban a vonatkozó alkotmánybírói határozatok bemutatását követően a dolgozat a téma kapcsán felmerülő legfontosabb alkotmányossági kérdések elemzésére koncentrálna.

3.1. A KÖZGYŰJTEMÉNYBEN ŐRZÖTT VITATOTT TULAJDONÚ KULTURÁLIS JAVAK VISSZAADÁSÁRA IRÁNYULÓ ELJÁRÁS MEGÍTÉLÉSE AZ ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG GYAKORLATÁBAN

Az AB első alkalommal a Kúria utólagos normakontroll indítvány alapján, a 3042/2021. (II.19.) AB határozat (a továbbiakban Abh1) alapjául szolgáló eljárásában vizsgálta a közgyűjteményben őrzött, vitatott tulajdonú kulturális javak visszaadására vonatkozó eljárás szabályainak alkotmányosságát.

Az alapügyben a felperes 2017. december 20. napján összesen kilenc műtárgy visszaadása iránt terjesztett elő kérelmet, a Miniszterelnökséget vezető miniszter mint a kormány kulturális örökség védelméért felelős tagja – és az ügy alperese –

²⁵ Kultv. 92/C. §.

2018. május 8. napján kelt döntésével – a Kultv. és a közgyűjteményekben őrzött vitatott tulajdonú kulturális javak visszaadásának rendjéről szóló 449/2013. (XI. 28.) Korm. rendelet (a továbbiakban R1) szabályai szerint – három műtárgy visszaadásáról rendelkezett, tekintettel arra, hogy lefolytatott vizsgálat megállapította: a döntéssel érintett műtárgyak vonatkozásában nem bizonyítható kétséget kizáróan a jogszerű állami tulajdonjog fennállása. A döntés eredményeként a kérelemmel érintett múzeum a műtárgyakat az igénylő felperes birtokába adta.²⁶

2019-ben a közgyűjteményben őrzött, vitatott tulajdonú kulturális javak visszaadására irányuló eljárás szabályai – a korábban bemutatottak szerint – módosultak. A megváltozott szabályozás lehetővé tette a miniszter számára a megelőző szabályok szerint kibocsátott tulajdonosi döntés felülvizsgálata és az igények új eljárásban való – hatályos szabályok szerinti – elbírálását. Az alperes 2019. június 17. napján a felperes restitúciós igénye tárgyában a döntés felülvizsgálata iránt hivatalból indított eljárásában hozott MHF/26/2/2019. számú határozatával a korábbi tulajdonosi döntését visszavonta. A Kúria az előtte folyamatban lévő felülvizsgálati eljárás felfüggesztése mellett az AB-hoz fordult, és kezdeményezte a Kultv. 2019. július 16. napján hatályba lépett módosítása által „Kulturális javak visszaadására irányuló eljárás” cím alatt törvénybe iktatott *sui generis* felülvizsgálati eljárás alkotmányellenességének megállapítását. A Kúria álláspontja szerint a felülvizsgálati eljárás szabályai sértik az Alaptörvény C) cikk (1) bekezdésében foglalt hatalommegosztás elvét, a B) cikk (1) bekezdése szerinti jogállamiság és az abból fakadó jogbiztonság követelményét, a XII. cikk (1) bekezdése szerinti tulajdonhoz való jogot, valamint az I. cikk (3) bekezdésének alapjog korlátozásra vonatkozó rendelkezéseit azáltal, hogy a végrehajtó hatalom részére biztosít hatásköri és döntési jogosultságot magánjogi jogvitában, s már lezárt eljárások visszamenőleges újraértékelését írja elő. A Kúria mindemellett a *sui generis* felülvizsgálati eljárást intézményesítő jogszabályokhoz fűzött indokolás alkotmányellenességére is hivatkozott.

Az Abh1 indokolásában a testület rámutatott arra, hogy a kúriai indítvány az utólagos normakontroll eljárás alapjául szolgáló tartalmi és formai feltételeknek csak részben felel meg. A törvényi feltételek hiánya pedig jelentősen leszűkíti az alkotmányossági felülvizsgálattal érintett normák körét. Az AB rögzíti ugyanis, hogy a jogszabályok jogalkotói indokolásának vizsgálatára sem az Alaptörvény, sem a 2011. évi CLII. törvény az Alkotmánybíróságról (a továbbiakban Abtv.) nem biztosít lehetőséget. A testület nem osztja tehát az indítványozó álláspontját, amely szerint a jogegységi határozatok analógiájára a jogalkotói szándék elsődleges megismerési forrásként funkcionáló jogszabály indokolás alaptörvény-ellenességét is elbírálhatja. Az indítványozó szerint az Alaptörvény hetedik módosítása óta a jogszabály indokolása a jogegységi határozatokhoz hasonlóan kötelező a rendes bíróságokra nézve, így az AB – kifejezett jogszabályi felhatalmazás nélkül is – vállalkozhat a nevezett indokolás alkotmányosságát kontrolljára.

A testület álláspontja szerint az indítványban megjelölt *sui generis* felülvizsgálati eljárás – Kultv. 92/B-92/F. § szerinti – szabályai sem felelnek meg maradéktala-

²⁶ III/01335/2020. számú indítvány [1]-[2].

nul az Abtv. 25. § (1) bekezdése szerinti egyedi normakontroll eljárás két konjunktív feltételének. Az AB következetes gyakorlata szerint az eljáró bíróság csak olyan norma alaptörvény-ellenességének vizsgálatát kezdeményezheti, amelyet az előtte folyamatban lévő ügy elbírálása során kifejezetten alkalmaznia kell. Alapvető feltételnek tekinti tehát a testület a támadott norma és a folyamatban lévő eljárás alapjául szolgáló egyedi ügy közötti közvetlen összefüggést.²⁷ Az AB álláspontja szerint a vitatott tulajdonú kulturális javak visszaadására irányuló eljárás sajátosságai okán az alapügy tárgya nem a teljes – megismételt eljárás eredményeként hozott döntést is magában foglaló – felülvizsgálati eljárás, hanem csupán a felülvizsgálati eljárás első szakaszát képező, a korábbi döntés visszavonásáról szóló határozat jogszerűségének vizsgálata. Az előbbiekre tekintettel a testület nem vizsgálhatta a felülvizsgálati eljárás teljes törvényi szabályozását, csupán az alapügyben ténylegesen alkalmazott jogszabályi rendelkezéseket, nevezetesen a Kultv. 92/B. § c) pontját és 92/C. § (1) bekezdésének csak az alábbi mondatát: „A felülvizsgálati eljárásban, a 92/B. § a)–c) pontjában meghatározott feltételek fennállása esetén a kulturális örökség védelméért felelős miniszter a korábbi döntést visszavonja.”²⁸

A testület a vizsgált szövegrészek alaptörvény-ellenességének megállapítására és megsemmisítésére irányuló bírói kezdeményezést elutasította, egyebekben pedig visszautasította. Az AB mindezzel rávilágította arra, hogy önmagában a *sui generis* felülvizsgálati eljárás megindítása és a tulajdonosi döntés visszavonása – arra tekintettel, hogy a döntés meghozatalát követően olyan, az ügy elbírálása szempontjából lényeges körülmény, adat, bizonyíték merült fel, amelyet a korábbi eljárásban nem bíráltak el, és elbírálása esetén a döntést érdemben befolyásolhatta volna – nem alaptörvény-ellenes.

A testület második alkalommal – 23/2022. (X. 19.) AB határozatban (a továbbiakban Abh2) – az R1 hatályon kívül helyezéséről szóló R2 2. §-a alaptörvény-ellenességét vizsgálta, amely a folyamatban lévő és az új eljárásra utasítás okán megismételt eljárások R2 szerinti lefolytatásáról rendelkezett. A határozat indokolása szerint az új szabályozás eredményeként az igénylő helyzete terheesebbé vált, a kétséget kizáró bizonyosság ugyanis a bizonyosság magasabb fokát jelenti, mint a valószínűség. Az ügy kimenetele szempontjából döntő jelentősége van a testület szerint annak, hogy egy esetlegesen sikertelen bizonyítás hátrányos következményeit az államnak vagy az igénylőnek kell viselnie.²⁹ A határozat indokolása rámutat, hogy jelen ügyben a testület gyakorlatában a visszaható hatályú jogalkotás tilalma esetében kimunkált kételemű teszt temporális elemébe ütközés is megállapítható, mivel az állam és az igénylő között kérelem alapján indult eljárás van folyamatban. A fenti érvek alapján az R2 2.§-a sérti az Alaptörvény B) cikk (1) bekezdését, így Alkotmánybíróság annak megsemmisítéséről és egyedi alkalmazási tilalom kimondásáról rendelkezett.

²⁷ 3058/2015. (III. 31.) AB végzés, Indokolás [22].

²⁸ Abh1, Indokolás [31]-[51].

²⁹ 23/2022. (X.19.) AB határozat, Indokolás [46].

Végül a 10/2023. (VI. 20.) AB határozatban az Alkotmánybíróság az R2 2. §-a tekintetében – az Abh2-vel azonos érvek alapján – általános alkalmazási tilalom kimondásáról rendelkezett. A határozat alapjául szolgáló ügy annyiban tért el az Abh2. alapjául szolgáló tényállástól, hogy míg az első esetben a R2 alkalmazására az ügyintézési határidő túllépése miatt került sor, jelen határozat alapjául szolgáló ügyben a jogelőd közigazgatási szerv többszörös új eljárásra kötelezése okán az R2 2. §-nak megismételt eljárásra utaló fordulata alapján került sor az igénylő számára hátrányos eljárási szabályok alkalmazásra.

Áttekintve az AB közgyűjteményben őrzött vitatott tulajdonú kulturális javak visszaadására irányuló eljárással kapcsolatos gyakorlatát látható, hogy a testület mind- eddig érdemben nem foglalt állást a *sui generis* felülvizsgálati eljárás alkotmányosságáról. Megállapította ugyan, hogy a megváltozott eljárási szabályok folyamatban lévő és megismételt eljárásokban való alkalmazása – s ekként az R2 2. §-a – ellentétes a visszaható hatályú jogalkotás tilalmával, azonban a *sui generis* felülvizsgálati eljárás szabályainak alaptörvény-konformitását nem vizsgálta.

3.2. VISSZAHATÓ HATÁLYÚ JOGALKOTÁS TILALMA A KULTURÁLIS JAVAK VISSZAADÁSÁRA IRÁNYULÓ ELJÁRÁS SZABÁLYOZÁSA SORÁN

Jelen alfejezetben folytatott alkotmányossági szempontú vizsgálódás fókuszában a visszaható hatályú jogalkotás kérdése áll. Az elméleti alapvetés után a röviden bemutatja, hogy a jogalkotás egyik alapvető követelményének alkotmányossági kontrollja miként elevenedik meg az AB gyakorlatába, milyen módon foglalt állást a testület a visszaható hatályú jogalkotás tilalmára tekintettel a kulturális javak visszaadására vonatkozó eljárás alkotmányossága kérdésében, s a korábbi gyakorlat tükrében milyen szempontok érvényesítésére kerülhetne sor a *sui generis* felülvizsgálati eljárás egészének alkotmányossági kontrollja során.

3.2.1. A VISSZAHATÓ HATÁLY TILALMÁNAK ELMÉLETI ALAPJAI

A visszamenő hatályú jogalkotás tilalma alapvető jogalkotási követelmény, az AB gyakorlata szerint³⁰ a jogállamiság – és az abból fakadó jogbiztonság – elvének nélkülözhetetlen kritériuma, amelyről a *jogalkotásról szóló 2010. évi CXXX. törvény* a következők szerint rendelkezik: „Jogszabály a hatálybalépését megelőző időre nem állapíthat meg kötelezettséget, kötelezettséget nem tehet terhesebbé, valamint nem vonhat el vagy korlátozhat jogot, és nem nyilváníthat valamely magatartást jogellenessé.”³¹ A visszaható hatályú – *ex tunc* – jogszabály kihirdetéséhez képest korábbi időponttól teszi alkalmazhatóvá a normát. A visszaható hatály tekintetében különbséget kell tenni az ún. retroaktív és kvázi-retroaktív visszaható hatály

³⁰ Először a 32/1991. (VI. 15.) AB határozat mutatott rá.

³¹ *A jogalkotásról szóló 2010. évi CXXX. törvény* 2. § (1) bekezdés.

között. A retroaktív visszaható hatályú jogszabályt hatályba lépése előtt lezárt jogviszonyok esetében kell alkalmazni, míg a kvázi-retroaktív vagy azonnali hatályú jogalkotás a jogszabály hatálybalépése előtt keletkezett, de még folyamatban lévő jogviszonyokra gyakorol hatást.³²

A visszaható hatályú jogalkotás kapcsán felmerülő alapvető probléma az, hogy a norma címzettjei nem tudták magatartásukat a cselekvés pillanatában a normához igazítani. Az egyéneknek így nemcsak hogy nincsenek, de nem is lehetnek igazolt várakozásaik. Alkotmányos demokráciában pedig – ahogy az AB fogalmaz – „a polgárok szabadságának részét képezi, hogy cselekvéseiket csak az általuk előzetesen megismerhető, a jogalkotás formalizált eljárásának betartásával alkotott szabályok korlátozhatják.”³³ Peschka Vilmos a visszaható normák egy másik problémájára is rámutat. Az ilyen normák esetében a jog ismeretének megdönthetetlen véelme – azaz az *ignorantia iuris neminem excusat* régi római jogi szabálya – valójában fikcióvá válik. A jog ismerete ekkor ugyanis nem egy valószínűsíthető, hanem épp ellenkezőleg, egy lehetetlen tény volna. Mindez pedig a jogi norma érvényesülését is ellehetetlenítené, hiszen a jogalanyok – kötelezettségeik kivédése érdekében – könnyűszerrel hivatkozhatnának a jogi norma előírásainak nem tudására és a jogi norma megismerhetetlenségére.³⁴

3.2.2. A VISSZAHATÓ HATÁLYÚ JOGALKOTÁS TILALMA AZ ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG GYAKORLATÁBAN

Az Alaptörvény – a megelőző Alkotmányhoz hasonlóan – csupán az alkotmányos büntetőjog körében tartalmaz a visszaható hatályú jogalkotás tilalmával összefüggésbe hozható elvet.³⁵ A büntetőjogon kívüli jogalkotás esetében a visszaható hatályú jogalkotás tilalmát az AB a jogállamiság követelményéből vezette le. A testület szerint a jogállamiság egyik legfontosabb követelménye a jogbiztonság, amely – többek között – megköveteli azt is, hogy a jogalanyoknak tényleges lehetősége nyíljon arra, hogy magatartásukat a jog előírásaihoz igazítsák. Mindennek előfeltétele, hogy a jogszabály kihirdetését megelőző időre ne állapítson meg kötelezettséget, magatartást ne nyilvánítson jogellenessé.

Hangsúlyozandó, hogy a visszaható hatályú jogalkotás nem általában tilos. A kihirdetést megelőző időállapot szabályozása megengedett, ha a norma hatása a címzetre nézve előnyös, azaz jogot biztosít vagy meglévő jog korlátozását mérsékli, kötelezettség vagy felelősség alól részben vagy egészben mentesít, illetve valamely magatartás jogellenességét megszünteti. A visszaható hatályú jogalkotásról kizárólag a jogalanyok helyzetét terheesebbé tevő – *ad maiorem partem* – jellegű normák esetében beszélünk.³⁶ Az ún. vegyes jellegű – részben a korábbi szabályozásnál az érintetteknek nézve hátrányosabb, részben előnyösebb – rendelkezéseket tartal-

³² PETRÉTEI Péter: *Magyar alkotmányjog I.* (Budapest: Dialóg Campus 2009) 131.

³³ 8/2005. (III.31.) AB határozat, ABH 2005, 104.

³⁴ PESCHKA Vilmos: *A jogszabályok elmélete* (Budapest: Akadémiai 1979) 220–222.

³⁵ Alaptörvény XXVIII. cikk (4) bekezdés.

³⁶ 110/2009. (XI. 18.) AB határozat, ABH 2009, 971–988.

mazó jogszabályok az AB gyakorlata szerint jellemzően nem tekinthetők alkotmányosnak.³⁷

Jogszabály visszaható hatálya miatti alaptörvény-ellenességét az AB fő szabály szerint két tényező együttes fennállása esetén állapítja meg. Egyfelől vizsgálja azt, hogy a jogalkotó valóban a jogszabály hatálybelépését megelőző időszakról rendelkezett-e, másrészt számba veszi a jogalkotás címzettre gyakorolt hatását. A jogszabályi rendelkezés a visszaható hatály tilalmába ütközhet továbbá, ha a normát a jogalkotó ugyan nem visszamenőlegesen léptette hatályba, de a jogszabály egyes rendelkezéseit – a jogalkotó kifejezett kívánalma alapján – a jogszabály hatálybalépése előtt létrejött jogviszonyokra is alkalmazni kell.³⁸ Mindemellett a testület 7/2016. (IV.6.) AB határozat indokolásában arra is rámutat, hogy az AB által vizsgált jogviszonyok szükségképpen különböznek egymástól: lehetnek, magánjogiak vagy közjogiak, folyamatban lévők vagy már teljesedésbe mentek, rövid távúak vagy tartós jellegűek. A jogviszonyok különbözősége okán a testület esetről esetre, a körülmények figyelembevételével vizsgálja, hogy megvalósult-e a jogbiztonság sérelme.³⁹

Áttekintve a vonatkozó alkotmánybírói gyakorlatot elmondható, hogy a visszaható hatályú jogalkotás tilalmának terjedelme kapcsán két egymástól eltérő felfogás alakult ki. Az első nézet szerint a visszaható hatályú jogalkotás tilalma nem jelentheti a jogviszonyok abszolút érinthetetlenségét. Alapvető különbséget kell tenni aszerint, hogy a jogalany számára hátrányos szabályozás már lezárt, teljesedésbe ment vagy még folyamatban lévő jogviszonyokra vonatkozik. A fennálló tartós, határozatlan időtartamú jogviszonyok ugyanis a jogbiztonság sérelme nélkül alakíthatók vagy megváltoztathatók a jövőre nézve, amennyiben a jogviszony tartalmának megváltoztatása nem eredményezi az Alaptörvény más rendelkezésének vagy valamely alapvető jog sérelmét, a módosító rendelkezés alkotmányellenessége nem állapítható meg.⁴⁰ A második nézet ezzel szemben a jogbiztonság elvének érvényesülését kizárólag a jogviszonyok abszolút érinthetetlenségén keresztül véli megvalósulni. A felfogás szerint még a tartós, határozatlan idejű jogviszonyokba sem lehet az alkotmányosság sérelme nélkül beavatkozni, azokat a vonatkozó szabályozás módosítása nélkül kell kivezetni. Utóbbi felfogás szemléletes példáját adja a 3061/2017. (III. 31.) AB határozat indítványának gondolatmenete. A bírói kezdeményezés alapján indult utólagos normakontroll eljárás a *nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény* 112. § (1) bekezdésének alkotmányellenességét vizsgálta. A támadott rendelkezés a korábbi felsőoktatásról szóló törvény⁴¹ alapján megkezdett képzések befejezését 2016. szeptember 1. napjáig tette lehetővé, majd elrendelte a határidőig végbonyosítványt nem szerzett hallgatók hallgatói jogviszonyának megszüntetésé-

³⁷ 28/1992. (IV.30.) AB határozat, ABH 1992, 155–161.

³⁸ 7/1994. (XI. 17.) AB határozat, ABH 1994, 68–73.; 3062/2012. (VII. 26.) AB határozat, Indokolás [88]; 10/2014. (IV. 4.) AB határozat, Indokolás [15]; 16/2014. (V. 22.) AB határozat, Indokolás [32]; 30/2014. (IX. 30.) AB határozat, Indokolás [106]; 3024/2015. (II. 9.) AB határozat, Indokolás [23].

³⁹ 7/2016. (IV.6.) AB határozat, Indokolás [21].

⁴⁰ Ez a szemlélet először a 174/B/1999. AB határozatban, majd például a 3208/2013. (XI. 18.) AB határozat, Indokolás [60]; 3209/2013. (XI. 18.) AB határozat, Indokolás [25] pontjában jelenik meg.

⁴¹ A *felsőoktatásról szóló 1993. évi LXXX. törvény*.

sét. Az indítványozó álláspontja szerint a jogbiztonság követelménye megköveteli, hogy az a hallgató, akinek hallgatói jogviszonya – a jogviszonyra kötelezően alkalmazandó – korábbi felsőoktatási törvény hatálya alatt jött létre, amely az egyetemi tanulmányok időtartalmát nem maximalizálta, jogszabályváltozás eredményeként utóbb se essen ilyen követelmény hatálya alá. Az indítványozó álláspontja szerint a visszamenőleges jogi szabályozás tilalmába ütközik, ha a jogalkotó egy korábban létrejött jogviszonyba visszamenőlegesen olyan módon avatkozik be, hogy előírja a tanulmányi követelmények meghatározott időpontig való teljesítését. Az indítványozó érvelése kitért arra is, hogy az érintett hallgató jogviszonyát abban a tudatban létesítette, hogy a végbizonyítvány megszerzése nincs határidőhöz kötve. Az új szabályozás nem volt kiszámítható, arra a felperes tanulmányai kezdetekor nem készülhetett fel.⁴² Az említett ügyben az AB végül nem osztotta az indítványozó álláspontját, nem állapította meg a visszaható hatály tilalmát és a támadott rendelkezés alaptörvény-ellenességét. Indokolásában a testület ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a jogalkotó a tartós, fennálló jogviszonyokba való beavatkozásának korlátot szabhat a jogbiztonsághoz kapcsolódó bizalomvédelem intézménye.⁴³

3.2.3. A *SUI GENERIS* FELÜLVIZSGÁLATI ELJÁRÁS SZABÁLYAINAK MEGÍTÉLÉSE A VISSZAHATÓ HATÁLYÚ JOGALKOTÁS TILALMÁNAK TÜKRÉBEN

A Kúria – mint indítványozó – által is hangsúlyos érvnek tekintett B) cikk szerinti jogállamiság elvéből fakadó jogbiztonság követelményét sértő visszaható hatályú jogalkotás tilalmával az ABh1 indokolása is részletesen foglalkozik.

A testület a 2019-ben hatályba lépett módosítás alkotmányosságának megítélésére a visszaható hatályú jogalkotás tilalmával kapcsolatban kimunkált kételemű tesztet alkalmazta. A teszt első elemét az AB gyakorlata cizellálta, amely szerint: „valamely jogszabály nem csupán akkor minősülhet az említett tilalomba ütközőnek, ha a jogszabályt a jogalkotó visszamenőlegesen léptette hatályba, hanem akkor is, ha a hatálybaléptetés nem visszamenőlegesen történt ugyan, de a jogszabály rendelkezéseit – erre irányuló kifejezett rendelkezés szerint – a jogszabály hatálybalépése előtt létrejött jogviszonyokra is alkalmazni kell.”⁴⁴ Az AB szerint a teszt első, idődimenzióra koncentráló elemének megfelel a Kultv. szerinti – szűkebb értelemben vett – felülvizsgálati eljárása, hiszen annak célja a módosítás hatálybalépését megelőzően keletkezett jogviszony újbóli elbírálásának lehetővé tétele.

A teszt második eleme a szabályozás hatására fókuszál, és a visszaható hatályú jogalkotás tilalmát kizárólag a jogalanyok helyzetét elnehezítő – *ad maiorem partem* – szabályozásra szűkíti. Az AB egyhangú álláspontja szerint a Kultv. érdemi vizsgálat alá vont rendelkezései nem jelentik az érintett jogi helyzetének elnehezülését. A felülvizsgálati eljárást megindító határozat a korábbi tulajdonosi döntés visszavonását célozza, így önmagában alkalmatlan a birtokosi pozíció megváltoztatására-

⁴² 3061/2017. (III.31.) AB határozat, Indokolás [3].

⁴³ A bizalomvédelem egy olyan jog által is védett várákozás, amely a jogszabály változatlan fennmaradásához, hatályban maradásához fűződik.

⁴⁴ Abh1, Indokolás [73].

ra. A tulajdonosi döntés visszavonása a korábbi szabályozás alatt keletkezett döntések felülvizsgálatát teszi lehetővé, eredményeképp indul meg a – tágabb értelemben vett – felülvizsgálati eljárás második szakasza, az ún. megismételt eljárás. A kulturális javak birtokállapot változására kizárólag a megismételt eljárás lefolytatását követően és egy újabb határozat eredményeként kerülhet sor. Látható, hogy az Abh1-ben érdemi vizsgálat alá vont – a korábbi határozat visszavonásáról szóló – döntés csak előkészítette a közgyűjteményekben őrzött vitatott tulajdonú vagyontárgy birtokállapotáról szóló döntést. A birtokállapotról való rendelkezés hiányában a visszavonó döntés nem eredményezheti az érintett jogi helyzetének elnehezülését sem. Az AB tehát nem találta a visszaható hatályú jogalkotás tilalmába ütközőnek a Kultv. érdemi vizsgálat alá vont rendelkezéseit.

A testület sem az Abh1-ben, sem az ezt követően hozott döntéseiben nem foglalt állást a *sui generis* felülvizsgálati eljárás egészének alkotmányosságát illetően. A visszaható hatályú jogalkotás veszélye épp az Abh1-ben az AB által érdemben nem vizsgált megismételt eljárást záró határozat esetében merülhet fel. Az igénylő számára hátrányosabb eljárási szabályok alapján lefolytatott megismételt eljárás eredményeként született határozattal a miniszter ismételten dönt az igénylő kérelméről: elrendelheti a még ki nem adott vagyontárgy közgyűjteményben történő további őrzését, valamint a birtokba vett vagyontárgynak a korábbi igénylőtől történő visszavételét. Ez a döntés nem csupán a kételemű teszt első, idődimenzióra vonatkozó elemét meríti ki, hanem a jogalanyok jogi helyzetének elnehezülését is eredményezheti.

A megismételt eljárás szabályainak visszaható hatályú jogalkotás tilalmába ütközése, és ennek nyomán a szabályozás alaptörvény-ellenessége annak tükrében ítéltető meg, hogy az AB melyik álláspontot osztja a visszaható hatályú jogalkotás tilalmának terjedelme kapcsán. Ha a testület a *sui generis* felülvizsgálati eljárás szabályainak vizsgálata során a korábbi jogviszonyok abszolút érinthetlensége mellett foglalna állást, az egyúttal a megismételt eljárásban – az igénylő terhére – hozott döntés visszaható hatályát, és ennek okán alaptörvény-ellenességét jelenthetné. Ha azonban az AB a hosszú távú jogviszonyokat a jövőre nézve a jogbiztonság sérelme nélkül módosíthatónak tekinti, az akár a megismételt eljárás eredményeként hozott miniszteri döntés alkotmányosságának megállapításához is vezethet. A tartós, fennálló jogviszonyok alakíthatóságának elfogadása ugyanis azt jelenti, hogy a jogalkotó ezeket a jogviszonyokat a jövőre nézve az új – akár szigorúbb követelményeket jelentő – szabályozás hatálya alá vonhatja.

A jogalkotó tartós, fennálló jogviszonyokba való beavatkozásának korlátját a jogbiztonsághoz kapcsolódó bizalomvédelem intézménye jelenti. A gyakorlat szerint az AB esetről esetre mérlegeli, hogy hol húzódik a határ a jogalkotó szabadsága és az egyének a jogi szabályozás állandóságához, kiszámíthatóságához fűződő érdeke között.⁴⁵ A testület vizsgálata arra koncentrált, hogy a jogi szabályozás változása következtében a jogalanyokat ért hátrány indokolja-e a jogbiztonság sérelme alapján az alaptörvény-ellenesség megállapítását. Mindez jelen esetben annak mérlegelését

⁴⁵ 3061/2017. (III. 31.) AB határozat, Indokolás [13].

jelentené, hogy a testület szerint a kulturális javak visszaadására vonatkozó szabályok változása következtében a korábbi igénylő birtokosi pozíciójának megszűnése jelenthet-e olyan hátrányt, amely – a jogbiztonság sérelme okán – a Kultv. vonatkozó rendelkezéseinek alaptörvény-ellenességét eredményezi.⁴⁶

A körülmények vizsgálatakor kiemelt jelentőségű lehet, hogy a kulturális javak visszaadására irányuló eljárás nem a tulajdonjog eldöntését, hanem – ahogy arra az AB is rámutat⁴⁷ – a közgyűjteményekbe tisztázatlan körülmények között került tárgyak eredeti birtokállapotának mielőbbi helyreállítását célozza. Az eljárás tulajdonképpen olyan garanciális szabályok összessége, amelyek egyaránt szolgálják a vitatott tulajdonú kulturális javak esetében a tulajdonosok és örököseik számára a birtokállapot peren kívüli rendezését és az állami tulajdonjog gyakorlójának átlátható és kiszámítható eljáráshoz fűződő érdekét, valamint a kulturális örökségvédelem kiterjesztésére irányuló állami feladat előmozdítását. Mindezek alapján a *sui generis* felülvizsgálati eljárás eredményeként hozott miniszteri döntés – akár a ki nem adott vagyontárgy közgyűjteményben való további őrzéséről, akár a birtokló igénylőtől való visszavételéről is rendelkezik – nem zárja el az igénylőt tulajdoni igényének bírói úton történő érvényesítésétől.

3.3. AZ ÁLLAMOT ILLETŐ KÖZHATALMI ÉS MAGÁNJOGI JOGOSÍTVÁNYOK ÖSSZEMOSÓDÁSA A KULTURÁLIS JAVAK VISSZAADÁSÁRA IRÁNYULÓ ELJÁRÁS SORÁN

A közgyűjteményben őrzött vitatott tulajdonú kulturális javak jelentős része letét útján került az állam birtokába. Visszaadásukra a jelenleg hatályos eljárási szabályok szerint azonban közigazgatási hatósági eljárás keretében kerül sor. A jogalkotói indokolás szerint az eljárási szabályok koncepcionális módosításának és a *sui generis* felülvizsgálati eljárás törvénybe iktatásának oka éppen az volt, hogy a bíróságok az eredeti jogalkotói szándéktól eltérően értelmezték a visszaadó aktus jellegét. A közigazgatási bíróságok 2018 során több alkalommal is megállapították, hogy a közgyűjteményben őrzött vitatott tulajdonú kulturális javak visszaadásáról szóló eljárás hatósági eljárás, eljárása során hozott döntésével a Miniszterelnökséget vezető miniszter közigazgatási hatósági jogkört gyakorol. Az eredeti jogalkotói szándék tehát vélelmezhetően magánjogi aktusnak tekintette a kiadásról rendelkező döntést, az eltérő gyakorlati értelmezés hatására azonban a jogalkotó ellentétes álláspontra helyezkedett.

⁴⁶ A Kultv. 92/C. § (1) bekezdés második fordulata, amely szerint: „A felülvizsgálati eljárásban a kulturális örökség védelméért felelős miniszter elrendelheti a még ki nem adott vagyontárgy közgyűjteményben történő további őrzését, valamint a birtokba vett vagyontárgynak a korábbi igénylőtől történő visszavételéről is rendelkezhet.”

⁴⁷ Abh1, Indokolás [54].

3.3.1. ACTA IURE GESTIONIS ÉS ACTA IURE IMPERII AZ ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG GYAKORLATÁBAN

Az Abh1 indítványa szerint a jogalkalmazó számára nem világos, hogy a szabályozás közigazgatási vagy magánjogi, így az sem melyik jogág jellemző elveire kell figyelemmel lenni a jogalkalmazás során. Mindez az indítványozó álláspontja szerint a jogállamiság-klauszult tartalmazó B) cikk sérelmét eredményezi. A Kultv. vonatkozó szabályai az indítványozó szerint nemcsak hogy nem felelnek meg a normavilágosság követelményének, hanem arra is lehetőséget biztosítanak a miniszternek, hogy a polgári jogi jogviszonyokba közhatalmi – hatósági – eszközökkel avatkozzon be.⁴⁸

Az AB szerint az indítványban foglaltak nyomán alkotmányos jelentőséggel az bír, hogy az állam közhatalom birtokában beavatkozhat-e olyan jogviszonyokba, amelyekben korábban mint mellérendelt fél vett rész.⁴⁹ A testület annak megállapítása érdekében, hogy *de iure imperii* vagy *de iure gestionis* tevékenységről van szó áttekintette korábbi gyakorlatát. A 11/2013. (V. 9.) AB határozat részletesen vizsgálja az állam közhatalmi és tulajdonosi jogosítványainak összemosódásából fakadó problémákkal. A határozat indokolása szerint akkor, ha az állam vagyoni jogi viszonyokban mit a gazdasági élet egy szereplője jár el, nem gyakorolhatja azt a közhatalmi funkciót, ami az államot mint szervezetet illeti meg. A magánjogi viszonyokban megjelenő állam – félként – egyenjogú a másik féllel, vele mellérendelt viszonyban van.⁵⁰ A mellérendelt jogviszonyokban tehát az államot mint szervezetet megillető közhatalmi minőség indifferens.⁵¹ Az említett határozatában az AB arra is rámutatott, hogy a Magyar Állam közhatalmi és tulajdonosi minősége összeolvadna, az ugyanazon polgári jogviszonyban – a határozat indítványa szerinti konkrét esetben szerződésben – a jogalkotó közhatalomként és mellérendelt jogalanyként is eljárhatna. Ez a kettősség pedig nem csupán fogalmilag kizárt egy mellérendeltségen és egyenjogúságon alapuló polgári jogi jogviszonyban, hanem a jobbiztonság követelményére nézve is sérelmes.⁵² Az alkotmánybíróági gyakorlat szerint az állami beavatkozás alkotmányosságának megítélése során mindenekelőtt azt kell vizsgálni, hogy a kérdéses aktus a közjog területére esik-e. A vizsgált aktus közjogi jellege elvezet egy következő vizsgálti szemponthoz, amely alapján azt kell eldönteni, hogy az állam közhatalmi döntésével beavatkozik-e polgári jogi jogviszonyba. Igenlő válasz esetén végül a beavatkozás joghatását kell vizsgálni: azt, hogy az állami beavatkozás milyen joghatással jár a jogviszonyban ellenérdekű félre. A 11/2013. (V. 9.) AB határozat alapján megállapítható, hogy a testület a jogállamiság-klauszula sérelmének megállapításakor a polgári jogi jogviszonyokba való közjogi beavatkozás ténye mellett a beavatkozás jogviszonyra gyakorolt hatását is értékeli. Az Alaptörvény

⁴⁸ Az Abh1. alapiául szolgáló indítvány (Kfv.II.37.112/2020/8.) [20]–[24].

⁴⁹ Abh1, Indokolás [66].

⁵⁰ 11/2013. (V. 9.) AB határozat, Indokolás [37].

⁵¹ A közjog és magánjog, valamint az egyes jogágak elválasztásának dogmatikai kérdéseit és szükségességét részletesen elemezte: JAKAB András: „Közjog, magánjog, polgári jog – A dogmatikatörténet próteuszai és az új Ptk. tervezete” *Állam- és Jogtudomány* 2007/1. 3–27.

⁵² 11/2013. (V. 9.) AB határozat, Indokolás [38].

B) cikk (1) bekezdésének sérelmét a súlyos vagyoni vagy érdeksérelemmel járó beavatkozások eredményezik.⁵³

Tekintettel arra, hogy az eljárási szabályok okán az Abh1 indítványa érdemi elbírálásra csak részben volt alkalmas, a testület – hasonlóan a visszaható hatályú jogalkotás kérdéséhez – csak az eljárás első szakaszát képező, szűkebb értelemben vett felülvizsgálati eljárás alkotmányosságát vizsgálta. Megállapította ugyan, hogy a jogszabály szövegéből, a jogalkotói indokolásból és a joggyakorlatból is nyilvánvalóan következik, hogy a vonatkozó eljárás a közjog területén helyezhető el, azonban önmagában a tulajdonosi döntés visszavonása a 11/2013. (V. 9.) AB határozatban megállapított követelménynek nem felel meg. A határozat indokolása ismét kiemelte, hogy az alkotmányossági kontroll alá vont eljárási szak eredményeként hozott határozat nem a birtokbaadásról rendelkezik, így önmagában alkalmatlan arra, hogy az igénylő birtokosi pozíciójának *de facto* sérelmét idézze elő. A testület szerint: „tulajdonosi döntés visszavonása [...] csak annyit jelent, hogy attól fogva nem állítja a miniszter, hogy a kérdéses vagyontárgyakon az állami tulajdonjog fennállása kétséget kizáróan nem bizonyítható”.⁵⁴ Mindehhez azonban jogkövetkezmény nem fűződik.

3.3.2. ÉRVEK ÉS ELLENÉRVEK A MINISZTERI DÖNTÉS TARTALMÁNAK KÖZHATALMI, ILLETTVE MAGÁNJOGI JELLEGE MELLETT

A közgyűjteményben őrzött vitatott tulajdonú kulturális javak visszaadásáról rendelkező aktus közjogi vagy magánjogi jellege mellett egyaránt említhetők érvek. Kiindulópontként rögzíthető, hogy egy aktus közjogi vagy magánjogi jellegének meghatározása során jelentősége elsősorban a döntés tartalmának nem pedig formai megjelenésének van. A közjog elsősorban az államszervezet felépítésére, működésére, a közhatalom gyakorlására vonatkozó szabályokat tartalmazza. A közjogi jogviszonyokban az állam közhatalmat gyakorolva, hierarchikus alá-fölrendeltség érvényesítésével jelenik meg, míg a magánjogi jogviszonyokban a – felek személyétől függetlenül – a mellérendeltség jellemző.

A kulturális javak visszaadására irányuló eljárás vitathatatlanul vagyoni jogviszonyt jelent. Az állami tulajdonjog gyakorlójának döntése – noha nem a kérdéses vagyontárgy tulajdonjogáról rendelkezik, de – a birtoklás tulajdonjogi részjogosítványát érintő aktus. A felek vagyoni és személyi viszonyainak szabályozása pedig közismerten a magánjog terrénumába tartozik. A jogviszony keletkezésének vizsgálatával kapcsolatban elmondható, hogy a vitatott tulajdonú kulturális javak az állam birtokába kerülhettek a tulajdonosok szabad elhatározásából és állami kényszer hatására egyaránt. A vagyontárgyak egy részét megóvásuk érdekében tulajdonosaik helyezték letétbe, szerződéses jogviszonyt létrehozva. Az állam és a letevő közötti jogviszony polgári jogi jellege közvetetten kihathat a visszaadásról rendelkező döntés tartalmi sajátosságaira is. Az esetek többségében azonban nem a tulaj-

⁵³ Uo., Indokolás [46].

⁵⁴ Abh1, Indokolás [62].

donos rendelkezése vagy legalábbis nem szabad elhatározása alapján változott meg a vagyontárgyak birtokállapota. Cáfolja a vagyoni jogviszony magánjogi jellegét igazoló állítást, vagyoni jogosságokról beszélhetünk akkor is, amikor az állam a vagyontárgyak tulajdonát vagy birtokát a legkülönbözőbb represszív (jogi) eszközökkel vonta el tulajdonostól. Az állam közhatalom birtokában vagy legalábbis azzal fenyegetve járt el, amikor a kényszerrel és erőszakkal átítatott olyan *quasi* polgári jogi jogintézmények útján szerezte meg a vagyontárgyak tulajdonjogát vagy birtokát, mint a felajánlás vagy a lemondás. Belátható, hogy a jogviszony keletkezésének vizsgálata önmagában nem nyújt elegendő eligazítást annak eldöntéséhez, hogy a miniszteri döntés tartalmát tekintve közjogi vagy magánjogi jellegű.

Az állam magánjogi jogalanyként való eljárása mellett szóló további érv lehet a kulturális javak visszaadására irányuló eljárás részletszabályait rendező végrehajtási rendelet tartalma. Az R1 4. § (4) bekezdése szerint az eljárás során az állami vagyon felügyeletéért felelős miniszter a *Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény* (a továbbiakban Ptk.) 3:405. § (2) bekezdése szerint kiadott meghatalmazás alapján eljárva dönt a vagyontárgy igénylő részére történő visszaadásról.⁵⁵ A 2019. február 26. napján hatályba lépett R2 módosult szövegekörnyezetben ugyan, de változatlan tartalommal utal a Ptk. 3:405. § (2) bekezdésére, amely szerint: „[a]z államot a polgári jogi jogviszonyokban az állami vagyon felügyeletéért felelős miniszter képviseli.”⁵⁶ A jogszabály tehát kifejezetten polgári jogi jellegűnek tekinti a visszaadásra irányuló aktust. A jogviszony magánjogi jellege esetén a végrehajtási rendelet tekinthető egy olyan extern normatív aktusnak, amelynek egy kivétellel valamennyi szabálya intern és garanciális jellegű, azaz az államszervezetre irányul, és az állami érdek megővését célozza. Kizárólag a végső aktus, a birtok állapotváltozásról rendelkező döntés extern jellegű.⁵⁷

Áttérve a visszaadásról rendelkező döntés közjogi jellege mellett szóló érvekre, mindenekelőtt kiemelendő, hogy az AB szerint a szűkebb értelemben vett felülvizsgálati eljárás a közjog területén helyezkedik el. Az AB álláspontja szerint a tulajdonosi döntés visszavonásáról rendelkező döntés közjogi jellege nyilvánvalóan következik a jogszabály szövegéből, a jogalkotói indokolásból és a kúriai indítványból kiolvashatóan a joggyakorlatból is.⁵⁸ A testület álláspontjának elfogadása egyúttal az eljárás második szakaszának eredményeként hozott – már a birtokállapotról rendelkező – döntés jellegét is determinálja. Nehezen elképzelhető ugyanis, hogy egy egységes eljárás első szakaszát záró közhatalmi aktust követően az ügy érdemében ugyanazon szerv magánjogi tartalommal mint *acta iure gestionis* döntsön. A *sui generis* felülvizsgálati eljárásban hozott döntés közhatalmi jellegéből pedig alappal következtethetünk arra, hogy a felülvizsgálat tárgyát egy korábbi – szintén – közhatalmi tartalmú döntés képezi. A jogbiztonság szempontjából végképp problematikus lenne ugyanis az, ha a korábban magánjogi tartalmú döntést a miniszter

⁵⁵ R1 4. § (4) bekezdés.

⁵⁶ Ptk. 3:405. § (2) bekezdés.

⁵⁷ Az intern és az extern jogviszonyok kapcsán részletesen JAKAB András: *A magyar jogrendszer szerkezete* (Budapest: Dialóg-Campus 2007) 17.

⁵⁸ Abh1, Indokolás [70].

utóbb az ellenérdekű fél hátrányára közhatalmi jellegű döntéssel írna felül. A konkrét esetben az előbbieket cáfolata az lehetne, hogy a *sui generis* felülvizsgálati eljárás során a miniszter közhatalmi minőségében hozott tulajdonosi döntést visszavonó határozata csak annyit jelent, hogy attól fogva nem állítja a miniszter, hogy a kérdéses vagyontárgyakon az állami tulajdonjog fennállása kétséget kizáróan nem bizonyítható. A birtokállapotról rendelkező döntésével pedig, ahogy arra a hatályos végrehajtási rendelet is rámutat, egy polgári jogi jogviszonyt rendez utóbb közhatalmi aktussal. Az alapvetően polgári jogi jogviszonyba – amelyben az állam eredetileg mellérendelt félként vett részt – azonban csak akkor lehetne a jogbiztonság követelményének sérelme nélkül közhatalmi aktussal beavatkozni, ha a közhatalmi döntés nem eredményezi a másik fél súlyos vagyoni vagy érdeksérelmét. A birtokosi pozíció *de facto* sérelme, azaz az igénylő számára birtokba adott vagyontárgy visszavételéről szóló döntés alkalmas lehet érdeksérelem előidézésére, súlyosságának megítélése során azonban mindenképp mérlegelni kell azt, hogy az eljárás nem eredményezi a tulajdonjog eldöntését, ekként a vagyontárgy visszavételéről rendelkező döntés nem zárja el az igénylőt tulajdoni igényének bírói úton való érvényesítésétől. A hatósági aktus-jelleg mellett szól továbbá, hogy az *amicus curiae* szerint volt olyan bíróság, amely a kulturális javak visszaadásáról szóló végrehajtási rendelet szerinti döntést közigazgatási hatósági eljárás keretében hozza.⁵⁹

A közigazgatási jogtudomány aktustana egyéb jogi eszköznek vagy más jogági aktusnak (a továbbiakban egyéb jogi eszköz) nevezi azokat a joghatás kiváltására irányuló közigazgatási cselekményeket, amelyek formáját és tartalmát nem közigazgatási jogi, hanem a jogrendszer más ágaihoz tartozó jogszabályok határozzák meg.⁶⁰ Mint minden aktus, az egyéb jogi eszközök is a közigazgatási szervvel kapcsolatban álló jogalany jogi helyzetének változását célozzák. Az egyéb jogi eszköz sajátossága azonban, hogy az aktusban foglalt rendelkezés nem a közigazgatási jog, hanem más jogág hatálya alatt áll. A közigazgatási aktus – függetlenül attól, hogy azt tényleges tartalommal a közigazgatási jog vagy más jogág tölti ki – a közigazgatási jogtól sosem függetleníthető.⁶¹ Hangsúlyozandó, hogy önmagában egy aktus közigazgatási jogtól nem független volta nem jelenti azt, hogy az adott aktus hatósági aktus volna, amelyekre a hatósági eljárásjog szabályai szükségszerűen alkalmazandók. A hatósági aktus a közigazgatási aktustól terjedelmében, míg az egyéb jogi eszköztől minőségileg különbözik. A közigazgatási aktusok ugyanis a bennük rejlő hatalom jellege szerint három típusba sorolhatók. Lehetnek ún. állami hatalom birtokában kibocsátott közhatalmi aktusok, szervezeti igazgatási aktusok és egyéb aktusok. A hatósági tevékenység során kibocsátott aktusok az állami hatalom birtokában kibocsátott aktusok körébe sorolhatók, amelyek közös jellemzője, hogy extern

⁵⁹ *Amicus curiae* – a jogszabály előterjesztőjének a III/1335/2021. számú ügyben állásfoglalása, 5–6, elérhető: [https://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/7988a5abb14731e3c12585ce005b8f28/\\$FILE/III_1335_2_2020_amicus_MINeln_anonim.pdf](https://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/7988a5abb14731e3c12585ce005b8f28/$FILE/III_1335_2_2020_amicus_MINeln_anonim.pdf).

⁶⁰ VESZPRÉMI Bernadett: „A közigazgatási aktus” in JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SÜLYOK Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia* (Közigazgatási jog rovat, rovat-szerkesztő: BALÁZS István) 2023 [22], <http://ijoten.hu/szocikk/a-kozigazgatasi-aktus>.

⁶¹ Ahogy arra Tamás András rámutat a közigazgatási aktus „a közigazgatási cselekvés jogi formája”. Lásd bővebben TAMÁS András: *A közigazgatási jog elmélete* (Kalocsa: Kaloprint 2001) 408.

jellegűek, tartalmuk végső soron a legitim fizikai erőszak monopóliumának alkalmazásával kikényszeríthető.⁶²

Jelen alfejezetben foglaltak alapján rögzíthető, hogy a kulturális javak visszaadásáról rendelkező döntés közhatalmi és magánjogi jellege mellett egyaránt említethető érvek. Alkotmányos jelentőséggel az bír, hogy amennyiben a *sui generis* felülvizsgálati eljárást lezáró birtokállapotról rendelkező miniszteri döntés tartalmát tekintve közhatalmi aktusnak tekintjük, az állam és az igénylő között fennálló jogviszonyt pedig alapvetően polgári joginak – ahogy erre a végrehajtási rendeletek utalnak –, akkor az állami beavatkozás joghatása függvényében akár a miniszteri döntés alaptörvény-ellenessége is felvethető. Az alaptörvény-ellenesség megállapításának feltételét az jelenti, hogy az igénylő számára terhes birtokállapot változást tekinthetjük-e olyan súlyos vagyoni vagy érdeksérelemmel járó beavatkozásnak, amely a jogállamiság követelmények sérelmét eredményezi.

Eltávolodva a kiadásról rendelkező döntés közhatalmi vagy magánjogi jellegének problémájától az állam közhatalmi és magánjogi minőségének összeolvadásának – és ezáltal az esetleges alaptörvény-ellenesség – problémája még egy szempontból felvethető. Ha elfogadjuk, hogy a fennálló jogviszony, alapvetően polgári jogi, ahogy arra a végrehajtási rendeletek is utalnak, akkor a jogviszonyban a Magyar Államnak magánfélként való szereplésével – a mellérendeltség és egyenjogúság, valamint a jogbiztonság közjogi követelményével – nehezen összeegyeztethető az, hogy a Magyar Állam mint törvényhozó olyan felülvizsgálati eljárást intézményesít, amely korábbi döntésének – legyen az akár közjogi, akár magánjogi tartalmú – visszavonását és eltérő szabályok szerinti elbírálását teszi lehetővé. Különösen azért, mert az új eljárás szabályai a bizonyítás szempontjából mindenképp terheesebbek az igénylőre nézve.

A bemutatottak alapján a szabályozás értelmezési nehézségei vitathatatlanok. Ha a fenti érvek alapján elfogadjuk az állam – mint birtokos – és az igénylő közötti jogviszony polgári jogi jellegét, a felülvizsgálati eljárás során hozott egyes döntések, így a visszaadó döntés közhatalmi vagy magánjogi jellegének meghatározása további értelmezési nehézségekhez vezet. A tisztánlátást a jogalkotói szándék felkutatása érdekében a törvényjavaslat indokolásának vizsgálata sem segítette elő. Mivel a szabályozás ilyen mértékű értelmezési bizonytalanságokkal küzd nem csupán a visszaható hatályú jogalkotás tilalmába ütközés, illetve az államot illető közjogi és magánjogi jogosítványok összemosódása okán sértheti az Alaptörvény B) cikkét, hanem az abból levezethető normavilágosság követelményének sem tesz eleget.

ÖSSZEGRÉS

A közgyűjteményben őrzött, vitatott tulajdonú kulturális javak visszaadására irányuló eljárást olyan garanciális szabályok intézményesítése reményében iktatta törvény-

⁶² PATYI András – VARGA Zs. András: *Általános közigazgatási jog* (Budapest–Pécs: Dialóg-Campus 2009) 142–218.

be a jogalkotó, amelyek egyaránt szolgálják a vagyontárgyak esetében a tulajdonosok és örökösök számára a birtokállapot mielőbbi rendezését és az állami tulajdonjog gyakorlásának átlátható és kiszámítható eljáráshoz fűződő érdekét, továbbá a kulturális örökségvédelem kiterjesztésére irányuló állami feladat előmozdítását. Mindezek érdekében a jogalkotó kezdetben az igénylők számára kifejezetten méltányos szabályokról rendelkezett. Néhány évvel később azonban nemcsak alapjaiban változtak meg az eljárás bizonyításra vonatkozó szabályai, hanem egy *sui generis* felülvizsgálati eljárás intézményesítésével lehetővé vált a korábbi eljárási szabályok szerint hozott döntések utólagos felülvizsgálata. A bemutatott alapján látható, hogy a felülvizsgálati eljárás szabályai – az igénylőre nézve terhes bizonyítási kötelezettség okán – nem csupán a visszaható hatályú jogalkotás tilalmának megállapításához eredményezhetik, hanem az állam közjogi és magánjogi jogosítványainak összeolvadása és a normavilágosság követelményének sérelme nyomán, a jobbiztonság és azon keresztül a jogállamiság alkotmányos követelményébe is ütközhetnek.

Az eljárás speciális tárgya okán egy eltérő szempontú vizsgálódást is megalapoz. Az eljárás olyan vagyontárgyak birtokának rendezését célozza, amelyeket az állam ugyan közgyűjteményeiben leltározott, de mai fogalmaink szerint valójában sosem kerültek jogszerű állami tulajdonba. A kulturális és jelentős vagyoni értékük mellett ezek a tárgyak magukon hordozzák a megelőző század történelmi eseményeinek bélyegét. A múlt újraértékelése és a jogállami berendezkedés közötti kapcsolatok léte elvitathatatlan. Az „igazságtétel” lehetőséget biztosít az utókornak arra, hogy normatív eszközök általi önmeghatározását, és egyúttal a múlttól való elhatárolását is elvégezze.⁶³ Miként Teitel rámutat, a korábbi rendszer immoralitása magában hordozza az újrakezdés szükségszerűségét, hiszen egy újonnan létrejövő jogállamot a korábbi rendszertől eltérő alapokra kell helyezni. Álláspontja szerint: „amit igaznak vélnék az a korábbi igazságtalanság függvénye és folyománya”.⁶⁴ Ezért a rendszerváltás politikai erői is elkerülhetetlenül az előző rendszerhez való viszonyukban határozták meg önmagukat. A magukat a korábbi rendszerrel szemben álló erőként definiáló politikai közösségek egyik legfőbb feladata a tulajdonviszonyok rendezése volt. Hazánkban a hatékony piacgazdaság feltételeinek kialakítása elválaszthatatlanul összefonódott az egyének igazságtalanul elszenvedett sérelmeinek orvosolásával.⁶⁵ A folyamatot pedig a jogállamiság követelményének kívánták alárendelni, ahogy erre az első kárpótlási törvény preambuluma is rámutatott. Kérdésként merülhet fel, hogy vajon mit kíván a jogállamiság követelménye: a korábbi formálisan érvényes jogok tiszteletben tartását, függetlenül azok erkölcsi vagy politikai megítélésétől? Az AB a Zétényi–Takács-féle törvény előzetes alkotmányossági kontrollja tárgyában hozott határozatának sokat idézett mondata szerint: „jogállamot nem lehet jogállam ellen megvalósítani”.⁶⁶ A testület a mindig részleges és szubjek-

⁶³ FLECK Zoltán: „Jog és emlékezet” *Magyar Lettre Internationale*, 2008/tavaszi 71.

⁶⁴ Ruti G. TEITEL: *Transitional Justice* (Oxford University Press 2000).

⁶⁵ KUTI Csongor: „Igazságosság és restitúció” *Romániai Magyar Jogtudományi Közlemény* 2006/3. 93–118., KAHLER Frigyes: *Privatizációba épített kárpótlás és a rendszerváltás* (Lakitelek: Antológia 2017).

⁶⁶ 11/1992. (III.5) AB határozat, ABH 1992, 82.

tív igazságosságnál a tárgyi és a formális elvekre támaszkodó jogbiztonságot végső soron előbbre valóbbnak tartja.

Az absztrakt és szubjektív igazságosság és a formális elvekre támaszkodó jogbiztonság követelményének konkurálása a vitatott tulajdonú kulturális javak visszaadására irányuló eljárás szabályainak változása során is felismerhető. A megelőző szabályozás a jogszerű eredeti állapot helyreállítását igyekszik előmozdítani, míg a hatályos eljárási szabályokat eredményező módosítás általános céljaként a jogalkotó a kulturális örökségvédelem kiterjesztésének állami feladatát jelölte meg.⁶⁷ Az eljárás szabályai egy újabb példát jelentenek arra, hogy a jog nem minden esetben tud hiánytalan megoldást nyújtani a múltbeli sérelmek orvoslására. A morális kötelezettség és a jóvátételi szándék sokszor a jogalkalmazási és a jogalkotási megközelítés újragondolását sürgeti, amely pedig kihat a jogbiztonság egészére. Jelen tanulmány a közgyűjteményben őrzött vitatott tulajdonú kulturális javak visszaadására irányuló eljárás kapcsán felmerülő alkotmányos problémák bemutatásával arra kíván rávilágítani, hogy az eljárási szabályok koncepcionális módosítása és a *sui generis* felülvizsgálati eljárás intézményesítése nagyobb veszélyt jelenthet a jogbiztonságra nézve, mint amennyi előnyt realizálhat az eljárás összességében az igazságosság absztrakt követelményének előmozdítása érdekében. A jogalkotót a morális kötelezettség és a jóvátételi szándék vezérelte az eljárás intézményesítésekor, azonban hirtelen túl szélesre tárta a közgyűjtemények kapuit. Utóbb ezt maga is belátta, azonban a kapuk visszazárását már alkotmányos követelmények nehezítik.

⁶⁷ A jogalkotó 2013-ban *ex gratia* jelleggel alkotta meg az eljárást annak érdekében, hogy a magukat tulajdonosnak tekintő személyek a közgyűjteményekben őrzött vitatott tulajdonú kulturális javak birtokát hosszadalmas pereskedés nélkül is megszerezhessék. A törvénymódosítás indokolása a tisztán jogi érvek mellett politikai állásfoglalást is megjelenít, kimondja, hogy: „...demokratikus jogállam nem járhat el úgy, mint diktatórikus elődje, amely polgárai tulajdonával önkényesen bánhat.”

RECENZÍÓ

GELLÉR BALÁZS*

NÉMETEK (OSZTRÁKOK),** MAGYAROK ÉS MAGYARUL BESZÉLŐ EGYÉNEK: TALÁLKOZÁS A VILÁG VÉGÉN

GONDOLATOK BÁRD KÁROLY SZÁMONKÉRÉS

A HOLOKAUSZTÉRT – TETTESEK, ÁLDOZATOK, BÍRÁK

CÍMŰ KÖNYVÉRŐL

„– Igazgató úr – dadogta Sommer, aki a magyar követségen nem volt olyan bátor, mint a többin –, én ki akarok vándorolni. Mi nemkívánatos egyének vagyunk. Legyen szíves, tegye lehetővé, hogy kivándoroljunk az őserdőbe.

– Nem érdekelnek útiterveik. Én csak magyar állampolgárok útleveléit hosszabbítom meg.

– De hisz magyarok vagyunk!

– Maguk nem magyarok, hanem magyarul beszélő egyének.

Nagy csend lett. Aztán Molnár Gyurka ügyetlenül kibökte: – A futballmeccsen is mindig a magyaroknak drukkolunk.”¹

<https://doi.org/10.51783/ajt.2024.1.05>

* PhD (Cambridge), habilitált tanszékvezető egyetemi tanár, ELTE ÁJK, 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3. E-mail: jbgeller@ajk.elte.hu.

** Egy német mondás szerint az osztrákok azt hiszik, hogy Hitler német volt, van Beethoven pedig osztrák. Ez az osztrákok vonatkozásában igen találó aforizma a németekről is sokat elmond: a múltfeldolgozás (*Vergangeinheitsbewältigung*) inkább felelősségvárás mint bűnbánat mind a két nép tekintetében.

¹ LÉNÁRD Sándor: *Völgy a világ végén és más történetek* (Budapest: Magvető 1973) 247. „Lénárd Sándor író, költő, fordító és orvos (1910–1972) élete az örökös újrakezdés jegyében telt: háromszor cserélt hazát és nyelvet, amikor az első világháború után szülővárosából, Budapestről Bécsbe, onnan az Anschluss elől menekülve Rómába, végül a hidegháborús Európából egy braziliai faluba, Dona Emmába került.” – VAJDOVICS Zsuzsanna: „Apák, fiúk (előszó)”, in LÉNÁRD Sándor: *Családtörténeteim. Levelek faimhoz* [ford. SIKLÓS Péter – VAJDOVICS Zsuzsanna] (Budapest: Typotex 2010), 9. Lénárd német, latin, magyar, olasz és angol nyelven publikáló magyar orvos, művelődéstörténész, költő, író, műfordító, klasszika-filológus, gasztrotörténész. Az Anschluss után magyar állampolgárként 1938-ban Olaszországba emigrált zsidó származású lévén. 1952-ben vándorolt ki családjával Brazíliába. 2016-ban jelent meg az életművének legteljesebb összefoglalója: LÉNÁRT-CHENG Helga – VAJDOVICS Zsuzsa: *Lénárd Sándor. Világok vándora* (Budapest: L'Harmattan 2016). Egyik leghíresebb műfordítása a Micimackó latin változata, amely a Cambridge-i Egyetem minden könyvtárában megtalálható: A. A. Milnei *Winnie ille Pu. Liber celeberrimus omnibus fere liberis notus nunc primum de anglico sermone in latinum conversus auctore Alexandro Lenardo* (New York 1958–1960).

I.

Bárd Károly *Számonkérés a holokauszter: tettesek, áldozatok, bírám* című, a Múlt és Jövő Kiadó által 2022-ben kiadott műve korszakos alkotás. A szerző bár mindig fogékony volt az interdiszciplináris megközelítésre,² munkásságának zömét sokáig büntetőjogi, büntető eljárásjogi, nemzetközi büntetőjogi, emberi jogi írások tették ki. Első nagy monográfiája *A büntető hatalom megosztásának buktatói*³ a mai napig a büntető eljárásjog tudomány meghatározó írása. Bárd második önálló kötete – igaz, büntetőeljárás aspektusból – az emberi jogok érvényesülését vizsgálja,⁴ következő könyve – *Az áldozatok méltósága és a vádlottak jogai: összehasonlító jogi tanulmány*⁵ – pedig már előrevetíti alkotói életének azon szakaszát, amely a holokauszttal, a *Vergangenheitsbewältigung*gal (múltfeldolgozással), a felelősség filozófiai, etikai, morális, nemzetközi és büntető-, büntető eljárásjogi problémáival foglalkozik.

Igaz, e témakör korábban sem állt távol tőle, az Eichmann-pert és következményeit mélyebben már a 2010-es évek elején vizsgálta,⁶ és persze az áldozatok jogai és kriminológiai kutatásuk is már a kezdetektől lekötötte Bárdot.⁷

Érdekes lenne összevetni Bárd Károly és George P. Fletcher munkásságát egy plutarkhoszi párhuzamos életrajzok jellegű esszében. Fletchernek – a *Rethinking Criminal Law*⁸ halhatatlanná vált írójának – is érdeklődési körébe kerültek az áldo-

² BÁRD Károly – KÉRI László: *Egyetemi oktatás és kiscsoport* (Budapest: ELTE ÁJK 1981) 107–134., 28., BÁRD Károly: „Rationality in Truth Finding: Procedural and Evidential Needs” in Matti Joutsen (szerk.): *Effective, Rational and Humane Criminal Justice: Report of the European Seminar* (U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs 1984); BÁRD Károly: „Társadalomtudományok és büntető igazságszolgáltatás” in KEREZSI Klára (szerk.): *A társadalomtudományok és a büntető igazságszolgáltatás: A büntetőjog reformjáról és a reform büntetőjogáról* (Budapest: Magyar Kriminológiai Társaság 1989) 5–19., 15.

³ BÁRD Károly: *A büntető hatalom megosztásának buktatói: Értekezés a bírósági tárgyalás jövőjéről* (Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó 1987).

⁴ BÁRD Károly: *Emberi jogok és büntető igazságszolgáltatás Európában: A tisztességes eljárás büntetőügyekben – emberijog-dogmatikai értekezés* (Budapest: Magyar Hivatalos Közlönykiadó 2007).

⁵ BÁRD Károly: *Az áldozatok méltósága és a vádlottak jogai: összehasonlító jogi tanulmány* (Budapest: HVG-ORAC 2021).

⁶ BÁRD Károly: „Történelmi igazságtétel – Ötven évvel az Eichmann per után” in JUHÁSZ Zsuzsanna – NAGY, Ferenc – FANTOLY Zsanett (szerk.): *Sapientia sat: Ünnepi kötet Dr. Cséka Ervin professzor 90. születésnapjára* (Szeged: Szegedi Egyetem ÁJTK 2012) 35–49.

⁷ BÁRD Károly: „Alkalmazott viktimológia Észak-Amerikában” *Magyar Jog* 1984/1. 20–29., BÁRD Károly: „A vádlottak jogai és az áldozatok érdekei – megteremthető a harmónia?” *Belügyi Szemle* 2014/5. 11–17., BÁRD Károly: „Az áldozatok jogállása a nemzeti és nemzetközi büntetőeljárásban” in HACK Péter – KIRÁLY Eszter – Korinek László – PATYI, András (szerk.): *Gályapadból laboratóriumot: tanulmányok Finszter Géza professzor tiszteletére* (Budapest: ELTE Eötvös Kiadó 2015) 205–216.; BÁRD Károly: „Victim’s Rights and Due Process” in Urrz, Renáta (szerk.): *Freedom and Its Enemies* (The Hague: Eleven International Publishing 2015) 189–205., BÁRD Károly: „A sértettek eljárási jogai a nemzetközi bíróságok gyakorlatában” in HACK Péter – Horváth Georgina – KIRÁLY, Eszter (szerk.) *Kodifikációs kölcsönhatások: Tanulmányok Király Tibor tiszteletére* (Budapest: ELTE Eötvös Kiadó 2016), 113–140., BÁRD Károly: „A vádlottak jogai és a sértettek érdekei a büntető eljárási törvény-javaslatban” in GÖNCZÖL Katalin – ZSÉGER, Barbara (szerk.): *Válogatás a 2016-ban és 2017-ben tartott tudományos rendezvények előadásaiból* (Budapest: Magyar Kriminológiai Társaság 2017) 177–186.

⁸ George P. FLETCHER: *Rethinking of Criminal Law* (Oxford: Oxford University Press 1978).

zatok jogai 2005-ben,⁹ sőt már 2001 novemberében a Yale Law School-on előadást tartott a kollektív bűnösségről, amely később nyomtatásban is megjelent.¹⁰ A kollektív felelősség kérdése számos munkájában foglalkoztatta Fletcheret,¹¹ de míg Fletcher akadémiai csúcsa továbbra is 1978-as *opusa* maradt, addig Bárd a *Számonkérés a holokausztért* című munkájával túlszárnyalta eddigi műveinek egyébként is kiemelkedő színvonalát.

E könyv – két írás kivételével – a *Múlt és Jövő* zsidó kulturális folyóirat hasábjain 2019-től megjelenő tanulmányok kötete, mégsem tanulmánykötet. Nem korábban megjelent írások egymás mellé illesztése. A fejezetek szervesen kapcsolódnak, a gondolatok rajtuk átívelve kulminálnak, nem érzünk zökkenőt. A *Mérlegen a felfoghatatlan* című cikkel kezdődött e dolgozatok sora (e könyv negyedik fejezete), majd az *Élet és Irodalomban* megjelent az első Fritz Bauerről készült írás,¹² melyet e kötet első fejezeteként szolgáló *Fritz Bauer az igazságszolgáltatás felelősségéről* című, a *Múlt és Jövőben* napvilágot látó cikk követett.¹³ A szerző Bauerről, a heseni főügyészről, a frankfurti Auschwitz-per kezdeményezőjéről és e perről számos tanulmányt készített,¹⁴ melyek közül a „Gondolatok a frankfurti Auschwitz-perről”¹⁵ szóló az *opus* második fejezete.

A vizsgálat és önvizsgálat kulcsgondolatai e dolgozatnak, és ezt tükrözi a harmadik fejezete: „Vizsgálat egy terven felüli (?) népirtás ügyében. Tanulmány Veszprémy László Bernát: *Gyilkos irodák. A magyar közigazgatás, a német megszállás és a holokauszt című könyve* (Jaffa Kiadó, Budapest, 2019) kapcsán”.¹⁶

⁹ George P. FLETCHER: „Justice & Fairness in the Protection of Crime Victims” *Lewis & Clark Law Review* 2005, 547–557.

¹⁰ George P. FLETCHER: „The Storrs Lectures: Liberals and Romantics at War: The Problem of Collective Guilt” *Yale Law Journal* 2002. 1499–1573. Vö.: Herbert MORRIS: „George Fletcher and Collective Guilt: A Critical Commentary on the 2001 Storrs Lectures” *Notre Dame Law Review* 2003/3. 731–750.

¹¹ George P. FLETCHER: *The Grammar of Criminal Law: American, Comparative, and International. Volume One: Foundations* (Oxford: Oxford University Press 2007) 332–339.

¹² BÁRD Károly: „Akihez semmi közünk: Fritz Bauer (1903–1968)” *Élet és Irodalom* 2019/16. 6.

¹³ BÁRD Károly: „Fritz Bauer az igazságszolgáltatás felelősségéről a múltban és a jövőben”, *Múlt és Jövő* 2019/2. 16–35., 20.

¹⁴ BÁRD Károly: „Fritz Bauer szemben az árral” in BÁRD Petra – Borbíró Andrea – Gönczöl Katalin (szerk.): *Kriminológia és kriminálpolitika a jogállam szolgálatában: Tanulmányok Lévy Miklós tiszteletére* (Budapest: ELTE Eötvös Kiadó 2019) 84–94., BÁRD Károly: „Do not judge others, and you will not be judged – Fritz Bauer on the potential and responsibilities of human justice”, *New Journal of European Criminal Law* 2020/3. 267–281.; BÁRD Károly: „A kihantolt múlt – 1963. december 20-án kezdődött a frankfurti Auschwitz per. (Anette HESS: Deutsches Haus)” *Múlt és Jövő* 2018. december 22.; https://multesjovo.hu/kultur_cikk/anette-hess-deutsches-haus/; BÁRD Károly: „Hogy ne tapadjon vérvád a néphez: holokauszt perek, megtorlás, elévülés” *Múlt és Jövő* 2021. február 14., <https://multesjovo.hu/vezer-cakk/bard-karoly-hogy-ne-tapadjon-vervad-a-nephez-holokauszt-perek-megtorlas-elevules/>.

¹⁵ BÁRD Károly: „Elítélve és feloldozva: Gondolatok a frankfurti Auschwitz-perről” *Múlt és Jövő* 2021/12. 114–125.

¹⁶ BÁRD Károly: „Vizsgálat egy terven felüli(?) népirtás ügyében: Tanulmány Veszprémy László Bernát könyvéről”, *Múlt és Jövő* 2020/11. 57–66., BÁRD Károly: „A számonkérés. Veszprémy László Bernát: *Gyilkos irodák. A magyar közigazgatás, a német megszállás és a holokauszt: Második rész*” *Múlt és Jövő* 2020/2–3. 225–244.

Valójában – amint az egy igazi irodalmi, művészi alkotásnál, tragédiánál megjelenik – a katarzist¹⁷ az „Árulók – áldozatok – áldottak. Van-e bűn a „szürke övezetben”? című, ötödik fejezet olvasásakor éli meg az ember. A megrázkódtatások, a gondolati érzelmi mélységek és magasságok itt érik el végső kifejlődésüket, így nem zavaró, hogy e könyv utolsó része nem a témával foglalkozik, hanem a szerzővel, Bárd Károllyal készült, a *Fundamentumban* megjelent interjút adja újra közre.¹⁸

II.

„Fritz Bauerről, a hesseni főügyésről, a frankfurti Auschwitz-per kezdeményezőjéről” – írja Bárd – „Magyarországon egészen a közelmúltig kevesen és keveset tudtak.” (16. o.) Ez a mondat amilyen igaz, olyan szomorú. Kai Ambos a nemzetközi büntetőjog egyik legmeghatározóbb alakja napjainkban, ám sem a nemzetközi büntetőjog általános részéről szóló, egyébként kiváló, 1058 oldalas monográfiájában,¹⁹ sem pedig a nemzetiszocialista büntetőjogról írt könyvében²⁰ nem említi sem Bauer nevét, de még a frankfurti Auschwitz-pert sem. Igaz, az Eichmann-pert nemzetközi jogi szempontból előbbiben részletesen elemzi.²¹

De miért e viszonylagos csönd a frankfurti Auschwitz-per körül, miért kell az elhivatott szakértők írásaiból megismernie a közvéleménynek Fritz Bauert? Bárd két fejezetben választ ad erre a kérdésre, és nem csak a sorok között.

„Bauer érdeme elsősorban abban állt, hogy az ő kezdeményezésére jelölte ki a szövetségi legfelső bíróság (Bundesgerichtshof) a frankfurti tartományi bíróságot a per lefolytatására. Bauer célja ezzel az volt, hogy az elszórt, Németország különböző városaiban egy-két gyilkossal szemben folytatott perek helyett egy átfogó, sokvádoltas eljárásban a maga teljességében mutassa be az auschwitzi halálglyár működését, a népirtás mechanizmusát.” (7–8. 2. l.)²²

Bárd kiemeli, hogy Bauer nevelni akart, és a náciizmus gyökereit kereste. Előadás-sorozatát a fiatalok középiskolai tananyagként kívánták volna használni, „[á]m a döntést 1960-ban nem a diákok, hanem még a náci járványtól fertőzött apáik hozták, akik nem akarták, hogy emlékeztessék őket a tébolyra: Rheinland-Pfalz tartományának kultuszminisztériuma elutasította a fiatalok indítványát.” (8. o. 4–5. l.)²³

¹⁷ Lásd Arisztotelész: *Poétika*.

¹⁸ „»Én voltam az örök jelölt« Bárd Károly büntetőjoggással Kazai Viktor Zoltán beszélget” *Fundamentum* 2021/2–3. 85–97.

¹⁹ Kai AMBOS: *Der Allgemeine Teil des Völkerstrafrechts. Ansätze einer Dogmatisierung* (Berlin: Duncker & Humblot 2022).

²⁰ Kai AMBOS: *National Socialist Criminal Law* (Baden-Baden: Nomos 2019), <https://doi.org/10.5771/9783845299259>.

²¹ AMBOS (20. l.) 182–189.

²² Werner RENZ: *Fritz Bauer und das Versagen der Justiz. Nazi-Prozesse und ihre „Tragödie“* (Hamburg: CEP Europäische Verlagsanstalt 2015) 56.

²³ Fritz BAUER: *Die Wurzeln faschistischen und nationalsozialistischen Handelns* (Hamburg: Europäische Verlagsanstalt 2016) [Első kiadás: 1965] 77.

Bárd írásából jól látszik, hogy a *Vergangenheitsbewältigung* akkor – és talán azóta is – az elvárt nemzeti lelkiismeret-furdalás máza alatt egy nemzetre kiterjedő individuális felelősségvárás valójában. Ez az országos méreteket öltő egyéni, pszichikus és sokszor fizikális túlélési stratégia kibékíthetetlen ellentétben áll a zsidóság nemzeti méreteket öltő egyéni, pszichikus és sokszor fizikális holokausztbéli megsemmisülésével. Bárd írása kísérlet: kibékíteni a *kibékíthetlent*.

A szerző rámutat, hogy sok kortársa és későbbi jogtudós szerint is Bauer „jövőbe mutató, még megvalósításra váró kriminálpolitikai elképzeléseivel, a börtönügy, a büntetőjog és az igazságszolgáltatás humanizálását célzó írásaival marad velük halála után.” (11. o. 8.)²⁴ „Ezekben olyan alapvető jogelméleti és kriminálpolitikai kérdéseket taglalt, mint az erkölcs és a jog, a pozitív jog és a természetjog viszonya; arra kereste a választ, hogy hol parancsol megálljt az emberi méltóság a büntetőjognak, mi a kriminális szankció funkciója és hogy miképp téríthetők el a normasértő fiatalok a bűnöző karriertől?” (17. o.)

„Auschwitz-per vádlottai nem érdekelték különösképpen, közömbös volt irántuk. Ahogy mondta: bármelyikük kicserélhető. E kijelentésével saját kriminálpolitikai krédóját cáfolta: hiszen élete végéig azt hirdette, hogy csak az egyéniesített, a bűnelkövetés okaira reflektáló, a tettes személyiségéhez igazodó szankció igazolható. Ez egyike az életművén végig vonuló számos feszültségnek, ellentmondásnak.” (18. o.)

Bauer a felelősségre vonásban elért eredményei ellenére²⁵ – ahogy Bárd rámutat – nem volt vérszomjas náciavadász. (11. o., 17. o.)²⁶ Elvetette az akkor is sok jogrendszerben alkalmazott és ma is divatos megtorló büntetési rendszert. (17. o.) Ugyanakkor kitartóan dolgozott azon, hogy a náci rémtettek elkövetőit bíróság elé állítsák, így szorgalmazta az eutanáziaprogramban részt vett gyilkosok felelősségre vonását, és kitartóan kereste Eichmannt. (18. o.) Bárd kitart amellett, hogy „[n]em a bosszú hajtotta, nem a megtorlás vezérelte, igaz, megváltoztatni sem akarta a gyilkosokat.” (18. o.) Hangsúlyozza, hogy a „[d]eterminizmuson alapuló, az elkövetőre összpontosító kriminálpolitikai hitvallásával Bauer harcot hirdetett a német jogtudományban és joggyakorlatban uralkodó tett-büntetőjogi felfogás ellen. Azt kívánta igazolni, hogy a bűnfelelőség elvét hirdető abszolút teória (*Schuldstrafrecht*), amely szerint a büntetés jogalapja az erkölcsi rossz megtorlásának, feltétlen, mindenféle

²⁴ Az egyik legszínvonalasabb német kriminológiai folyóiratban Günter Blau is annak a reményének adott hangot, hogy Bauer nevét az utókor nemcsak a Hitler-rezsim gyilkosaival szembeni perekkel köti majd össze, hanem a jövő büntetőjogának humanizálása érdekében folytatott küzdelmével is. GÜNTER BLAU: „Fritz Bauer” *Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform* 1968/7–8. 363., <https://doi.org/10.1515/mks-1968-517-804>.

²⁵ Bárd szerint ma már tudjuk: a Wiesenthalnak tulajdonított érdemek egy része Baueré, „ő szolgáltatta a döntő információkat, amelyek alapján csaknem bizonyossá vált Eichmann tartózkodási helye.” BÁRD (14. lj.) 10. lj. 13. Bauer szerepéről lásd Bettina STANGNETH: *Eichmann vor Jerusalem: das unbehelligte Leben eines Massenmörders* (Reinbek bei Hamburg: Rohwolt 2014).

²⁶ 1961-ben így nyilatkozott: „Tudatosítani kell, hogy az eljárások nem a bosszút, nem a megtorlást szolgálják. Számunkra itt az a döntő, hogy a perekben átláthatóvá tegyük a múltat, és ezzel hozzájáruljunk a német történelem megismeréséhez.” – Dominik RINKART: „Wer war eigentlich Fritz Bauer?” *Frankfurter Neue Presse* 2018. június 29.

célszerűségi megfontolástól független igénye (*Vergeltungsstrafrecht*), zsákutca: hamis premisszákból indul ki, emberképe torz, és tévesen értelmezi a német alaptörvényben (*Grundgesetz*), alapértékként megjelölt és a rendszer igazolására felhívott emberi méltóság fogalmát.” (19. o.)

A szerző ezt követően olyan büntetőjog-filozófiai precizitással elemzi Bauer elveiben rejlő antagonisztikus ellentétet, mint amilyen hősiessé volt – Bárd szavaival – maga a baueri vállalkozás: „a megtorló büntetőjog ledöntéséhez azokat a teológiai és filozófiai tételeket kellett cáfolnia, amelyeket olyan autoritások fektettek le, mint Aquinói Szent Tamás és a német idealizmus nagyjai, Hegel és Kant. Csak az abszolút teória ideológiai pilléreinek ledöntésével igazolhatta, hogy a minden jog forrása, az emberi méltóság dogmaként elfogadott értelmezése hamis, és a megtorlás-büntetőjog ezért sérti az alaptörvényt.” (19. o.)

Bárd többek között kifejti, hogy a megtorláselmélet alap gondolatát: a jogrend érvényében fenntartását, Liszthez hasonlóan Bauer sem veti el teljesen. Bárd summázata, hogy „a jogrend érvényét demonstrálandó rójuk ki a Rosszra az azt kiegyenlítő büntetést. Szemben a javító és biztonsági intézkedésekkel, a büntető intézkedésnek nincs tehát a tettesre vonatkoztatott célja; a címzett a közösség, tagjai számára kell tudatosítani, hogy a norma érvényben van.” (20. o. 42. l.)²⁷ De Bárd fel is teszi az alapvető kérdést: „tanulhat-e a közösség az olyan normasértésből, amelynek »szerzője« nem tehetett másképp, mint ahogy tett, mert nem volt szabad akarata? ... Ám további kérdés, hogy sújtható-e büntetéssel azért, hogy a közösség megtanulja a leckét, az, aki nem szabadon, nem bűnösen cselekedett?” (20. o.)

A szerző le is vonja a következtetést: „Bauer tehát ezzel a dilemmával szembesült drámai módon a nemzetiszocialista bűnök üldözése során. A náci rémtettek elkövetőinek büntetését sem megjavításuk, sem a társadalom védelme nem igényelte. Ezekről a német jogállamnak nem kellett tartania, patikusként vagy postásként élték a polgár életét észrevétlenül, a törvényt betartva –, mert a normához való hűség mindig is erényük volt.” (20. o.) Bauernek persze megvan a válasza: a náci perek esetében is prevencióról van szó, hiszen azzal, hogy a bűncselekményeket feltárják, a közösség megtanulja, hogy „miképp kell viselkedni”. (20. o.)

Ugyanakkor Bárd alappal mutat rá: „A radikális determinista teórián itt tehát rés támad: a náci bűnösök felelősségre vonása az akaratszabadság, az autonóm döntés lehetősége és a bűnfelelősség elvének elfogadása nélkül nem megy. [...] És bukik a szélsőséges tettesközpontú büntetőjog is: miközben Bauer a *Tatstraf*-recht felváltását hirdeti meg a tettesre orientált büntetőjoggal, a náci perekben teljesen érdektelen a vádlott személye, senki sem törődik azzal, hogy mi lesz vele. Mert végül is mindegy, hogy kinek a példáján okul a publikum, a tömeggyilkosok kicserélhetők.” (21. o.)

²⁷ Marc ANCEL: *Social Defence. A Modern Approach to Criminal Problems* (London: Routledge & Kegan Paul 1965) 2.

Ez tehát a Derridát²⁸ jóval megelőzően Adorno által megénekelte filozófiai dialektika,²⁹ melynek büntetőfilozófiai hatását – Bárd szerint – Bauer maga is elismerte: „ez az ő skizofréniája, amellyel együtt kell élnie”. (21. o. 49. l.)³⁰

E körben Bárd tudományos kutatásainak egyik célszemélyéhez,³¹ Hannah Arendt-hez fordul: „Hannah Arendtnek igaza van, amikor mesterének és barátjának, Karl Jaspersnek írt levelében megállapítja: Göringet természetesen fel kell akasztani, ám ez büntetesként teljesen inadekvát; a náci bűnök ugyanis szétfeszítik a jogintézmények kereteit. Ehhez hozzátehetjük: az államilag kitervelt és végrehajtott mézárásokat, úgy tűnik, a »normál«, a »szokványos« kriminalitásra szabott dogmatika sem képes kezelni.” (21 o. 50. l.)³²

A klasszikus, sőt elfogadott büntetőjogi elvek, intézmények alkalmatlanságának teóriája végigfut Bárd e problémakörhöz kapcsolódó fejtegetésein, sőt egész művén.

A római emigráció ingatag „biztonságában” Lénárd Sándor által megénekelte Bakó pszichiáter,³³ míg Ez is egy oldala a klasszikus büntetőjogi dogmatikai Hitlert a paranoia mintaképének, Göringet és Mussolinét épelméjű csirkefogónak tartotta: „Annak [...] nem Lipótmező kell, hanem a bakó.”³⁴ alkalmatlanságának: Eredményezhet-e büntetlenséget a kóros elmeállapot, vagy éppen a meggyőződés, hogy társadalmilag nem veszélyes, de éppen hasznos a magatartás? Ebből a szempontból is tovább gondolásra szorít saját legalitás teóriám, hiszen ezen legsúlyosabb bűncselekmények esetén nemcsak a visszaható hatály tilalma íródik felül, hanem a bűnösség elve is. Igaz, ennek szükségességét jeleztem, illetve kísérletet tettem az emberi méltóság büntetőjogi újraértelmezésén keresztül megoldani ezt a problémát.³⁵

El kell-e fogadnunk egy speciális büntetőjog létét népirtás, emberiség elleni bűncselekmények, háborús bűncselekmények esetén? Igen, mert nemcsak a büntetés célja, de ezzel szoros összefüggésben fajtája is újraértelmezendő, hiszen Eichmann

²⁸ Jacques DERRIDA: „Différance” in J. D.: *Margins of Philosophy* [ford: Alan Bass] (Chicago: University of Chicago Press 1982) 3–27.

²⁹ Itt Bárd nem Adornót idézi, hanem a következő forrást: Ronen STEINKE: *Fritz Bauer oder Auschwitz vor Gericht* (München–Berlin–Zürich: Piper 2016) 155. Jóval azelőtt, hogy a „posztmodern” divatba jött volna, Adorno és Horkheimer megírta a modernitás egyik legtalálóbb kritikáját. Művük, a *Dialektik der Aufklärung (A felvilágosodás dialektikája)* háborús száműzetésük eredménye. Először, 1944-ben, *Philosophische Fragmente (Filozófiai töredékek)* címmel jelent meg; az 1947-e kiadásnak ez lett az alcíme. Könyvük a modern Nyugat komor értékelésével kezdődik: „A felvilágosodás a legszélesebb értelemben a gondolkodás előrehaladásaként értendő. [...] Mindig is arra törekedett, hogy megszabadítsa az embert a félelemtől, és úrrá tegye őket. A teljesen felvilágosult Földet mégis a diadalmas Katasztrófa világítja be.” – Max HORKHEIMER – Theodor W. ADORNO: *Dialectic of Enlightenment. Philosophical Fragments* (Stanford: Stanford University Press 2002) I.

³⁰ A hivatkozott forrás: Günter BLAU: „Fritz Bauer” *Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform* 1968/7–8. 363., 365.

³¹ BÁRD (7. l.).

³² A Bárd által használt forrás: Lotte KOHLER – Hans SANDER (szerk.): *Hannah Arendt/Karl Jaspers Correspondence 1926–1969* (New York, Harcourt Brace Jovanovich 1992) 54.

³³ „Új arcot látok. Bemutatkozunk: Bakó János pszichiáter. – Ne félj – súgja szomszédom –, tulajdonképpen Braun, de sebésznek készült.” – LÉNÁRD (2. l.) 223.

³⁴ LÉNÁRD (2. l.) 226–227.

³⁵ GELLÉR Balázs: „Some Thoughts on the Changing Faces of Human Dignity in Criminal Law” *ELTE Law Journal* 2013/1. 29–52.

emberi jogait nem sértheti a halálbüntetés, és nem értékelhető büntethetőséget kizáró okként a szocializáció (lásd Hitlerjugend) vagy éppen a bűnösség hiányaként a pszichikus bűnösség hiánya.³⁶

A Martens Klauzula a civilizált nemzetek között kialakult alkalmazásból, az emberiesség szabályaiból eredő nemzetek jogának elveit és a közösség lelkiismeretének parancsait tette a jót a rossztól elválasztó zsinórmértékké.³⁷ A nürnbergi ítélet,³⁸ mint a későbbi *Mauerschützen* ügyben hozott német alkotmánybíróági döntéshez a *nullum crimen sine lege/poena* elv visszaható hatály tilalmi olvasatának mellőzhetőségét a „Bizalmi elvben” (*Vertrauensgrundlage*) látta. Vagyis, ez az elv szubjektív princípiumként csak azokat védi, akik esetében a büntetni rendeltség tudata nem bizonyítható, illetve tőlük nem elvárható.³⁹

Eser Bárdhoz hasonlóan rámutat arra, hogy „ami az »emberiség elleni bűncselekményeket« illeti, a *nullum crimen sine lege* elvvel való összeegyeztethetőségnek két különböző irányzata van: egyrészt – talán néhányak számára meglepő módon – Carl Schmitt szerint e bűncselekmény rendkívüli természete kizárja a *nullum crimen* felvetését. Másrészt elődöm, a Max Planck Külföldi és Nemzetközi Büntetőjogi Intézetben, Hans-Heinrich Jescheck által felhozott érv, amely szerint ezek a bűncselekmények nem mások, mint politikai indíttatású és szisztematikusan elkövetett »normális« bűncselekmények, és azokat a nemzeti büntető törvénykönyvek már büntetik.”⁴⁰

Itt kell megjegyezni azt is, hogy Bárd alappal utal arra, amiről Ambos is írt: a nemzetiszocialista, antiszemita jogtudósok rehabilitálták magukat a háború után, és a holokausztot meggyalázó módon elméleteket gyártottak, melyekkel magukat kívánták a „barnából” kimosni.⁴¹ Bárd e tekintetben is alapos és meggyőző. Éppen Carl Schmitt-tel kapcsolatban jegyzi meg, hogy „[a] zsidók távoltartása, illetve menesztése az igazságügy területéről és a jogtudományból, mint az »idegen szellemiségűek« kizorítása általában az értelmiségi pályákról, már a XX. század elején megindult. 1936-ban a Harmadik Birodalom jogáispapája, a Reichsgruppenwalter Carl Schmitt által levezényelt konferencián, amelyet »A zsidóság a jogtudományban« címmel rendeztek Berlinben a Német Jogászfront Házában, végleg törvényen kívül helyezték őket.” A szerző megdöbbentő sorokat idéz Schmitt-től: „Nem elég az érzelmi alapú antiszemitizmus, kevés az egyes kirívóan tolakodó és kellemetlen zsidó jelenségek általános elutasítása, amire szükségünk van, az az ismeretelméleti bizonyosság” (27.

³⁶ Albin ESER: Das Internationale Militärtribunal von Nürnberg aus deutscher Perspektive, in Herbert R. REGINBOGIN – Christoph SAFFERLING (szerk.): *The Nuremberg Trials: International Criminal Law Since 1945. 60th Anniversary International Conference/ Internationale Konferenz zum 60. Jahrestag* (Berlin–Boston: De Gruyter Saur 2006) 55., <https://doi.org/10.1515/9783110944846.53>.

³⁷ Lásd GELLÉR Balázs: Nemzetközi büntetőjog Magyarországon, adalékok egy vitához (egyres jellemzők leírása és diagnózis kísérlet) (Budapest: Tullius 2009) 13.

³⁸ AMBOS (20. lj.) 112; ESER (37. lj.).

³⁹ ESER (37. lj.) 55.

⁴⁰ ESER (37. lj.) 55.

⁴¹ Lásd még Hasso SULIAK: „Das NS-Strafrecht wirkt noch heute. Buchrezension zu Kai Ambos' »Nationalsozialistisches Strafrecht«, *Legal Tribune Online* 2019. február 26., <https://www.lto.de/recht/feuilleton/f/ambos-nationalsozialistisches-strafrecht-kontinuitaet-radikalitaet/>.

o.) Ehhez képest Jescheck (kiemelkedő és számos) Wehrmacht-kitüntetései elkerülhetetlen szükségszerűségnek tűnhetnek, melyek aztán nem akadályozták fantasztikus nemzetközi karrierjét, de azt sem, hogy az ELTE ÁJK díszdoktora legyen.⁴² Jescheck esete persze felveti a kérdést, az önfenntartás, az életösztön, mennyire legitimálja a kollaborálást, illetve mi tekinthető egyáltalán kollaborációnak. Ezekkel a kérdésekkel később foglalkozunk, ahogy Bárd is a „Mérlegen a felfoghatatlan (A büntetőjog esélyei)” és „Árulók – áldozatok – áldottak (Van-e bűn a »szürke övezetben«?)” fejezetekben konfrontálódik e problematikával.

Folytatva korábbi okfejtésemet: az NDK határőreinek büntetőperében (*Mauerschützen Fälle*) a német alkotmánybíróság kimondta, hogy a *Grundgesetz* 103. § (2) bekezdésének visszamenőleges hatályú büntetőjogot tiltó záradéka alkotmányos igazolását abban a különleges bizalmi elvben találja meg, amelyet a büntetőtörvények akkor képviselnek, ha azokat az alapjogokhoz kötött demokratikus jogalkotó hozza meg. Hiányzik ez a speciális bizalmi alap, amikor az államhatalom birtokosa a legsúlyosabb büntetőjogi igazságtalanság estén kizárja a büntetőjogi felelősséget. Ugyanakkor ez az elv a *Grundgesetz* által meghatározott és alkotmányosan védett emberi méltóságban és személyes felelősségben gyökerezik.⁴³

Látjuk tehát, hogy a Nemzetközi Katonai Törvényszék nürnbergi ítélete és később a német alkotmánybíróság is a legsúlyosabb bűncselekmények (népirtás, emberiség elleni bűncselekmény, háborús bűncselekmény) akár visszaható hatályú büntetőségét is a bizalmi elvből, ezt pedig az emberi méltóságból vezette le. Zárójelben megjegyezhető, hogy e tekintetben a radbruchi formulával⁴⁴ végső soron kimutatható a hasonlóság, hiszen az is az emberek egyenlőségében látja a jog érvényességnek feltételét, amely az emberi méltóságból következik.⁴⁵

Bauer Bárd kitűnő elemzése szerint indító tézisként állítja: a megtorlás, az emberfeletti ítélkezés Istennek van fenntartva. (14. o.) Kanttal és Hegellel szemben pedig Bauer⁴⁶ Nietzschét, valamint Schopenhauert hívja fel: „A jogtalanság fájdalom okozásával történő megtorlása bosszú, és mint ilyen, erkölcsileg igazolhatatlan gonoszság és kegyetlenség.” (14. o. 30. l.)⁴⁷ Bárd kifejti: „Hívei szerint azonban a büntetőjogi megtorlás azért nem azonosítható a bosszúval, mert az előbbi feltétele a bűnösség, az egyén szabadon hozott, ezért felróható döntése. Bauernek így tétele igazolásához az indeterminizmus és a bűnfelelősség elvének tarthatatlanságát kell kimutatnia.” (14. o.)

Bárd helyesen mutat rá, hogy „tekintélyek ütköztetésével persze nem dönthető el, hogy létezik-e akaratszabadság vagy sem. A megtorlássalmelet hívei érvelhetnek azzal, hogy ha léte nem is igazolható, fikcióként mégis szükséges a büntetőjog működtetéséhez és ezzel a társadalmi rend fenntartásához.” (14. o.) Ezt teszi a Bauer

⁴² Lásd: https://www.elte.hu/dstore/document/2978/ELTE_diszdoktorok.pdf.

⁴³ BverfGE 95., 96.

⁴⁴ Gustav RADBRUCH: „Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht” *Süddeutsche Juristen-Zeitung* 1946/5. 105.; GELLÉR Balázs: „Az abszolút jogok védelme (kriminalizációs kötelezettség” in BUSCH Béla (szerk.): *Büntetőjog (Általános rész)* (Budapest: HVG-ORAC 2009) 69.

⁴⁵ RADBRUCH (45. l.).

⁴⁶ BAUER (24. l.) 275.

⁴⁷ Bárd Schopenhauer *A világ mint akarat és képzet* című művére utal.

által⁴⁸ (és a hazai jogirodalomban is időnként) idézett Eduard Kohlrausch, aki szerint: „Az olyan ember, aki adott belső és külső körülmények között így, de úgy is cselekedhetett volna, nem börtönbe vagy elmeegógyintézetbe való. Ehelyett üvegkalickában kellene mutogatni, mint a legabszurdabb és legfelfoghatatlanabb képződményt, amit emberi szem valaha is látott. De az akaratszabadság »állampolitikailag szükséges fikció«”. (15. o. 35. l.)

Valóban a Lénárd által idézett Bakó doktornak lenne igaza, aki Hitlert az elmeegógyintézetbe, de Göringet és Mussolinit a bitóra küldte volna?

Bárd kiemeli, hogy Bauer, a kriminálpolitikus azonban nem elégedett meg azzal, hogy kimutatja: a megtorló büntetőjog elavult. Bauer tétele, hogy az emberi méltóság uralkodó értelmezése mögött tudománytalan, normatív emberkép húzódik, amely megfeleltetett a felvilágosodás kori liberális jogállam koncepciójának (15. o. 38. l.) ám az új Németország alaptörvénye szerinti emberképének már nem, hibás. Épp úgy, mint végkövetkeztetése, hogy csak a tettesre összpontosító társadalomvédelmi büntető rendszer egyeztethető össze az alaptörvénnyel. (17. o.)

A szerző helyesen érvel azzal, hogy a Bauer által vázolt szankciórendszer nem radikálisan eredeti, az általa ajánlott intézkedések szerepelnek már Franz von Liszt, Gustav Radbruch vagy Marc Ancel programjában.

Igen, Bauer téved, de Bárd nem: Hannah Arendtnek igaza van abban, hogy az államilag kitervelt és végrehajtott mérsárlásokat nemcsak a klasszikus büntetőjogi dogmatika nem képes kezelni, hanem a büntetőjog-filozófia sem. Illetve, tudja kezelni, ha feladjuk a liberális büntetőpolitika minden tételéhez és a tiszta pozitív joghoz való görcsös ragaszkodást, és elismerjük az ember „isteni származását”. Vagyis a filozófia nyelvén azt, hogy az ember mindentől alapvetően különbözik, ami nem ember, egy olyan esszencia miatt, amivel semmi más nem rendelkezik: ez az emberi méltóság.

Bárd is rámutat, hogy a radikálisan determinista teórián, így Bauer büntetőpolitikáján is rés támad. (19. o.)

Érdeemes megjegyezni, hogy Bárd hihetetlen olvasottságról, írói könnyedségről tanúbizonyságot téve egy-egy sorban, lábjegyzetben korrajzot ad röviden felvillantott életutakon keresztül, miközben jogösszehasonlító és jogtörténeti előadást tart, de úgy, hogy észre sem vesszük az idő múlását. Ugyanakkor kitűnően érzékelteti Bauer alapproblémáját is, ami inkább pszichés volt, mint jogi: vágyott arra, hogy a német nép része maradjon, úgy, hogy közben tudta, nem tud megbocsátani. Ezért „akarta, hogy a német nép maga nézzen szembe bűneivel és ő, aki ezt kezdeményezte, ennek a népnek – ezt akarta hinni – ugyanúgy tagja, mint bármelyik német. Ennek persze megvolt az ára: zsidóságát el kellett nyomnia.” (19–20. o.)

A kérdés persze igen messze vezet: minden nép képes lett volna-e elkövetni azokat a borzalmakat, amelyeket a német elkövetett, igaz, sokszor segédlettel? Ha a válasz igen, akkor nemcsak hogy Bauernak volt igaza, miszerint igenis felelősségre kell vonni a legszélésebb körben az emberiség (és háborús) bűnökért felelősöket,

⁴⁸ Bauer Nietzsche *Bálványok alkonya* című munkájából idézi a „négy nagy tévedés” című részt – BAUER (24. l.) 254.

hanem ennek jogalapja az, hogy a másképpen cselekvés lehetősége megvolt számukra, és ez, valamint az emberiség közös lelkiismeretéből eredő humanitás, azaz a Martens-klauzula megsértése alapozza meg a bűnösségüket.

Ekkor már csak az a további kérdés, hogy olyan diktatúrákban, ahol nemcsak az egyéni egzisztencia, hanem a család, a nagyobb közösség is azonnali és legkegyetlenebb bosszúra számíthat az ellenállás, sőt az egyet nem értés esetén, vállalnia kell-e ezt az egyénnek még nagyobb szörnyűségek megelőzése érdekében.

III.

„Lehet-e hitelesen Auschwitzról beszélni?” – teszi fel a kérdést Bárd az „Elítélve és feloldozva (Gondolatok a frankfurti Auschwitz-perről)” fejezet nyitányaként. (47. o.) „Tény, hogy megkísérelték, túlélők és »kivülállók« egyaránt. Mert beszélni kell” – folytatja a gondolatmenetet. „Csak ha találunk szavakat, akkor lesz haszna a megemlékezésnek, csak így tehetjük Auschwitz átkát áldássá” (47. o. 2. l.) – idézi Walter Homolka rabbit.⁴⁹

A könyvön, mint valami láthatatlan írás (csak értő számára olvasható), *Menémené, tekél, úfarszin*,⁵⁰ vagy egy nyilvessző a végtelenbe,⁵¹ izzik, suhan át a gondolat: lehet-e, szabad-e és kinek írni a holokausztról, sőt, a zsidó kollaborációról? Bárd válasza az első kérdésre egyértelmű: nemcsak lehet, de kötelesség! A műfaj és szerzőség tekintetében azonban nehezebb már a válasz, bár Bárd véleménye kiolvasható. A legmagasabb szépirodalmi stílusban, a legmélyebb filozófiai műveket idézve megrázóan szemlélteti a lehetetlenség szükségességét: e téma érintése már önmagában éget, elemészti azt, ki hozzáér, de muszáj, mert ezzel tartozunk múltnak, jövőnek!

1999 nyarán készült el Grass *Az én évszázadom (Mein Jahrhundert)* című könyve, ősszel pedig Nobel-díjjal jutalmazták írói munkásságát. „Képeskönyvével” különös múltidézésre tesz kísérletet Grass. Egyik kritikusa szerint kemény ironiájú, intelligens, forrongó, reménykedő, szarkasztikus, újító kedvű író. Grass megszólaltat a század elejéről egy szociáldemokrata munkást, egy bolti eladólányt a tizes évek valamelyikéből a világ állapotáról kérdezve, egy fociszurkolót az 1954-es világbajnokságról, aki még az Aranycsapat néhány tagjára is kitér. Híres írók (Ernst Jünger és Remarque)⁵² a háborúról beszélgetnek, míg egy nyugdíjas a tévésorozatok (Dallas,

⁴⁹ Ekkehard RÜGER: Holocaust Gedenktag: „Nur wenn wir Worte finden, ist unser Gedenken nicht nutzlos” *Westdeutsche Zeitung* 2019. január 27., https://www.wz.de/nrw/besuch-in-auschwitz-nur-wenn-wir-worte-finden-ist-gedenken-nicht-nutzlos_aid-35904045.

⁵⁰ Dániel könyve 5. 1–28, <https://zsido.com/fejezetek/mene-mene-tek-el-ufarszin/>. Lásd erről: Isidore SINGER, M. SELIGSOHN: „Mene, Mene, Tekel, Upharsin” in *The Jewish Encyclopedia 1901–1906*, <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/10678-mene-mene-tek-el-upharsin>.

⁵¹ Arthur Koestler, született Kestler Artur, magyar-brit regény- és újságíró, társadalomfilozófus, askenázi zsidó családból származott. Két önéletrajzi írása jelent meg magyarul: *Nyilvessző a végtelenbe* (Budapest: Osiris 1996) és *A láthatatlan írás. Az önéletrajz második része, 1932–1940* (Budapest: Osiris 1997).

⁵² Stefan LOCHNER et al.: *Remarque, Jünger und der Erste Weltkrieg. Literatur der Schützengraben* (Science Factory 2013).

Klinika) által fémjelzett korszakról társalog. A holokauszton átsiklik.⁵³ Írhat-e egy német a holokausztról?

De ki a német? Márai szerint lehetséges, hogy Goethe egy francia zsidó tiszt illegitim fia volt,⁵⁴ míg a náci által elhallgattatott német író falán Goethe képe függ, és amikor rákérdez, hogy ez ki, a válasz: „Egy német”.⁵⁵

Írhat-e a holokausztról *ein Deutscher*? Írhat, mert ember, emberek. Ők is. Mi is. Az emberi méltóság egy és oszthatatlan, azt elvenni nem lehet, azt csak maga az egyén vesztheti el cselekedetei által. „Hisz bűnösök vagyunk mi, akár a többi nép, / s tudjuk miben vétkeztünk, mikor, hol és mikép”.⁵⁶

De az emberi jogok egyetemlegességében (univerzalitásában) soha nem oldódhat fel a náci bűnösök felelőssége, így kivégzésük soha nem lesz emberi jogi jogsértés, hanem emberi méltóságuk önkéntes feladásának logikus következménye és jel a jövőnek. A jog univerzalitásához még vissza kell térnünk.

IV.

„Árulók – áldozatok – áldottak. Van-e bűn a szürke övezetben?” fejezet monográfia a monográfiában, vers a versben, szerződés a szerződésben, mint a közös 3. cikk a genfi egyezményekben. (185. o.) Tulajdonképpen a műnek ez a része jelenti a legnagyobb érzelmi és szellemi kihívást. Igaz, már az első mondatával vitatkozhatunk. Hiszen az állítás, miszerint „[N]em kerülhető meg a zsidók, illetve közülük egyesek felelőssége a katasztrófa bekövetkezéséért”, álláspontom szerint nem foghat helyt. Zsidók – szögezzük le – nem voltak felelősek a holokausztért, sem a holokauszt alakulásának mikéntjéért. A legsúlyosabb nemzetközi bűncselekmények esetén kizárt a sértetti közrehatás, nem lehetséges az erős felindulásban elkövetett emberölés analogiájára valamiféle méltányolható okot találni a holokausztra, azaz a genocídiumra. A sértett nép tehát a népirtásban soha nem lehet közreműködő, dogmatikailag kizárt a sértetti közrehatás, ezt magának a genocídium egyezménynek II. cikkében szereplő tényállás zárja ki.⁵⁷ Az, hogy a sértetti nép egyes tagjai kényszer és fenyegetés hatására vagy végszükségben a népirtás valamely elkövetői alakzatát vagy részcselekményét megvalósítják, felvethet morális, büntetőjogi kérdéseket, azaz

⁵³ Nem véletlenül. Grass 2006-ban bevallja, hogy 17 évesen besorozták a Waffen-SS-be: „Günter Grass enthüllt: »Ich war Mitglied der Waffen-SS«” *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 2006. augusztus 11., <https://www.faz.net/aktuell/gesellschaft/menschen/guenter-grass-enthuellt-ich-war-mitglied-der-waffen-ss-1354882.html>.

⁵⁴ MÁRAI Sándor: *Aranyidők* (Szeged: Lazi 2006), 92. Márai Georg Brandes (1842–1927) dán koppenhágai zsidó irodalomtörténész, kritikust, filozófust idézi, aki Nietzschével nemcsak levelezésben állt, hanem előadásokat is tartott róla. Márai itt csúsztat; Brandes Thoranc gróf Goetheéknél történő elszállásolását a költő születése utánra teszi; lásd Georg BRANDES: *Goethe* [for. Erich Holm – Emilie Stein] (Berlin: Erich Reiss Verlag 1922) 20–21.

⁵⁵ MÁRAI Sándor: *Jelvény és jelentés. Utóhang. Sereghajtók* (Szombathely: Helikon 2007) 141–142.

⁵⁶ RADNÓTI Miklós: *Nem tudhatom...* (1944).

⁵⁷ 1955. évi 16. tvr. II. cikk.

annak vizsgálatát, hogy büntethetőséget kizáró ok miatt egyáltalán büntethetők-e, és ha nem, ez megfelel-e az elvárt morális standardoknak.⁵⁸

Bárd második mondatában már a „közreműködés” kifejezést használja, amely bár már ontológiailag enyhébb, mint a „felelősség a katasztrófa bekövetkezéséért”, de még mindig épp azt a téves felfogást sugallja, miszerint egyéni szinten lehetséges közreműködni egy olyan nemzetközi bűncselekmény elkövetésében, mint a népirtás, amelynek célzata éppen „a nemzeti, népi, faji vagy vallási csoport, mint olyan, teljes vagy részleges” megsemmisítése. Bárd persze később Stella Goldschlaggal összefüggésben kifejti álláspontját, amelyet tükröz fenti nézetem.

A szerző tehát maga sem képviseli azt, hogy a népirtás ún. köztörvényes bűncselekményekkel azonos dogmatika alapján megítélhető lenne, azaz kérdésfeltevése inkább vitaindító fogalmazás, mint elvi állásfoglalás. Igen, a probléma örök: meddig fogadható el a kollaboráció, azaz a kényszer és fenyegetés, végszükség hatására bűncselekmény elkövetése, különösen a legsúlyosabb bűncselekmény népirtás esetén?⁵⁹

Egyébként az, hogy a népirtás alapvetően más megítélés alá esek, mint a köztörvényes bűncselekmények, a rendszerváltás utáni magyar büntetőjogban is gyakorlati és elméleti vitát váltott ki.⁶⁰ Így Stella Goldschlag is „bármily rettenetes bűnököt követett is el azzal, hogy a bujkáló üldözötteket a Gestapo kezére adta, célja semmiképp sem a zsidó nép kiirtása volt.” (230. o.)

Lénárd máskülönben nem volt jó véleménnyel Márairól.⁶¹ Kétségtelen, hogy Márai a gyöngyszemeket, ha nem is nehezen feltörhető héjakba, de gondolat- és szóiszapba rejti sokszor. *A hang* című regényében Miguel Unamuno vagy éppen José Ortega y Gasset Mirza Rey alakjaként jelenik meg, aki Márainak Németországról és a németekről vallott, a háborút követően megfogalmazott, de a mű szerint előtte kifejtett véleményét közvetíti. Egy igen összetett és vitatható kép ez, melynek egyik alapve-

⁵⁸ A kényszer és fenyegetés büntethetőséget kizáró vagy büntetést enyhítő voltát a nemzetközi jogban részletesen az *Erdemovic*-ítéletekben vizsgálta az ICTY: *The Prosecutor v. Drazen Erdemovic*, Case No. IT-96-22-T, Trial Judgement of 29th November 1996, para. 14 et seq. Appeals Judgement of 7th October 1997, para., 19, Joint Separate Opinion of Judge McDonald and Judge Vohrah, para. 88. Vö. Sarah J. HEIM: „The Applicability of the Duress Defense to the Killing of Innocent Persons by Civilians” *Cornell International Law Journal* 2013/1. 166–190.; Clare Frances MORAN: „A Perspective on the Rome Statute’s Defence of Duress: The Role of Imminence” *International Criminal Law Review*, 2018/1, 154–177., <https://doi.org/10.1163/15718123-01801001>; Shane DARCY: „Defences to international crimes” in William A. SCHABAS & Nadia BERNAZ (szerk.): *Handbook of International Criminal Law* (Routledge 2011) 231–245., <https://doi.org/10.4324/9780203836897>, Luis E. CHIESA: „Duress, Demanding Heroism, and Proportionality” *Vanderbilt Journal of Transnational Law* 2008/3. 741–773.; Valerie EPPS: „The Soldier’s Obligation to Die when Ordered to Shoot Civilians or Face Death Himself” *New England Law Review*, 2003/4. 987. Ezzel ellentétesen foglalt állást a magyar Kúria a háború előtt, lásd ANGYAL PÁL – ISAÁK Gyula: *Büntető Törvénykönyv* (Budapest: Grill Károly Könyvkiadó Vállalata 1941) 61. Idézett Kúriai ítélet: K.844/1937. J.H. XI.462.

⁵⁹ Uri csatlakozik a zsidókat üldöző tömeghez, hogy zsidóként menekülhessen a pogrom elől. – SPIRÓ György: *Fogság* (Budapest: Magvető 2005) 492–497.

⁶⁰ Lásd Fővárosi Bíróság 6. B. 569/1992, Legfelsőbb Bíróság Bf. IV. 2360/1993; Bócz Endre: „A Közgazdasági Egyetemről Tatárszentgyörgyig” *Magyar Jog* 2009/11. 641–652.

⁶¹ Bakóval történő beszélgetését így írja le: „Senki sem tud olyan elegánsan a dolgok mellé beszélni, mint Márai. – Egy könyve olvasható. De kettőt már nem szabad olvasni tőle.” – LÉNÁRD (2. lj.) 274.

tése, hogy népeknek lehet saját jellemük és lelkük, és a természetes személyekhez hasonlóan jellemvonásokkal, tulajdonságokkal rendelkezhetnek.⁶² „Betegség van a lelkünkben, igen. Így tudom, így észleltem, ezt hiszem... Nincs még egy nép, mely annyira kevéssé fogékony a nevelés, s oly mértéktelenül fogékony a parancsszavak iránt, mint a német – ez a tragédiájuk, talán ez a világ tragédiája is... S aki nevelni akarta őket, azt mélyen és ösztönösen, forrón gyűlölték, mint Goethét... Nem véletlen, hogy költészetüket és filozófiájukat mély, kaotikus halálvágy hatja át... Goethe azt mondta, különös nép a német, mert mindent nagyra becsül önmagában, amit a világ megvet benne, s mindent lenéz önmagában, amit a világ becsül benne.” Lehetséges, hogy Lénárd Márairól alkotott, inkább negatív véleményének alapja a zsidó és a német „lélek” közötti párhuzam fejtegetése,⁶³ amely a holokauszt borzalmi után valóban elfogadhatatlan. De számunkra most nem ez a lényeg.

Kétségtelen, hogy komoly ellentmondással kell szembenéznünk, amely, mint említettem, láthatatlan írásként végigkíséri e mű fejezeteit: a német mint nép felelős-e a holokausztért? Hiszen ha egy nép ilyen felfoghatatlan embertelenségért felelős mint nép, akkor vagy e nép embertelen, azaz emberség szempontjából alacsonyabb rendű, vagy minden nép képes erre. *Tertium non datur*. A német, de akár a magyar (vagy éppen a kollaboráns zsidó) felelősséggel foglalkozó írások e pontnál megállnak. Hiszen ha elfogadjuk egy nép alacsonyabb rendűségét, azaz éppen azt, hogy humanitás szempontjából nem éri el a többi nép (nemzet, faj stb.) által elért és elvárt szintet, akkor éppen azt a rasszizmust tesszük magunkévá, ami szembemegy legalapvetőbb *a priori* elvünkkel: az emberek egyenlőségével. Harari több helyen arra mutat rá, hogy a mára elfogadhatatlan genetikai teóriák helyett a népek kultúrájából kívánja „lelkületüket” magyarázni számos jobboldali politikus, író, filozófus.⁶⁴ Harari adós marad a válasszal arra a kérdésre, miszerint majdnem egy évszázadon át húzódó szocializáció kialakíthat-e egy népben tömeggyilkos embertelenséget. Öngazolás-e, amikor a német alkotmánybíróság is felteszi ezt a kérdést, igaz, már a berlini fallövészek ügyében hozott *Bundesgerichtshof* ítéletével kapcsolatban.⁶⁵

⁶² MÁRAI Sándor: *Sértődöttek – A hang* (A Garennek műve IV.) (Szombathely: Helikon 2006) 103–113.

⁶³ MÁRAI (62. l.) 105.

⁶⁴ Yuval Noah HARARI: *Sapiens. A Brief History of Humankind* (Penguin Random House UK 2011) 338.

⁶⁵ GELLÉR Balázs: *Legality on Trial* (Budapest: Eötvös 2013), 214. BVerfGE 95, 96, 162: „Bár a büntetőjogellenesség felismerhetőségével szembeni fenntartások minden kétségen felül kizárhatóak lennének már abból a tényből következően, hogy az NDK állami vezetése állami hatalmával élve a határőrök magatartására vonatkozó büntethetőséget kizáró okot kiterjesztette a katonákra is. Ugyanakkor nem magától értendő, hogy a büntetendő magatartás helyes határa az átlagos katona számára egyértelműen kiderülhetett, és a bűnösségi elve alapján tarthatatlan lenne a büntetőjogellenesség nyilvánvalóságát a katona számára kizárólag az emberi jogok súlyos megsértésének - objektív - fennállásával indokolni; tehát részletesebben ki kellett volna fejteni, hogy a konkrét katona, neveltetése, indoktrinációja és egyéb körülményei alapján miért volt abban a helyzetben, hogy a büntetőjogellenességet kétséget kizáróan felismerje. Ebből a szempontból a büntetőbíróságok az alapeljárásban nem tárgyalták a tényállást. Megállapították azonban, hogy egy fegyvertelen menekült folyamatos lövésekkel történő megölése a megállapított körülmények között olyan szörnyű, minden lehetséges büntethetőséget kizáró okot nélkülöző cselekmény volt, hogy az arányosság és az emberölés elemi tilalmának megsértése könnyen felismerhető volt, és ezért még egy indoktrinált személy számára

Nem feladata ezen írásoknak, hogy megválaszolják e kérdéseket (legalábbis nem ezen a ponton), sokkal inkább azt kell vizsgálni, hogy Bárd állást foglal-e ebben a vitában, és ha igen, miképpen és miért. Bárd tekintetben nem hagy kétséget, hogy – a holokauszt korában élő németeket – „a gyilkosok népének” tekinti, (183. o.) és számonkéri a *Vergangenheitsbewältigung* nem is mennyiségi vagy minőségi, hanem mélységi voltát, azaz, hogy valóban őszinte-e a bűnbánat.

A szerző más tekintetben is jól kiolvasható véleményt fogalmaz meg: „Az, hogy a zsidók nem álltak ellen, valóban csak a vétkesek öngazolását szolgálhatja. De ezt félretéve és tovább tépelődve azon, hogy miképp pusztulhattak el milliók, eljutunk az egyéni felelősség kérdéséhez az üldözött népen belül: kinek milyen szerepe volt abban, hogy a zsidóság – néhány kivételtől eltekintve – hagyta, hogy marhavagyonokba és azután gázkamrákba tereljék?” (184. o.) Valóban igaz lenne: a nietzschei túlélésért való harcban⁶⁶ az embertelen, de túlélésre alkalmas kipusztítja az ember-séges, kulturált, de túlélésre alkalmatlant? A holokauszt csak egy darwini evolúciós szükségszerűség lett volna?⁶⁷

Bárd kitűnő dramaturgiai érzékeléssel először nem válaszolja meg közvetlenül ezt a kérdést, hanem az egyéni felelősség felé tereli gondolatmenetét, hiszen az egyéni felelősség már kezelhetőbb mind morális, mind pedig jogi szempontból. Ugyanakkor a nagybetűs jog – és ez Bárd zsenialitása – a legborzalmasabb, kimondhatatlanul fájdalmas kérdéseket is rendezni tudja. A nagybetűs jog univerzalitása⁶⁸ lehetővé teszi, hogy az egyéni felelősségre kidolgozott formák mentén megtaláljuk azokat az alapvetéseket, melyek újragondolása elvezet a nemzetközi jogi felelősségig.

is nyilvánvaló kellett, hogy legyen.” („Zwar könnten sich Bedenken gegen eine Erkennbarkeit des Strafrechtsverstößes jenseits aller Zweifel aus dem Umstand ergeben, daß die Staatsführung der DDR den Rechtfertigungsgrund, der das Verhalten der Grenzsoldaten decken sollte, mit staatlicher Autorität ausgeweitet und den Soldaten so vermittelt hat. Dann ist es nicht selbstverständlich, daß sich dem durchschnittlichen Soldaten die richtige Grenze strafbaren Verhaltens zweifelsfrei erschließt, und es wäre unter dem Schuldgrundsatz unhaltbar, die Offensichtlichkeit des Strafrechtsverstößes für den Soldaten allein mit dem - objektiven - Vorliegen eines schweren Menschenrechtsverstößes zu begründen; dann muß nämlich näher dargelegt werden, warum der einzelne Soldat angesichts seiner Erziehung, der Indoktrination und der sonstigen Umstände in der Lage war, den Strafrechtsverstoß zweifelsfrei zu erkennen. Unter diesem Gesichtspunkt haben die Strafgerichte den Sachverhalt im Ausgangsverfahren nicht erörtert. Sie haben jedoch dargelegt, die Tötung eines unbewaffneten Flüchtlings durch Dauerfeuer sei unter den festgestellten Umständen ein derart schreckliches und jeder möglichen Rechtfertigung entzogenes Tun gewesen, daß der Verstoß gegen Verhältnismäßigkeit und elementares Tötungsverbot auch für einen indoktrinierten Menschen ohne weiteres einsichtig und damit offensichtlich war.”)

⁶⁶ Vö. GELLÉR Balázs: „Korszerítlen elmékedés Nietzschéről, hatalomról és államról” in BÁRD Petra (szerk.): *Liber Amicorum Bárd Károly. Vol. 1.: Mértéktartó hatalom: igazságszolgáltatás a jogá-lamban* (Budapest: L'Harmattan 2022) 67. Vö. Friedrich NIETZSCHE: *Morgenröthe*. III. köt. 205–207. bekezdések, <https://www.projekt-gutenberg.org/nietzsch/morgenr/morgen03>. Jung szavaival: „Kétségtelenül olyasmit látunk itt meg, olyan igazságot, amelyre talán büszkeségünk, kultúr-öntudatunk nemet mond: de még mélyebben bennünk valami igennel felel [...] Szörnyű az a gondolat, hogy az embernek »árnyoldala« is van”, Carl Gustav JUNG: *Bevezetés a tudattalan pszichológiájába* (Budapest: Európa 1990) 59.

⁶⁷ Vö. HARARI (66. lj.) 15–21.

⁶⁸ GELLÉR (66. lj.) 255–257.

Nincs kitérés kötelezettség, a sértett nem kötelezhető védekezésre, a védekezés hiánya nem sértetti közrehatás.⁶⁹ Az elkövető felelősségét nem csökkenti a sértett védekezésének hiánya, sőt, a védekezésre vagy akarattnyilvánításra képtelen sértett elleni elkövetés a bűncselekményt minősítő vagy súlyosító körülmény.

Daniel Kehlmann tandrámáját (*Az elveszettek utazása*) felidézve a mű átemeli annak tanulságait: „A gonoszság, a közöny, az önzés és a megalkuvás együtthatásaként kénytelen az ezer reménykedő német zsidót szállító St. Louis gőzös Hamburgba visszafordulni. ... A kapitány azokat a tisztességesebb németeket képviseli, akik undorodtak ugyan a náciaktól, együttéreztek az üldözöttekkel, ám mégsem tettek meg mindent értük. Utóbb azzal mentegették önmagukat, hogy nem hősnak születtek.” (184. o.) Igen, valójában ez a kérdés: ki a hős, és hősnak kell-e lenni? Hősnak kellett-e lennie a zsidónak, vagy éppen a tétlen németnek? Az aktív magatartás felelősséget keletkeztető volta nem kérdés, e körben csak a büntethetőséget kizáró okok merülhetnek fel (pl. kényszer és fenyegetés, végszükség). (221. o.) Ám a mulasztás felelősséget kreál-e?

A sértett részéről bizonyosan nem. Egyetlenegy zsidó nem felelős azért, mert nem védekezett a borzalommal szemben! Utólag gondolhatjuk úgy, hogy jobb lett volna, de ez nem morális ítélet.

A mulasztásért való felelősség a németek részéről úgy fogalmazható meg, hogy az államhoz, néphez, a párthoz tartozás további aktív magatartás nélkül olyan kötelezettséget teremt-e, amely a bűncselekmény megakadályozásának hiányában morális és jogi felelőséget telepít a mulasztóra.

Nagyon érdekes, hogy ebben a fejezetben Bárd mélyreható irodalmi kutatásokba ágyazva veti fel a legmegrázóbb problémákat, melyek lecsupaszított jogi szempontból úgy fogalmazódnak meg, hogy mennyiben hivatkozhatott Stella Goldschlag a kényszer és fenyegetés vagy végszükség büntethetőséget kizáró vagy büntetőjogi felelősséget enyhítő okaira. Bárd megközelítése hihetetlenül elegáns, humánus és mélyreható. Éppen azért mellőzi a száraz jogi állásfoglalást, mert alapvetése, hogy a kisbetűs jog alkalmatlan a holokauszt és az érte való felelősség megragadására.

Bárd igen gazdag irodalmi és filozófiai környezetbe helyezi mondandóját, amely önmagában már intellektuális élmény, mely folyamatos és kibékíthetetlen ellentétben áll a holokauszt legszörnyűbb kérdései által kiváltott érzelmekkel és indulatokkal, így állandó katarzisban tarja az olvasót.

„A zsidó vezetőknek saját népük szétzúzásában betöltött szerepe kétségkívül az egész sötét történet legsötétebb fejezete a zsidók számára” (195. o. 52. l.) – idézi Arendtnek a jeruzsálemi Eichmann-perről készített beszámolóját.⁷⁰ Részletes, példaeértékű forrásanyagot feldolgozva ismerteti Arendt könyve körül kibontakozott vitát, de nem kerüli ki az állásfoglalást: „Az Arendt–Scholem levélváltás egyik tanulsága, hogy ítélni kockázatos ugyan, de megkerülhetetlen.” (204. o.)

A becsületbíróságok „[n]em tényállásokba szorított és merevített szigorúan jogi parancsok és tilalmak követéséről, illetve megtartásáról ítéleztek, hanem arról,

⁶⁹ GELLÉR Balázs – Ambrus István: *A magyar büntetőjog általános tanai I.* (Budapest: Eötvös 2019).

⁷⁰ Hannah ARENDT: *Eichmann in Jerusalem. A Report on the Banality of Evil* (New York: Penguin 1994).

hogy a közösség gyanúba keveredett tagjának magatartása tükrözze-e vagy sem azt a mentalitást, azt a lelkiületet, ami megfelel 'a népet szerető jó zsidótól' elvárt moralitásnak." (214. o.)

Ám itt is ellentét feszül: hiszen kanti retributív büntetéssel a megsértett erkölcsi rendet, a meg bomlott erkölcsi egyensúlyt állították helyre: mert ha elmarad a megérdemelt büntetés, „elvész az igazság, és ezzel az emberi élet értéke a Földön”. Holott Márai (Mirza Rey [Unamuno, Ortega y Gasset]) szerint „Fichte Hegel, Kant, Nietzsche, a Discours à la Nation Allemande vagy a Kategorikus Imperativus elve vagy az Übermensch elmélet: ez mind ugyanabból a forrásból fakadt, a német lélek beteg mélyeiből.”⁷¹

Elie Wiesel Bárd által idézett (228. o., 183. l.) szavaira: „Élek, tehát bűnös vagyok ... Mert csak a kvóta számított: megmenekültem, mert más lépett a helyembe.”⁷² Samuel Beckett ad választ. Godot-ra várva remekművében Pozzo a következőket mondja: „A könnyek mennyisége a földön változatlan. Mihelyt valaki abbahagyja a sírást, másvalaki máshol sírva fakad. Ugyanez a törvény érvényes a nevetésre is.”

Faludy György a németek elől menekülő Lorsy Ernőt idézi: „*Nihil humanum, nec superhumanum, nec inhumanum a me alienum esse puto* (Hiszem, hogy semmi nem idegen tőlem, ami emberi, ember feletti vagy embertelen)”⁷³

Azaz a „a humanistának a tőle telhető, maximális brutalitást kell tanúsítania, már csak azért is, hogy személyével együtt a humanizmus eszméje ki ne vesszen a világból...”⁷⁴ A végszükségi elve legitimálja-e a kollaborálást? Bárd soraiból kiolvasható a válasz.

⁷¹ MÁRAI (62. l.) 104.

⁷² Forrás: Hermann LANGBEIN: *Menschen in Auschwitz* (Fischer Verlag, e-book 2016) 589.

⁷³ FALUDY György: *Pokolbéli vig napjaim* (Budapest: Alexandra 2015) 56–57.

⁷⁴ FALUDY (74. l.).

ATTILA SIPOS: INTERNATIONAL AVIATION LAW –
REGULATIONS IN THREE DIMENSIONS
(CHAM: SPRINGER 2024) 440.

<https://doi.org/10.51783/ajt.2024.1.06>

BEVEZETÉS

Hiánypótló művet vehet kezébe az olvasó: a nemzetközi légi jog elméletének átfogó bemutatása mellett a szerző az *International Aviation Law* című műben gyakorlatorientáltan jogesetekkel, példákkal, valamint a megértést támogató ábrákkal magyarázza el a nemzetközi polgári légi közlekedés területén felmerülő leggyakoribb problémákat és azok megoldásait. A kötet újdonsága, hogy egyrészt a vonatkozó szakirodalomban példa nélküli az olyan, a nemzetközi légi jogot górcső alá vevő könyv, amely annak mind közjogi, mind magánjogi aspektusait egy műben mutatja be és elemzi. Másrészt, a mű vázát a gyakorlatban leginkább előforduló kérdéskörök és problémák jelentik, ami abban is megnyilvánul, hogy a tematika nem feltétlenül követi a vonatkozó nemzetközi egyezmények rendelkezéseinek sorrendjét, hanem a szerző több mint három évtizedes, a polgári és az állami repülésben szerzett szakmai tapasztalataira is alapozva a gyakorlatban legjelentősebb kérdéseket azok fontossági és jogi szempontú jelentőségének, valamint előfordulásuk gyakoriságának sorrendjében vizsgálja.

A KÖTET CÉLJA ÉS FELÉPÍTÉSE

A szerző saját bevallása alapján a kötetnek három célja van. Tankönyvként szol-

gál azon jogászok és joghallgatók számára, akiknek még új vagy csak felületesen ismert a jogterület, s most kezdenek elmélyedni benne. Világos és könnyen követhető szerkezete lehetővé teszi azt, hogy iránytűként utat mutasson azok számára, akik az önálló jogág csak bizonyos területeire kíváncsiak, illetve nem egyszerre, hanem külön-külön részletekben szeretnék felfedezni azt. Mindegyik fejezet, ugyanis, önállóan megállja a helyét, nincs szükség arra, hogy az egész könyvet folyamatában, a szerző által megadott sorrendnek megfelelően olvassuk el. Ez a fajta szerkesztésmód kiváló lehetőséget biztosít az olvasóközönség másik célcsoportja, a gyakorlati szakemberek számára is ahhoz, hogy egy adott problémára vagy problémakörre választ keresve forgassák a könyvet, amelyet biztos sikerrel tehetnek meg anélkül, hogy szükségük lenne a többi fejezet át-olvasására. Végül, de nem utolsósorban a kötet minden olyan érdeklődőnek is szól, akik laikusként szeretnének bepilantást nyerni a légi jogba és ezen keresztül a légi közlekedési iparágba. A könyv olvasmányos, közvetlen magyarázatokat és a légi jog nemzetközi szabályozásának értelmezését segítő harmincegy ábrát tartalmaz, stílusa világos, a gyakorlati összefüggésekre közvetlenül rámutat, így könnyedén leköti akár a szakemberek, akár a laikus olvasók figyelmét. Jelen kötet az első, önálló angol nyelvű összefoglalása a szerző légi jogi munkásságá-

nak, amely nagyban épít a magyar nyelven már három kiadásban¹ is megjelent légijogi könyveire. A korábban megjelent könyvek a mostani megjelenést támogatták azzal, hogy az ott szerzett tapasztalatokat a szerző beépítette, frissítette, és ahol – elsősorban joghallgatók visszajelzéseiből inspirálódva – szükségét érezte, javította és átdolgozta.

A mű a légijog forrásait és fejlődését összefoglalóan bemutató bevezetésen felül három részből áll. Az első részben a légijog nemzetközi közjogi szabályrendszerével ismerkedhetünk meg, míg a második részben a légi közlekedést és a légi fuvarozásra irányadó nemzetközi magánjogi normarendszert mutatja be a szerző. Mindkét részben találhatunk rendkívül érdekes jogesetleírásokat, összesen százat, amelyeken keresztül az elméleti háttérrel könnyebben megérthetjük. A harmadik részben a könyv összefoglalóját találhatjuk, amelynek érdekessége, hogy gyakorlati kérdésfeltevéssel írja le a szerző, hogy mely kérdésekre kereste és adta meg a választ a könyv egyes fejezeteiben.

A kötet első részéhez az előszót Steven Truxal, a Leiden Egyetem elismert nemzetközi légijogi szakértője, az *International Institute of Air and Space Law* igazgatója, egyetemi tanár írta. A második részhez pedig John Balfour, a londoni székhelyű Clyde & Co LLP nemzetközi ügyvédi iroda volt partnere, a légijogban nagy tapasztalattal rendelkező ma is gyakorló ügyvéd írt előszót. Mindketten méltatják a mű könnyen érthető és követhető stílusát és gyakorlatiasságát.

¹ Elsőként 2015-ben, a Wolters Kluwer, majd 2018-ban, az ELTE Eötvös, legutóbb pedig 2021-ben, ugyancsak az ELTE Eötvös Kiadó gondozásában.

A KÖTET BEVEZETŐJE

A mű bevezetésében legelőször átfogó képet kapunk a légiparról, az emberiség legfiatalabb közlekedési – ideértve mind az utasszállítást, mind az árufuvarozást – iparágáról. Statisztikai adatokon, valamint fejlődéstörténeti leíráson keresztül mutatja be a szerző a légiparnak a közlekedési iparágon belül elfoglalt szerepét, valamint általános társadalmi és gazdasági jelentőségét. Szóba kerül a légipar és az állami kormányzás kapcsolata, a légi közlekedés világgazdaságra és a nemzetközi kereskedelemre, valamint ezáltal az államok pénzügyi helyzetére gyakorolt hatása is. A bevezetőt olvasva világossá válik, hogy a légipar az egyik leghatékonyabb felhasználója az infrastruktúráknak és a természeti erőforrásoknak, valamint hogy nemzetgazdasági szempontból igen fontos értéknövelő tevékenységről van szó. A jövőbe tekintve a szerző felhívja a figyelmet a légipar tudásalapú, technológia- és innovációintenzív voltára, aminek köszönhetően, véleménye szerint, bármi történik is a jövőben a közlekedés fejlődése következtében, a légipar bizonyosan mindig nagy szerepet fog játszani az emberiség történetében.

A légijogra vonatkozó bevezetésben megismerkedhetünk a nemzetközi légijog forrásaival, a római jogi, a levegőre és légtérre vonatkozó tulajdonjogi szabályoktól kezdve az 1944. évi chicagói konferenciáig tartó fejlődéstörténetével, aminek jelentőségére tekintettel kiemelt figyelmet fordít a szerző.

A kötet a nemzetközi légijog két legalapvetőbb nemzetközi szerződésével, *a nemzetközi polgári repülésről szóló*

1944. évi chicagói egyezmény² és a nemzetközi légi fuvarozásra vonatkozó szabályok egységesítéséről szóló 1999. évi montreali egyezmény³ foglalkozik bővebben, de annak érdekében, hogy a szerző teljes képet tárjon az olvasó elé a kapcsolódó összes nemzetközi közjogi és magánjogi jogforrásról is említést tesz.

I. KÖZJOG

A nemzetközi polgári repüléssel foglalkozó első részt a szerző négy fejezetre osztotta fel, amelyekben külön foglalkozik a már említett chicagói egyezményrel, a Nemzetközi Polgári Repülési Szervezettel (*International Civil Aviation Organization*, ICAO), az ICAO szabványokkal és ajánlott gyakorlataival (*ICAO Standards and Recommended Practices*, SARPs), valamint igazi érdekességként a légiközlekedés biztonságával.

A szerző szántíz oldalon keresztül foglalkozik a légi jog egyik legalapvetőbb jogforrásával, a több, mint négyezer oldalas chicagói egyezményrel és annak függelékeivel. Az egyezmény minden egyes rendelkezését részletesen tárgyalja, s külön gyakorlati példákon keresztül

mutatja be azok jelentőségét. Mivel ezeket szürke háttérű szövegdobozba lettek beszerkesztve, lehetőség nyílik arra, hogy csupán ezeket a szemléletes gyakorlati példákat olvassuk át, amelyek önmagukban is megállják helyüket. Ha azonban bővebben szeretnénk a témáról hallani, hozzáolvashatjuk az adott alfejezetben található jogi rendelkezések bemutatását és elemzését is, amelyek szakmailag mélyebb leírást tartalmaznak.

I.1. A CHICAGÓI EGYZEMÉNY

Az egyezmény preambuluma által megfogalmazott célok és általános elvek közül a szerző méltán emeli ki a világbékét, amelyhez politikai és történelmi háttérű magyarázatot is fűz. A továbbiakban részletesen – jogesetekkel és ábrákkal illusztrálva – ismerteti az egyes államok területe felett elhelyezkedő légtér mint az állam kizárólagos és teljes szuverenitása alá tartozó terület elhatárolásának kérdéskörét, amelyet a horizontális és vertikális kiterjedésének aspektusait vizsgálva ír le. Ezen rendelkezések a chicagói egyezményben egy-egy mondatként szerepelnek, ehhez képest a szerző részletes magyarázattal szolgál a témához. Átfogó képet ad arról, hogy hol helyezkedik el a légtér elhatárolásának problémája a nemzetközi jog rendszerében, mégpedig a többi nemzetközi jogág elhatárolási kérdéseire viszonyítva, hiszen elemzésébe becsatornázza a tengerjog és a világűrjog vonatkozó szabályrendszerét is. Ennek kapcsán közérthető meghatározásokat olvashatunk olyan alapvető nemzetközi jogi fogalmakról, mint például a *res communis omnium usus* jogi státusz, vagy mint a békés áthaladás joga. A légtér és a világűr elhatárolása kapcsán be-

² Magyarországon kihirdette: 1971. évi 25. törvényerejű rendelet a nemzetközi polgári repülésről Chicagóban, az 1944. évi december hó 7. napján aláírt Egyezmény és az annak módosításáról szóló jegyzőkönyvek kihirdetéséről. Mellékleteit kihirdette a nemzetközi polgári repülésről Chicagóban, az 1944. évi december hó 7. napján aláírt Egyezmény függelékeinek kihirdetéséről szóló 20/1997. (X. 21.) KHVM rendelet.

³ Magyarországon kihirdette: a 2005. évi VII. törvény a Montrealban, 1999. május 28-án kelt, a nemzetközi légi fuvarozásra vonatkozó egyes jogszabályok egységesítéséről szóló Egyezmény kihirdetéséről.

pillantást kapunk jogtörténeti, fizikai és technológiai érdekességekbe, amelyekből kiderül, miért nincsen még konkrét és pontos jogi megoldás ebben a témában. A szerző elemzi a légi jármű fogalmát, ami azért különösen jelentős alfejezet, mivel maga a chicagói egyezmény sem tartalmaz kifejezett fogalom meghatározást erre vonatkozóan. A szakemberek számára remek fogózkodót nyújt a szerző által bemutatott, a levegőnél könnyebb, illetve a levegőnél nehezebb légi járművekre vonatkozó csoportosítás,⁴ ami az *Aircraft Nationality and Registration Marks* című, a chicagói egyezmény 7. függelékében található fogalom meghatározáson alapul. A légi járművek feletti joghatóságról, illetve lajstromozásukról is átfogó képet kaphatunk ebben az alfejezetben. A szerző beszámol továbbá a nem menetrend szerinti és a menetrend szerinti járatok szabályai közötti különbségekről, végül rátér az egyezmény olyan jelentős gyakorlati témaköreire vonatkozó általános szabályokra, mint például a repülőtéri résidő, a repülőtéri forgalom könnyítése, vagy a betegségek terjedésének megelőzése. Külön szakmai csemegeként üdvözlendő a tranzitforgalom-kedvezmény megemlítése,⁵ ami a légi járművek adásvételi szerződése kapcsán kerül szóba és a szabadság egyik korlátját jelenti, de ahogyan azt helyesen bemutatja, csak viszonyosság alapján alkalmazható. Ez az ún. tranzitforgalom-kedvezmény rendelkezés a szellemi alkotások védel-

mére vonatkozó joganyag szempontjából egy fontos és a nemzetközi jogi jogvitákban nagy jelentőséggel bíró szakasz. Véleményem szerint az I. rész legérdekesebb része a laikusok számára is érthetően és könnyen fogyaszthatóan táltal bemutatása a nemzeti légtérre vonatkozó korlátozásoknak és tiltásoknak, illetve ezen belül a légi személyzet és a földi kiszolgáló személyzet által kommunikációjukban kötelezően alkalmazandó angol fonetikus ábécéről szóló leírás.

A fentiek felül és a chicagói egyezményen túlmutatóan betekinthetünk a kereskedelmi tevékenységekre vonatkozó légi szabadságjogokba is, amelyeket két 1944-es kiegészítő dokumentum, a *nemzetközi légi járatok átmenő forgalmáról szóló megállapodás*⁶ (*International Air Services Transit Agreement*) és a *nemzetközi légi fuvarozási megállapodás* (*International Air Transport Agreement*) biztosít (1944. évi chicagói egyezmény 66 a. cikke).

I.2. A NEMZETKÖZI POLGÁRI REPÜLÉSI SZERVEZET (ICAO)

A Nemzetközi Polgári Repülési Szervezetet (ICAO) a chicagói egyezmény II. része, a recenzio tárgyát képező műnek pedig a 3. fejezete tárgyalja. Az egyezmény szabályait a szerző kiegészíti a gyakorlati tapasztalataival is, teheti mindezt bátran, hiszen ő maga is tagja volt az ICAO Tanácsának. Az ICAO az Egyesült Nemzetek Szervezetének a nemzetközi polgári légi közlekedéssel foglalkozó szakosított intézmé-

⁴ Magyarországon a légijárművek lajstromozásának szabályairól szóló 32/2001. (IX. 28.) KöViM rendelet 3. számú melléklete – az azóta történt változásokra tekintettel csekély mértékben eltérően – tartalmazza ezt a csoportosítást.

⁵ Chicagói egyezmény 27. cikk: Mentesség szabalmi igények címén történő lefoglalás alól.

⁶ Magyarországon kihirdette: 1973. évi 15. törvényerejű rendelet a nemzetközi légi járatok átmenő forgalmáról Chicagóban, az 1944. évi december hó 7. napján aláírt egyezmény kihirdetéséről.

nye, amelynek tevékenysége a tagállamok összefogására épül, és legnagyobb jelentősége a nemzetközi polgári repülés biztonságának és védelemének világszintű érvényre juttatásában rejlik. A szerző az ICAO célkitűzéseinek, szervezeti felépítésének és működésének bemutatásán keresztül bepillantást enged a polgári légi közlekedés nemzetközi és európai intézményrendszerébe. Szóba kerülnek a tagságra, a székhelyre, sőt még az ICAO logóra vonatkozó érdekességek is. Legnagyobb részletességgel természetesen a plenáris szerről, a Közgyűlésről, illetve a fő döntéshozó szerről, a Tanácsról értekezik, bemutatva azok feladatait, működését és szavazási rendjüket. Külön alfejezet foglalkozik még az ICAO fő szervével, a Léginavigációs Bizottsággal, valamint a Jogi, a Klíma és Környezetvédelmi, valamint a Tanácsi Bizottságokkal is.

I.3. ICAO NEMZETKÖZI SZABVÁNYOK ÉS AJÁNLOTT GYAKORLATOK (SARPS)

Az ICAO az egyik legfontosabb tevékenysége körében a légi közlekedés biztonságára, hatékonyságára és rendszerességére vonatkozó nemzetközi szabványokat és ajánlott gyakorlatokat (SARPs) fogad el és tesz közzé, abból a célból, hogy a szabványosítással és a gyakorlat harmonizációjával a légi közlekedés biztonsági kockázatát növelő sokszínűséget csökkentse, illetve adott esetben felszámolja. Fontos megemlíteni, hogy bár ezek a szabványok és ajánlott gyakorlatok jogilag nem bírnak kötelező erővel, a szerző véleménye szerint mind a gyakorlat, mind pedig maga az élet egyértelműen igazolja, hogy követésük, betartásuk indokolt. A szerző bemutatásán keresztül megtudhatjuk, hogy

születnek, illetve módosulnak ezek a szabványok és gyakorlatok, valamint, hogy hogyan kerülnek közzétételre. A mű részletezi továbbá azt is, hogy az egyes tagállamok végrehajtási gyakorlatában milyen különbségek vannak, illetve hogyan lehet eltérni ezektől az előírásoktól, valamint milyen programok voltak és vannak folyamatban a betartásuk ellenőrzése céljából.

I.4. VÉDELMI KÉRDÉSEK

A mű ötödik fejezete a légiközlekedés védelemmel foglalkozik. A szerző hangsúlyozza, hogy annak ellenére, hogy a védelem (*security*) a biztonság (*safety*) mellett a második legfontosabb pillére az ICAO tevékenységének, magában a chicagói egyezményben nem találunk erre vonatkozó kifejezett rendelkezéseket. Míg a biztonság a képességek azon rendszerét jelenti, amelyek megelőzik az esetleges baleseteket vagy egyéb, a repülés biztonságát veszélyeztető eseményeket, addig a védelem egy olyan rendszer, amely a földön tartózkodó vagy repülő légi járművek, valamint a fedélzeten vagy a reptereken tartózkodó utasok és személyzet, illetve a földi kiszolgáló személyzet, vagy a földön tartózkodó harmadik személyek biztonságát veszélyeztető jogellenes cselekedetek ellen nyújt védelmet. Az ötödik fejezet ez utóbbi rendszerre vonatkozó nemzetközi joganyagot tárgyalja. Bemutatja az *1963-as tokiói egyezményt*, amelyet Magyarországon is kihirdettek a légi járművek fedélzetén elkövetett bűncselekményekről és egyéb cselekményekről szóló Tokióban, az 1963. évi szeptember hó 14. napján kelt Egyezmény kihirdetéséről szóló 1971. évi 24. törvényerejű rendeletben. A tokiói egyezményt olyan

cselekmények elkövetése esetében kell alkalmazni, amelyek büntető törvénybe ütköznek, vagy veszélyeztetik, illetve veszélyeztethetik a légi jármű, az azon levő személyek vagy vagyontárgyak biztonságát, illetőleg veszélyeztetik a fedélzeti rendet és fegyelmet, tekintet nélkül arra, hogy e cselekmények bűncselekmények-e vagy sem. A szerző részletesen tárgyalja a tokiói egyezmény kapcsán a jogsértés esetén eljárásra jogosult állam joghatóságát, valamint illetékes-ségét, és az ezzel kapcsolatos jogi kérdéseket. Emellett a másik legfontosabb kérdés, amit jelentősége okán a szerző bemutat, az a légi jármű parancsnokának hatásköre. A tokiói egyezményen felül a szerző egyéb, a nemzetközi légi közlekedés védelmi kérdéseire vonatkozó, a XX. század végén született nemzetközi szerződéseket is ismerteti, majd elemzi annak a modernizációs folyamatnak az eredményét, ami az ICAO égisze alatt egy mintegy húszéves nemzetközi jogalkotási szünetet követően a XXI. század elején megszületett újabb nemzetközi szerződések sora fémjelez. A szerző szerint annak ellenére, hogy a védelmi kérdésekre vonatkozó nemzetközi jogi reform új jogforrásainak gyakorlatba való átültetése esetlegesen kétségeket vonhat maga után, azok megszületése üzenetértékű. A *2010. évi a nemzetközi polgári légi közlekedéshez kapcsolódó jogellenes cselekmények visszaszorításáról szóló pekingi egyezmény* és jegyzőkönyve, valamint a tokiói egyezményt kiegészítő – az ICAO égisze alatt elfogadott – *2014. évi montreali jegyzőkönyv* üzenete egyértelmű a világ számára: a légi közlekedés biztonságát veszélyeztető cselekmények, bárhol is követték el azokat, minden körülmények között büntetőjogi következményekkel járnak.

II. MAGÁNJOG

A második részben a szerző a közlekedés alapvető felelősségi szabályait, a légifuvarozó által a másik félnek okozott károkért való felelősséget tárgyalja részletesen. A montreali egyezmény alkalmazási körének vizsgálatát követően külön fejezetben mutatja be az utasszállítás és a légifuvarozás felelősségi szabályait, a felelősség alóli kimentés esetköreit, a különböző felelősségi alakzatokat, a kártérítésre vonatkozó szabályokat és gyakorlatot, a földfelszínen harmadik személyeknek okozott károkért való felelősség szabályait, valamint külön fejezetet szentel a mobil eszközökhöz fűződő érdekekkel kapcsolatos felelősségi szabályoknak.

A közlekedés felelősségét általánosan tárgyaló 7. fejezetben a szerző jogtörténeti vizsgálódáson keresztül elemzi a fokozott veszéllyel járó tevékenység végzésének mint jogi kategóriának kialakulását és fejlődését, majd ismerteti az indokait annak, hogy miért kezdte el leválasztani a joggyakorlat a terminológia értelmezését a vasúti, vízi és légi közlekedés vonatkozásában a közúti közlekedésről. A továbbiakban a közlekedésre mint veszélyes üzemre vonatkozó büntetőjogi és polgárjogi felelősség aspektusait elemzi, majd ismerteti a nemzetközi légi jog magánjogi jogforrásait. A szerző a nyolcadik fejezetben az *1929. évi varsói egyezmény*⁷ rendelkezéseit, valamint a modernizációját szolgáló, rendszert képező nemzetközi joganyagot, illetve az azokat egységesítő és a varsói egyezményt felváltó, *a nemzetközi légi*

⁷ Magyarországon kihirdette: 1936. évi XXVIII. törvény a nemzetközi légi fuvarozásra vonatkozó 1929. évi varsói nemzetközi egyezmény becikkelyezéséről.

*fuvarozásra vonatkozó szabályok egységesítéséről szóló 1999. évi montreali egyezményt*⁸ mutatja be. Az 1999. évi montreali egyezmény egységes és homogén magánjogi szabályrendszert hozott létre a légijogban, amely annak ellenére, hogy nem minden, a varsói egyezményt aláíró állam lett a részes fele, a szerző szerint egyértelműen kifejezi és megerősíti a nemzetközi közösség integrációra vonatkozó szándékát. Ennek révén, bár a nemzeti jogszabályok eltéréseiből fakadóan továbbra is számos jogszabályi összeütközéssel találkozhatunk, a montreali egyezmény megalapozta az egységes nemzetközi magánjogi jogalkalmazás lehetőségét a légijogban. A mű további részében, a kilencediktől a tizenharmadik fejezetig, a montreali egyezmény rendelkezéseinek keresztül elemzi a szerző az egyezmény alkalmazási körét (9. fejezet), személyi és tárgyi hatályát (9. fejezet), a fuvarozó felelősségét (10. és 12. fejezet) és a kártérítés mértékét (13. fejezet), valamint a kimentés esetköreit (11. fejezet). Történeti kitekintést olvashatunk az elektronikus jegyvásárlás bevezetésére, különleges jogesetek bemutatásán keresztül elmélyedhetünk a jogviták során alkalmazandó joghatóság kérdéskörében, vagy megismerkedhetünk a légiutasok csomagjában okozott károkért való felelősség részletes szabályjaival és azok alkalmazásának gyakorlati problémáival. A montreali egyezmény lényeges eleme, hogy nemzetközi szintre emelte a légifuvarozót terhelő korlátlan felelősség intézményét bal eset (halál vagy testi sérülés) bekövet-

⁸ Magyarországon kihirdette: 2005. évi VII. törvény a Montrealban, 1999. május 28-án kelt, a nemzetközi légi fuvarozásra vonatkozó egyes jogszabályok egységesítéséről szóló Egyezmény kihirdetéséről.

kezésekor. Ez az addigi korlátozott felelősséghez képest sokkal tisztességebb körülményt és gyorsabb eljárást biztosít adott esetekben. A föld felszínén harmadik személyeknek okozott károkért való felelősséget az *1952. évi római egyezmény*, valamint annak módosításai és az *1978. évi montreali jegyzőkönyv* szabályozza. A modernizációt pedig a 2009. május 2-án Montreálban tartott Nemzetközi Légijogi Konferencián elfogadott két nemzetközi szerződés jelzi (14. fejezet). A kötet foglalkozik még *a mobil berendezésekkel kapcsolatos nemzetközi érdekekről szóló 2001. évi fokvárosi egyezmény*rel és annak jegyzőkönyveivel (15. fejezet), így a légi járművel kapcsolatos pénzügyi kérdésekkel is, és ezzel a témával le is zárul a nemzetközi magánjogi rész.

ÉRTÉKELÉS ÉS ÖSSZEFOGLALÁS

Sipos Attila Magyarország ICAO melletti diplomáciai képviselőjének vezetője volt, az ICAO Tanács első magyar tagja (2004), majd választott alelnöke is lett, jelenleg pedig külföldön oktat légijogot. Ilyen háttér mellett, a szerző méltán nyerheti el nemcsak a bemutatott műve, de egész életpályája kapcsán a példamutató jelzőt. Az *International Aviation Law* kéziratának olvasásakor azt tapasztaltam, hogy mind a betonszilárd elméleti megalapozásra, mind a gyakorlati útmutatásra vonatkozó várakozásaim, ráadásul úgy, hogy ami a szerző stílusát illeti – tőle megszokott módon –, a szakmaiság nem megy az élvezhetőség, valamint a könnyen emészthetőség rovására.

A nemzetközi légijog szakirodalmában gazdag és sokrétű. Számos olyan

művet találhatunk a nemzetközi piacon, amely a légi jog nemzetközi közjogi alapelveit és a legfontosabb nemzetközi szerződéseket mutatja be. Emellett rengeteg, gyakorlati útmutatást kínáló, a légitársaság magánjogi, illetve kereskedelmi aspektusait tárgyaló könyv is létezik. Egyedülálló azonban az, hogy egyetlen kötetben találhatjuk meg a nemzetközi jogi alapvetést összekötve a légi jog magánjogi szempontjából releváns aspektusaival, valamint kifejezetten újdonságnak számít, hogy a szerző mind a közjogi, mind a magánjogi elemzést gyakorlati szempontokra építi fel. A kötetet tehát annak gyakorlatorientált és kompakt volta teszi különlegessé a szakirodalmon belül.

Szakemberek számára jegyzem meg, hogy a mű egyik érdekessége, hogy végigköveti a Covid-19 világjárvány következtében kialakult változásokat, kezdve attól, hogy a légitársasági üzletág 4–9%-os gazdasági növekedést mutatott 2020-ban, kiemelve azt is, hogy a légi utasszállítás viszont nyilvánvalóan jelentősen visszaesett. Megemlíti továbbá a világjárvány következtében felmerült vagy hangsúlyosabbá vált gyakorlati problémaköröket, és azok megoldásait, így akik kifejezetten e témában keresnek szakirodalmat, azoknak is ajánlom a könyvet. Emellett, ahogy már említettem, a kötetben fellelhető információk és ismeretanyagok az érdeklődő laikusok számára is könnyen emészthetően fejtenek ki olyan nemzetközi légi jogi témákat, amelyek aktualitása felkelti a jogász szakmai kíváncsiságát, de ugyanígy az intellektuális beállítottságú hétköznapi emberekben, a globális trendek iránti fogékonyság következtében felmerülő kérdésekre is kritikus elemzéseket, illetve válaszokat kínálunk.

Összefoglalva a fentieket tehát Sipos Attila *International Aviation Law* című újonnan megjelent kötete a légi jog nemzetközi szabályrendszerét teljes mértékben áttekinti, és számtalan gyakorlati esetet feldolgozva mutatja be annak a valóságban történő alkalmazását. Az olvasó bepillanthat néhány sajátos kihívásba is, így átfogó képet kaphat arról, hogy a modernkori nemzetközi légi közlekedés milyen jogi környezetben helyezkedik el, és hogy a légi jognak milyen, a mindennapi gyakorlatban felmerülő problémákkal kell szembenéznie. A szerző továbbá jövőbe mutató szemlélettel rávilágít a jogi szabályozás esetleges hiányosságaira, gyakorlati megvalósulásának problémáira is, irányt mutatva ezzel a jövőbeli jogalkotási és jogalkalmazási fejlődési lehetőségeknek. Ezáltal az olvasó az elméleti jogi háttér megismerésén túlmutatva kiszélesítheti látókörét a polgári légi közlekedést érintő gyakorlati kérdésekkel. Véleményem szerint a mű a bevezetésben felsorolt céloknak maradéktalanul eleget tesz, ezért bátran ajánlom tehát joghallgatóknak, gyakorlati jogászoknak vagy a légitársaságban dolgozó egyéb szakembereknek, illetve laikus érdeklődőknek is.

Tilinger Krisztina*

* Űrpolitikai tanácsadó, Ludovika NKE Eötvös József Kutatóközpont, Világűrjog és -Politika Kutatóintézet, 1083 Budapest, Ludovika tér 2. E-mail: krisztinatilinger@gmail.com.

CHRONOWSKI NÓRA: ALKOTMÁNYOSSÁG HÁROM
DIMENZIÓBAN (BUDAPEST: HUN-REN TK JOGTUDOMÁNYI
INTÉZET, 2022) 211.

<https://doi.org/10.51783/ajt.2024.1.07>

Gondban lehetne a jogtörténész, amikor alkotmányjogi, méghozzá kurrens alkotmányjogi tárgyú könyvről ír recenziót, tekintve, hogy bizonyos álláspontok szerint már a XX. század is kívül esik egy magára valamit is adó jogtörténész kutatási fókuszán. Chronowski Nóra akadémiai doktori értekezése, mely 2022-ben jelent meg, mégis tud újat nyújtani, nem csak az alkotmányjogászoknak.

Már a kötet tartalomjegyzéke is mutatja azt a vizsgálati kört, amely mindenképp nívúnak tekinthető a hazai jogtudományban, teszi mindezt világos elhatárolásokkal. Kérdés persze, hogy mennyiben beszélhetünk globális alkotmányosságról, s nem inkább a nemzetközi (köz)jog területére tartozó egyezmények által kijelölt jogi térről. A szerző e körben nemcsak a koncepciót, de annak kritikáját is adja, ami mindenképp üdvös, hiszen alkotmányjogról kritika nélkül beszélni tulajdonképp lehetetlen. Nem kell oly messzire menni, hiszen a jogterülettel szembeni egyik visszatérő kritika a közvetlen kikényszeríthetőség problémája, mely ugyanakkor épp az alkotmányjog jelentőségéből fakad. Úgy is mondhatnánk, hogy az alkotmányjog egy „eszközhasználó jogterület”, hiszen célját a mindennapokban szükségszerűen valamilyen más jogterület eszközrendszerét használja. Ugyanakkor mindenképp unikális a dimenziókat, vagyis a tereket vizsgálni, minthogy az alkotmányjogról mindenkinek van valami-

lyen fogalma, de annak életteréről, arról a kiterjedésről, amiben kifejti a hatását, viszonylag kevés. Ebből a szempontból is üdvös, hogy nem egy sokadik kronologikus vagy intézményi összehasonlító kötet készült, hanem ténylegesen az elvont tér áll a vizsgálat fókuszában.

Természetes, hogy a – már-már szitokszóvá nemesült – globális tér vizsgálata elengedhetetlen, és az ENSZ tevékenységének bemutatását is tartalmazza. A szerző ugyanakkor túlmegy ezen, és nemcsak a deklarált jogot, hanem a globális alkotmányjog koncepcióját is bemutatja. Nyilvánvaló, hogy nemzetközi szinten tucatnyi alkotmányos hagyománnyal nehéz megtalálni azokat a csomópontokat, amik az összevetést megengedik, épp ezért is fontos megtalálni azt a legkisebb közös többszöröst, amik mégis biztosítják az összehasonlítást és annak egyenes következményét. A szerző ugyanis nem állt meg ott, hogy ezeket egymás mellé tegye, a fókuszban ennek a jelentősége, szubsztanciája áll. Vannak ugyanis olyan alapelvek, melyek minden alkotmányos berendezkedés sajátjai, ilyenek például a jogállamiság, az alapvető jogok védelme, a demokrácia, a hatalommegosztás, illetve egyéb elvont és kézzel fogható eszmények. A jogállamiságra definíciót alkotó törekvések nem új keletűek, amiként a demokráciáról is többféle felfogás honosodott meg, mégis ezek azok a keretek, amikben – furcsa mérőszámok-

kal – össze lehet vetni az egyes nemzet-államok működését. Az alapelvek körében ugyanakkor továbbra sem lezárt a diskurzus, ami szintén elmondható az alapjogok köréről is. Kurrens szakmai vita folyik például a lakhatáshoz való jog alapjogként való elismeréséről, ami jelzi, hogy az alkotmányjognak reagálnia kell a posztindusztriális, vagy ha úgy tetszik: a pseudomodern világ és társadalom jelentette kihívásokra.

Az alapjogok és alapvető intézmények kialakulása együtt járt a társadalom, a gazdaság átalakulásával, melynek katalizátora volt az ipar és a kereskedelem fejlődése. Olyan új szerkezetet hozott, mely a preindusztriális társadalmakban nem volt, például az eredeti tőkefelhalmozás problematikáját, amire különböző előjelekkel a XIX. század politikai gondolkodói, filozófusai eltérő válaszokat adtak. Nem szabad ugyanakkor azt gondolnunk, hogy a XXI. században ez a fejlődés lineárisan folytatódik. Lehet, hogy az „ipar 4.0”, vagyis a negyediknek mondott ipari forradalom, a mesterséges intelligencia fejlődése számos fejleményt hoz, de épp az alapjogokról, tágabban tehát az alkotmányosságról folyó diskurzus mutatja, hogy olyan égető kérdések merülnek fel, melyekhez foghatók az alapjogok második generációjánál voltak csak tapasztalhatók. Alkotmányjogi értelemben tehát nem feltétlenül vagyunk előrébb, mint voltunk a posztindusztriális korban. Az is érdeklődésre tarthat számot, hogy mit ad az alkotmányjog a posztmodernben, van-e egyáltalán posztmodern alkotmányjog. Ennek léte szükségszerűen feltételezné a modern alkotmányjogot, melynek bójait a harmadik generációs alapjogok, illetve azok az alkotmányos intézmények jelentik, melyek a globális nyugat szten-

derdjeit alkotják, melyek – úgymond – a belépők a fejlett vagy fejlődő országok elitjébe. Kérdés ugyanakkor, hogy épp a globalizálódó világ mennyiben kezdte már most ki a modern alkotmányosságot, és nem jelentkeznek-e olyan problémák, mint a lakhatási válság, az alkotmányos deficit vagy épp a demokrácia deficitje, mely problémák egyszersmind új válaszokat is követelnek maguknak. Ezen új válaszok kapcsán kérdés az is, hogy tényleg újak kell legyenek, vagy lehetnek régiek. E körben kerül előtérbe a formakonzervativizmus, amely lehetővé teszi például a lakhatáshoz való jog garantálását az emberi méltósághoz való jogon keresztül. Eszerint nem biztos, hogy – alkotmányjogi értelemben – nem történt visszalépés az elmúlt évtizedek fejlődésében. Ez alátámasztja azt a tézist, miszerint semmilyen történelmi fejlődés nem lineáris, másfelől figyelmeztetés is, hogy hiába alakult ki az alkotmányjog intézményeinek sztenderdje, az új kihívások sokszor ezeket is megtépázzák. Külön kiemelendő példa erre a jogállamiság meghatározásának kétségbevonása állami aktorok részéről. A választ valahol a nemzetközi térben érdemes keresni, mely nemcsak a különbségek, hanem a hasonlóságok vizsgálatát is megengedi.

Ebben a nemzetközi térben foglal el különös helyet az Európai Unió. Sajátos jogi konstrukció, egyedülálló a világon, ugyanakkor épp ezen egyedülállósága teszi lehetővé azt is, hogy saját értelmezési keretet teremtsen. Könnyebb dolga is van, hiszen kevesebb tagállammal kell közös nevezőt találni, de nehezebb is, hiszen tagjainak jelentős része kénytelen volt alkotmányjogi recessziót átélni évtizedeken át, megint más tagállamainak szuverenitása, önálló állami-

sága sem volt ugyanennyi ideig. A kötet második fejezetében e körben folytat vizsgálatokat a szerző, melynek fókusa az Európai Bíróság, valamint az Alapjogi Charta. Utóbbi olyan fundamentális dokumentum, mely szükség-szerűen hiányzik a nemzetközi térből. E megfogalmazás ugyanakkor visszás, és hűen tükrözi azt a sajátos nemzetközi jogi helyzetet, amit az EU léte generál. Ha nagyon le kívánnánk egyszerűsíteni, akkor nemzetközi, multilaterális szerződések halmazaként fognánk fel a gazdasági, politikai és monetáris uniót, mely mostanra eléggé eltávolodott az alapító atyák szándékától. Épp ezen eltávolodás okozza azt a válságot, amit a szerző az alkotmánybíróságok potenciális lázadását taglaló fejezetében ír. A fejezet a német, a román és a lengyel alkotmánybíróságok ítélezését helyezi a középpontba, aminek külön érdekességet ad az alapító Németország helyzete. A fejezet kellően gyakorlatifókuszú, ami megint csak azt támasztja alá, hogy az alkotmányjog igazi arcát a gyakorlaton keresztül ismerhetjük meg. Az Alapjogi Charta jelentősége ugyanakkor túlmutat az EU alapintézményi működésén. Az egységesülő jog szükségszerűen – ha nem tud is róla – kénytelen visszanyúlni Európa tulajdonképpeni közös jogi gyökereihez.¹

A kötet harmadik – és leghosszabb – fejezete a harmadik, nemzetállami dimenziót vizsgálja, mégpedig Magyarország példáján keresztül. Fontos ez a fejezet azért is, mert a rendszerváltással olyan turbulens alkotmányjogi gyakorlat jelent meg, melynek hatásai bizonyos értelemben a jelen-

korban is éreztetik hatásukat. A nemrég elhunyt Sólyom László olyan alkalmazási alapelveket fektetett le az első Alkotmánybíróság elnökeként, melyek alkalmazását utóbb a jogalkotónak törvényi szinten kellett kizárni, mivel veszélyeztette az Alaptörvény jogalkotói szándék szerinti értelmezését. Ez a láthatatlan alkotmány mutatta be nemzetállami szinten a legplasztikusabban azt, hogy mennyit számít a gyakorlat, amikor az alkotmány egyes intézményeinek, alapelveinek mindennapi működéséről akarunk beszélni. Hogy nem elegendő az alkotmány betűje, annak szükségszerűen van szellemisége is, amit nemcsak az alkotmány-, hanem a rendes bíróságok is alakítanak, amennyire a bírói normakontroll korlátozott eszközrendszere biztosít nekik. Természetesen a szerző sem ignorálhatja a tényt, hogy a hazai alkotmányjog szükségszerűen nemzetközi és európai uniós beágyazottságú, s nem is teszi. Ennek megfelelően mindkét dimenzió tekintetében bemutatja a párbeszédet, mely a gyakorlatban sokszor közelebb áll a perbeszédhez, figyelemmel arra, hogy a szuverenitás örve alatt a hazai jogalkotó több ízben szembetalálta magát a nemzetközi és európai uniós sztenderdekkel. Ismét csak felmerül a kérdés, hogy a posztmodern alkotmányjog után mi vár ránk, mennyire kell megnyitni azokat a diskurzusokat, amiket az Alapjogi Charta megalkotásakor lezártak vagy legalábbis nyugvópontra értek tekintettünk.

A kötet záró vizsgálata az Alaptörvény értékvilágát taglalja három nagyon is aktuális körben. A szuverenitás- és identitásvédelem azok az eszmei kérdések, melyek szükségszerűen politikai oldal szerint determináltak, és mint ilyen, a leginkább szem előtt vannak.

¹ Peter STEIN: *A római jog Európa történetében* (Budapest: Osiris 2005).

Fontos ugyanakkor látni azt is, hogy ez a fókusz egyszersmind ütközőpont is az Európai Unióval, mely – mint azt fentebb írtam – kétségtelenül eltávolodott az eredeti alapítói szándéktól, s ezt az eltávolodást könnyű félreértelmezni, holott lehet, hogy tényleg csak azt kellene vizsgálni, hogy a rendszerváltások és a keleti bővítés után ennyi évtizeddel merre kéne tovább haladni, egyáltalán: van-e igény és szükség a tovább haladásra, vagy csak hagyni kéne működni a rendszert, és a közbelépést arra az esetre tartogatni, ha valamely tagállam nyíltan szembemegy a lefektetett alapelvekkel. Abban talán nincs vita, hogy épp az Alapjogi Charta rögzíti ezeket az alapelveket és épp az Európai Bíróság – egyébként szükségszerűen fluid – ítélkezési gyakorlata adja ennek keretrendszerét. Ami természetszerűleg ellentmondásos, hiszen egy fluid gyakorlat nehezen tud zsinórmérték lenni, ugyanakkor korszakos meghaladások ritkán tapasztalhatók. E körben nemzetállami szinten is lehet vizsgálatokat folytatni, de a bírói jogalkalmazás egységesítésének jegyében a bírói gyakorlat mostanra többé-kevésbé kijegecesedett, abban érdemi változást csak egyes kódexek teljes reformja hozhat.

Még aktuálisabb kérdés a nemzetfelfogás értékrendje. A szerző az etnicitás, a kisebbségvédelem kontextusába helyezte a kérdést, s rögtön fel is veti, hogy az Alaptörvény épp azt a politikai (?) közösséget nem definiálja, amire vonatkozik. Magyarország Alaptörvénye ugyan, a nemzetfogalmat mégis disszonánsan alkalmazza. Nyilvánvalóan le lehet tenni a garast akár a német, akár a francia nemzetfogalom mellett, tény ugyanakkor az is, hogy a soknemzetiségű Magyar Királyság elmúlt évszáza-

da gyakran szólt épp a nemzeti gondolat dilemmáiról. Az első évtizedek revizionista gondolatait lúgként oldotta fel az internacionalista politika, melynek bukása után évtizedekkel később is aggályos Magyarországon nemzetfogalmat adni, hiszen nemzetiségek jelenleg is élnek itt, de számarányuk elmarad az 1918 előttről. Van persze olyan nemzetiség, melylyel látványosan nem tud mit kezdeni a jogalkotó, ez pedig a hazai cigány/roma közösség, mely a szegregáció, a selektív oktatási rendszer abszolút vesztese. A gyakorlat tehát nem teszi egyértelművé, hogy politikai vagy kulturális oldalról közelít-e a nemzethez, ami az alkalmazás problémájának kiindulópontja. A szerző a téma kötethez mért jelentőségének megfelelően tárgyalja a népfogalom problematikáját, mely probléma nemzetközi szinten elnagyoltan jelentkezik, mintegy feloldódik az emberfogalomban. Felhívja a figyelmet arra is, hogy nemcsak az Alaptörvény személyi hatálya problémás, hanem a nemzetfogalom is – definíciószinten. Ezt az ellentmondásosságot ugyanakkor nem oldja fel a minden jogszabály értelmezéséhez mankót nyújtani hivatott preambulum sem.

Ehhez hasonlóan mutatja be azokat a bizonytalan sztenderdeket is a szerző, amelyek a pseudomodern társadalomban mindennél égetőbb kérdésként jelentkeznek, ilyen például a méltóság, az egyenlőség és a szerző szerint a szolidaritás kérdése is. A szolidaritás kapcsán lehet vitatkozni arról, hogy mennyiben az alkotmányjog feladata, a méltóság és az egyenlőség viszont kardinális kérdések valamennyi alkotmányos berendezkedésben. Épp a társadalom fejlődésének retrográd jellegét mutatja, hogy évtizedekkel a méltóság és egyenlőség majdnem globális elismerése után

ez a tudományos és alkotmányjogi diskurzus tárgya kell legyen.

A kötet mindenképp hiánypótló, idővel a hazai alkotmányjog oktatásának egyik fundamentális dokumentuma lehet, de az sem kizárható, hogy eljut a hazai (alkotmány)jogalkalmazás oda, hogy hivatkozza az itt leírtakat, különösen akkor, ha egy kérdést nemcsak hazai, hanem nemzetközi szinten is értelmezni kell. Pontos láttelepet ad az Alaptörvény kodifikációja körében felmerült visszásságokról és azok hatásáról a jelenkori alkotmányjogra. A szerző tökéletesen súlyozta az alkotmányjog szempontjából való jelentőségét az egyes tereknek, amit mutat az is, hogy a konkrét dilemmákat nemzeti szinten ismertette, holott

e problémák lassan globálisnak mondhatók. A kötet módszertana, szerkezete világos, a felhasznált források köre imponáló, melyért mindenképp elismerést érdemel a szerző. Amiként az egész kötetért, tekintve, hogy az alkotmányjognak oly szintézisét adja, mely messze túlmutat azon, amit a jelenben értékelni tudhat az olvasó. Mutatja a kötet értékét az is, hogy nemcsak az alkotmányjogászok, hanem a jogtörténészek, a nemzetközi joggal elméletben és gyakorlatban foglalkozók is haszonnal, érdeklődéssel forgathatják. A kötet terjedelmének és a szerzőnek is köszönhetően a szöveg mindvégig feszes, a lényegre koncentrál.

Timár Balázs*

* Tudományos segédmunkatárs, HUN-REN TK JTI, 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.
E-mail: timar.balazs@tk.hun-ren.hu.

KÖZLÉSI FELTÉTELEK

Az Állam- és Jogtudomány a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetének folyóirata. Fórumot biztosít az állam- és jogtudományi kutatások eredményeit közlő tanulmányoknak, és ismertetőket ad közre a közelmúltban megjelent kiadványokról. Az évente négy számot megjelentető orgánium az akadémiai doktori eljárás szempontjából a magyar folyóiratok számára meghatározott legjobb minősítéssel rendelkezik.

A kétszeresen is anonim lektorálás rendszerében a szerkesztőség minden közlésre benyújtott kéziratról beszerzi két lektor véleményét. A szerkesztőség a kézirat befogadásáról vagy elutasításáról, valamint a lektori véleményekről (anonimizált formában) tájékoztatást ad a szerzőknek. Ezt követően a szerző a mű hagyományos és elektronikus formában történő közzétételének (más számára történő átengedésének) kizárólagos jogait átruhazza a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetére.

A kéziratok beküldésekor kérjük megadni a feltüntetni kívánt tudományos fokokat, munkahelyi beosztást, munkahelyet és annak címét, valamint a szerző e-mail-címét. A megjelentetni kívánt kézirat terjedelme a tanulmány rovatban minimum egy szerzői ív (40 000 leütés), maximum két szerzői ív (80 000 leütés), recenzió esetén pedig minimum negyed szerzői ív (10 000 leütés), maximum egy szerzői ív (40 000 leütés). A tanulmány rovatban megjelentetni kívánt cikkhez kérjük, mellékeljenek egy maximum 2500 leütés terjedelmű magyar nyelvű rezümét. A szerkesztőségi irányelvek szerint a folyóiratban megjelenő recenziók röviden ismertetik a mű felépítését és főbb téziseit, elhelyezik azt a szakirodalom kontextusában, utalnak annak újtásaira a meglévő írásokhoz képest, valamint – az erényekre és a hiányosságokra egyaránt rámutatva – értékeli a művet, és továbbgondolják a szerző megállapításait.

A kéziratoknak (és az azokban szereplő jogszabályi és jogirodalmi hivatkozásoknak) meg kell felelniük azoknak a formai követelményeknek, amelyeket a folyóirat internetes felületén (<http://jog.tk.hu/ajt>) közzétett útmutató tartalmaz. A recenziók a tanulmányokra irányadó hivatkozási mintát követik, azzal az eltéréssel, hogy az ismertetett mű oldalszámait a főszövegben jelenítendő meg, a következő minta szerint: (28. o.).

A kézirat megküldésével egyidejűleg a szerző köteles nyilatkozni arról, hogy a cikk (magyar nyelven) más orgánumnál még nem jelent meg, és ilyen célból nem is nyújtja/nyújtotta be. A kétszeresen is anonim lektorálás rendszerére tekintettel kéziratukat olyan formában is küldjék el, amelyből kihagyják nevüket, intézményi hovatartozásukat, e-mail-címüket, valamint az önazonosító idézeteket és hivatkozásokat (például „saját korábbi tanulmányomban lásd bibliográfiai adatok”). A tanulmányokat tartalmazó két dokumentumot (például szerzőneve.doc[x], illetve „szerzőneve_anonim.doc[x]”) szövegfájl formátumban kérjük eljuttatni az ajttan@tk.hu, a recenziókat pedig a rec.ajt@tk.hu e-mail-címre.

A Szerkesztőség

A BETŰTÍPUSRÓL

Az *Állam- és Jogtudomány* betűtípusa a Kner Antikva. Ezt a betűtípust a XX. század elejére jelentős hazai műhellyé fejlődött gyomai Kner Nyomda a tizes évek elején választotta standard betűjének.

A betű eredeti neve Lipcsei Egyetemi Antikva (*Leipziger Universitäts Antiqua*), melyet Kravjánszki Róbert digitalizált, és tiszteletből Kner Antikvának nevezte el. Kner Imre így írt kedvenc betűjéről: „Ezt a betűt választottuk tipográfiai stílusunk alapjául. Alkalmassá tette erre eléggé semleges karaktere [...] Ennek a betűnek semmi idegenszerű jellege nincs, nagyon alkalmas magyar szöveg szedésére, s teljes, jól kiépített család áll belőle rendelkezésre, amelynek egyes fokozatai eléggé egyenletesen helyezkednek el a papíros síkján.” (KNER Imre: *A könyv művészete*, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó 1972, 237.)

Ár: 2000 Ft
Évi előfizetési díj: 8000 Ft
(belföldre postaköltséggel: 11 740 Ft)